

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi-xiii
ÖNSÖZ.....	xiv-xv
TRANSKRİPSİYON	
İŞARETLERİ.....	xvi
KISALTMALAR.....	xvii
 I. BÖLÜM : GİRİŞ	1
1. ESKİ KIPÇAK TÜRKÇESİ	1
1.1. Kıpçak	1
1.2. Eski Kıpçak Türkçesi	3
1.2.1. Bozkır Kıpçakçası (Kumanca)	4
1.2.2. Memlûk Kıpçakçası	5
1.2.3. Ermeni Kıpçakçası	7
2. BUGÜNKÜ KIPÇAK TÜRKÇESİ	7
3. KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ.....	9

3.1. Karaçay-Malkar Türkleri	9
3.2. Karaçay-Malkar Türkçesi.....	11
3.2.1. Karaçay Türkçesi	13
3.2.2. Balkar Türkçesi	18
4. İNCELEMELER HAKKINDA.....	22
II. BÖLÜM: İNCELEME (Morfoloji)	25
1. YAPIM EKLERİ.....	25
1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri	25
1.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri.....	29
1.3. Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	33
1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri.....	39
2. ÇEKİM EKLERİ.....	43
2.1. İsim Çekim Ekleri	43
2.1.1. Çokluk.....	43
2.1.2. İyelik	44
2.1.3. Aitlik	46
2.1.4. Yalın Hâl (Nominatif)	46
2.1.5. İlgi Hâli (Genitif)	47
2.1.6. Yükleme Hâli (Akuzatif).....	48

2.1.7. Yönelme Hâli (Datif)	49
2.1.8. Bulunma Hâli (Lokatif).....	50
2.1.9. Ayrılma Hâli (Ablatif)	50
2.1.10. Yön Hâli.....	51
2.1.11. Vasıta Hâli.....	52
2.1.12. Eşitlik Hâli.....	53
2.1.13. Zamir Çekimi.....	54
2.2. Fiil Çekim Ekleri:.....	59
2.2.1. Şahıs Ekleri	59
2.2.2. Basit Çekimler:	60
2.2.2.1. Geniş Zaman	60
2.2.2.2. Şimdiki Zaman.....	62
2.2.2.3. Görülen Geçmiş Zaman	63
2.2.2.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman	64
2.2.2.5. Gelecek Zaman.....	65
2.2.2.6. Emir.....	66
2.2.2.7. Şart	68
2.2.2.8. Gerekliklik.....	68
2.2.3. İsim-Fiili.....	69

2.2.3.1. Şimdiki Zaman	70
2.2.3.2. Görülen Geçmiş Zaman	70
2.2.3.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman	71
2.2.3.4. Şart	72
2.2.3.5. İsim-Fiilin Olumsuzu	73
2.2.4. Birleşik Çekimler	75
2.2.4.1. Hikâye Birleşik Zamanı	75
2.2.4.2. Rivayet Birleşik Zamanı	75
2.2.4.3. Şartlı Birleşik Zamanı	76
3. SIFAT-FİİLLER (Partisipler)	77
4. ZARF –FİİLLER (Gerundiumlar).....	79
5. ZARFLAR	84
5.1. Zaman Zarfları	84
5.2. Miktar Zarfları.....	84
5.3. Nitelik (Hâl) Zarfları	85
5.4. Yer Zarfları.....	85
5.5. Soru Zarfları.....	86
6. SIFATLAR:	86

6.1. İşaret Sıfatları	86
6.2. Sayı Sıfatları.....	87
6.3. Nitelendirme Sıfatları.....	87
6.4. Soru Sıfatları	88
6.5. Belirsizlik Sıfatları	88
7. EDATLAR:	90
8. BAĞLAÇLAR:	90
9. ÜNLEMLER:.....	91
10. SORU ÇEKİMİ.....	91
III. BÖLÜM :SONUÇ.....	93
IV. BÖLÜM: TRANSKRİPSİYONLU METİNLER	110
1. NARTLANI TIYAĞLARI.....	110
2. UMay – BiYÇE	112
3. ALTIN DEBETNİ JIRI.....	113
4. NART TEMİRÇİ DEBETNİ TUUGANI	115
5. DEBETNİ JARATILĞANI	119
6. NART TEMİRÇİ DEBETNİ JIRI	121
7. ASUUAT KEÇELE	127
8. DEBET ULU ALAUGANNI JIRI.....	128

9. ALMOSTULA QAYDAN ÇIĞANDILA.....	132
10. ALAUGANNI JAŞI QARAŞAUAY.....	134
11 . ALAUGAN QALAY QATIN ALDI.....	145
12. QARAŞAUAYNI JIRI	151
13. QARAŞAUAY GEMUDANI SINAYDI	154
14. QARAŞAUAY BLA GEMUDANI JIRI.....	159
15. TULPAR GEMUDA.....	161
16. ŞAUAYNI JIRI.....	165
17. ÖRÜZMEKNİ JIYINI BLA QARAŞAUAY	170
18. AGUNDA BLA QARAŞAUAY	182
19 . NART ÖRÜZMEKNİ TUUGANI.....	183
20. DEBET BLA ÖRÜZMEK.....	185
21. ARIU SATANAY	186
22. SATANAYNI URLANNGANI.....	187
23. ÖRÜZMEK BLA QURTHALA	191
24. ÖRÜZMEK FUKNU HORLAYDI	193
25. ÖRÜZMEK BLA QINA SAQALLI FUK.....	197
26. SATANAY ÖRÜZMEKNİ ÖLÜMDEN QUTHARADI.....	204

27. ÖRÜZMEK BLA AĞ MARAL.....	208
28. ÖRÜZMEK BLA JİN PATÇAĞNI KIZI.....	214
29. ÖRÜZMEK BLA NOĞAYÇIK.....	217
30. NARTLA JESİRLİKĐEN KALAY KUTULĞANDILA.....	225
31. NARTLA TÖRESİ	227
32. UUDA	229
33. DEUETLARI BLA USHURTUKLARI	232
34. SOSURUKĞA SATANAY	233
35. SOSURUKNU JIRI	234
36. HIYLAÇI SOSURUKNU JIRI.....	236
37. SOSURUK BLA EMEGEN	239
38. SOSURUK BLA ŞAYTANLA	244
39. NART KÖYÇUSU SOZUKKU	247
40. BÖDENENİ JIRI	257
41. SOZUKKU BLA BÖDENE	261
42. RAÇİKAUNU JIRI.....	265
43. BİY AÇEYNİ JIRI.....	269
44. AÇEY ULU AÇEMEZ	273

45. AÇEMEZ BLA HUBUN	280
46. AÇEY ULU AÇEMEZ BLA TÛKLESHAN	285
47. ŞIRDAN BLA NÖGER	295
48. SİBİLÇİ.....	303
49. BOLAT HIMİÇNİ JIRI	307
50. BATIRAZNİ JIRI	313
51. JORTUUULDAN KAYTIU	313
52. ELİYA.....	315
53. NARTLANI "GOLLU" BAYRAMLARI.....	318
54. NART HALKNI KÜYÜ	328
55. NART HALKNI AHİR KÜNLERİ	331
56. NARTLA JERDEN KALAY KETGENDİLE	334
57. NARTLANI JERDEN KÖKGE KÖÇGENLERİNİ ÜSÜNDEN TAURUH....	341
AÇIKLAMALAR.....	349
V.BÖLÜM:SÖZLÜK.....	350
VI. BÖLÜM : KAYNAKÇA	406

ÖNSÖZ

Birçok bakımdan dünyaya kapalı olan Türklerin yaşadığı bölgeler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bütün dünyanın ilgi odağı haline gelmiştir. Bu bölgelere serbestçe gidebilme ve kaynaklara daha rahat ulaşabilme imkânının doğması ise, çağdaş Türk yazı dilleriyle ilgili çalışmalara yoğunluk kazandırmıştır.

Büyük bir sahaya yayılmış, bugünkü Kıpçak lehçeleri üzerinde ülkemizde yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Kıpçak grubuna dahil olan Türk lehçelerinden biri de Karaçay-Malkar Türkçesidir. Karaçay ve Malkar Türklerinin tarihi ve dili üzerinde yapılan çalışmalar, belli bir zamana kadar yurt dışında ve yabancılar tarafından yapılmıştır. Son yıllarda bu sahaya ait makale ve kitapların yayınlanması sevindiricidir.

Aynı millete mensup olan, fakat zamanla sosyal, kültürel..vb, açıdan farklılaşan toplulukların birbirini tanımaya ihtiyacı vardır. Bu çalışma, ortak değerlere sahip olan Türk halklarının dillerini öğrenme ve bunlar üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapma isteği ile hazırlanmıştır.

Karaçay-Malkar Türkçesi ile Eski Kıpçak Türkçesinin karşılaştırılması üzerine yaptığımız bu yüksek lisans tezinde “Nart Jırla bla Tauruhla” adlı derleme kitabı incelenmiştir. Eser üzerinde yaptığımız bu çalışma; I. Giriş: Eski Kıpçak Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, II. İnceleme (Karaçay-Malkar Türkçesi ile Eski Kıpçak Türkçesi arasında karşılaştırmalı inceleme) III. Transkripsiyonlu Metinler ve IV. Sözlük bölümlerinden oluşmaktadır.

Karaçay-Malkar Türkçesinin gramer, sözlük ve metinlerini ihtiva eden bu çalışmanın birtakım eksiklikleri ve yanlışları olacağı muhakkaktır. Yapılacak yeni

araştırma ve çalışmalar bu eksiklikleri zamanla giderecektir. Bu alışmanın Türk lehçeleri içersinde önemli bir yeri olan Karaçay Malkar Türkçesi konusunda çalışma yapacak araştırmacılaraya yardımcı olması en büyük dileğimizdir.

Son olarak, beni böyle bir çalışmaya teşvik eden, bilgi ve görüşlerinden yararlandığım Sayın hocam Yard. Doç. Dr. Can ÖZGÜR’e, tezin son şeklini almasında çok emeği geçen Sayın hocam Yard. Doç. Dr. Canan İLERİ’ye, “Nart Jırla bla Tauruhla” adlı kitabı temin eden sevgili Fadime DURU’ya, desteklerini benden hiç esirgemeyen değerli eşim Bilgin ERİ’ye teşekkür ederim.

Emine TOPAL

“ TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ ” ¹

А а	а	a
Б б	б	b
В в	в	v
Г г	г	g
Гъ гъ	гъ	ġ
Д д	д	d
Е е	е	e, ye
Ё ё	ё	ö, yo
Ж ж	ж	j
Дж дж	дж	c
З з	з	z
И и	и	i
Й й	й	y
К к	к	k
Къ къ	къ	q
Л л	л	l
М м	м	m
Н н	н	n
Нг нг	нг	ŋ
О о	о	o
П п	п	p
Р р	р	r
С с	с	s
Т т	т	t
У у	у	u
Ф ф	ф	f
Х х	х	h
Ц ц	ц	ts
Ч ч	ч	ç
Ш ш	ш	ş
Щ щ	щ	ş
Ъ ъ	ъ	'
Ы ы	ы	i
Ь ь	ь	'
Э э	э	e
Ю ю	ю	ü, yu
Я я	я	ya

¹ T.Tekin - M.Ölmez , **Türk Dilleri** , İstanbul , 2003 , s.122.

KISALTMALAR

Balk :Balkarca

bkz : bakınız

BM : Bulgati’l- Müştak

CC : Codex Cumanicus

EH : Kitabü’l-İdrâk

ET : Eski Türkçe

KH : Kitabü’l-Hayl

KK : El-Kavaninü’l-Külliye

R : Rusça

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

T : Tercüman

TDK : Türk Dil Kurumu

TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

TZ : Et-Tuhfetü’l-Zekiyye

I. BÖLÜM : GİRİŞ

1. ESKİ KIPÇAK TÜRKÇESİ

1.1. Kıpçak

“1909 yılında Moğolistan seyahati sırasında Selenga Irmağı’nın güneyinde, Mogon Şine Usu vadisinde, G. Ramstedt tarafından bulunan ve onun adlandırmasıyla Şine Usu Kitabesi olarak bilinen taş levhadaki ifade, Kıpçak kavim adının ilk tespiti olarak kabul edilmektedir. Uygur Kağanlığı’nın kurucularından İl-İtmiş Bilge Kağan’ın (747-759) mezarının bir parçası olduğu anlaşılan bu kitabede, “türük kıpçak elig yıl olurmış...” ibaresi yer almaktadır.”¹

Eski abidelerde ‘kıpçak‘ kavim adının geçmesi önemlidir.

“En azından VIII. yüzyıldan beri bilinen, bu Kıpçak / Kıpçak adı dışında, aynı Türk topluluğu için, üçü yerli (Türkçe) ve dördü de yabancı olmak üzere toplam yedi ad tespit edilmiştir; 1. Diğer Türk kavimlerinin kullandığı, İslami tarih ve coğrafya edebiyatında görülen ve daha sonraları Moğol ve Çin kaynaklarında da rastlanan Kıpçak; 2. Genellikle Bizans yazarları tarafından kullanılan ve nadiren Rus, Şark ve Latin kaynaklarında da görülen Kuman; 3. Daha çok Macarların benimsediği ve birkaç Arapça coğrafya kitabında da bulunan Kun adları, yerli sözler iken; 4. XI.yüzyıldan beri Rus metinlerde bulunan Polovets; 5. Bremenli Adam’ın XI. yüzyıla ait Latince metinlerde görülen Palladi; 6.XIII. yüzyıl Orta Almanca ve Latince metinlerde görülen Valwen; 7. Urfalı Matthaios’un XII. yüzyıldan kalmış

¹ Mustafa Öner , **Bugünkü Kıpçak Türkçesi** , Ankara , 1998 , s.XVI.

Ermenice kitabında zikrettiği Xarteşk'n adları da, komşuluk temaslarından sonra yapılmış birebir kelime tercümeleridir.”²

Kıpçak kavmine dahil edilen Kimekler ile Kıpçakların ilişkisi ve aynı kavim olup olmadıkları konusu aydınlanmış değildir.

“Kıpçaklar, tarih sahnesine IX.-XI. yüzyıllar arasında, İrtiş boylarında Kimeklerle iç içe çıkmışlardır. Bunlar daha VIII.-IX. yüzyıl civarında Orta Asya'dan Urallar'a geçmiş ve burada üstünlük kurmuşlardır. Sonra onları Siriderya boylarında, Oğuzlarla yan yana ve Orta Asya'ya dağılmış halde görüyoruz. Kıpçaklar, Moğol istilâsından önce de Siriderya, İdil ve Don arasında, Kafkas ve Kırım dağlarında, Hazar'ın kuzey düzlüğü ile bugünkü Kazakistan'ın orta ve kuzeybatı kısmında yaşayıp pek çok Türk kavmi ile karışmışlar ve İran, Suriye, Rusya, Doğu Avrupa ve Bizans ile askeri, ticari ve iktisadi ilişkiler kurmuşlardır. Önceleri “mafazat al-guz” (Oğuz Bozkırı) diye bilinen topraklar da, artık XIII. yüzyılda Deşt-i Kıpçak adıyla anılmaya başlanmıştır: Çin'den Don Nehri'ne, Ural'dan Karadeniz'e kadar olan alana yayılan Kıpçaklar bu devirden sonra da büyük bir hareketlilik içindedirler.”³

Kıpçak adı altında birleşen Türk kavimleri XII. Yüzyıldan beri Avrupa'da Kuman adıyla anılmaktadır.

“XIII. yüzyılda, Moğol akınları önünde, Avrasya bozkırlarında çok geniş bir alana yayılan Kıpçaklar, dinamik bir güç olarak komşu devletlerin bazen korkulu düşmanı ve bazen de güvenilir müttefikleri olmuşlarsa da çok parçalanmışlar ve tarihte, kendi adlarıyla anılan bir devlet bırakamamışlardır. Buna rağmen, Altın Ordu ve onun devamı olan Kazan, Kırım, Kasım, Astırhan, Nogay, Sibir hanlıkları gibi devletlerden Mısır Memlükleri'ne kadar, Orta Çağda çok değişik bölgelerde görülen

² Mustafa Öner , **Bugünkü Kıpçak Türkçesi** , Ankara , 1998 , s.XVI.

³ Mustafa Öner , **Bugünkü Kıpçak Türkçesi** , Ankara , 1998 , s.XVII.

devletler içinde, idari ve sosyal bakımdan büyük rol oynayan bir güç olmuşlardır. Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Rusya, Gürcistan gibi ülkelerin halkları içinde erimişler; fakat bu geniş alandan günümüze kadar yer ve şahıs adlarında epey yekün tutan izlerini ulaştırmışlardır. İşte Kıpçakların bu tarihi mukadderatından ötürü, Kıpçak Türkçesi de Avrasya'dan Orta Doğu'ya kadar geniş bir bölgede, önemli bir edebiyat ve yazışma dili olmuştur.”⁴

1.2. Eski Kıpçak Türkçesi

Kıpçakların dili Türk şivelerinin sınıflandırılması üzerine yapılan denemelerde Samayloviç'in tasnifine göre:

“ III. Tav-Grubu (Kıpçak-Kuzeybatı)

1. z (tokuz), 2. y < d (ayak < adak), 3. bol-, 4. -v < -ğ (tav<tağ), 5. -O < -ğ (tavlı<tağlığ), 6. -ğan (kalğan).

Bu gruba eskilerden şu şiveler dahildir:

a)Eskilerden: Kıpçak b)Bugünkülerden: 1)Altay, 2)Teleüt, 3)Kumandı, 4)Kırgız, 5)Kumuk, 6)Karaçay, 7)Balkar, 8)Tobal, 9)Baraba, 10)İç Rusya şiveleri, 11)Mişer, 12)Başkirt, 13)Kırım (Güney sahili dışında), 14)Karaim, 15)Nogay, 16)Kazak girmektedir.”⁵

Bu tasnif coğrafi, yön, kavim ismi, ve dil hususiyetlerine göre (tabirlerin karışık kullanılmasına göre) yapılmıştır.

“Günümüzde birçok kollara ayrılan çağdaş Kıpçak Türk şivelerinin temelini oluşturan Eski Kıpçakların dili, Güney Rusya'da, Kırım'da ve Orta Asya'nın batı

⁴ Mustafa Öner , **Bugünkü Kıpçak Türkçesi** , Ankara , 1998 , s.XVII.

⁵ **Türk Dünyası El Kitabı** , II. Cilt (Dil-Kültür-Sanat) ,Ankara , 1992 , s.232-233.

bölgelerinde yaşayan göçebe Türklerin, yönetici sınıfı ile Ukrayna’da yaşayan Türkleşmiş Ermenilerin konuşulan, yazılan Türkçesini tanımlamaktadır.”⁶

“Orta Dönem Türkçesinin batı kolunu oluşturan bu dönem (XIII-XVII.) yüzyılları kapsamaktadır.

Tarihi Eski Kıpçak Türkçesi, işte bu farklı kaynak, zaman ve çevrelere göre üç grup altında toplanıp incelenmektedir.

1. Bozkır Kıpçakçası (Kumanca)
2. Memlük Kıpçakçası
3. Ermeni Kıpçakçası.”⁷

1.2.1. Bozkır Kıpçakçası (Kumanca)

a) Codex Cumanicus

“Bozkır Kıpçaklarından elimizde yalnız Hristiyan bir çevrede yabancılar tarafından yazılmış olduğu tahmin edilen bir sözlük ve derleme mahiyetindeki Codex Cumanicus (CC) adlı bir kitap bulunmaktadır. Bu eser, Kıpçak grubu Türk şivelerinin şimdiye kadar elimize geçen en eski örneğidir.”⁸

“CC anonim bir eserdir. İtalyan tüccarlar ve Fransiskan tarikatine mensup Alman rahipler tarafından yazılmış olacağı tahmin edilmektedir. Eserin yazıldığı yer ve tarih de kat’î olarak bilinmemektedir. Karadeniz’in kuzeyinde, Kıpçak bozkırına yakın bir yerde meydana getirildiği zannedilmektedir.

⁶ T.Tekin - M.Ölmez , **Türk Dilleri** , Ankara , 1995 , s.32.

⁷ Can Özgür , **Kitabü'l-Hayl** (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.1.

⁸ Can Özgür , **Kitabü'l-Hayl** (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.2.

Eserin yegâne nüshası Venedik'te Saint Marcus Kütüphanesi'ndedir. Eser, sonradan bir cilt haline getirilmiş, birbirinden ayrı iki defterden müteşekkildir. Birinci defter aynı el ile yazıldığı halde, ikincisi muhtelif şahıslar tarafından kaleme alınmıştır. Her iki kısım yazı ve imlâ bakımından birbirinden bir hayli farklıdır. Birinci kısma, İtalyanlar tarafından yazıldığı için İtalyan kısmı; ikinci kısma ise Eski Kıpçak Türk –Almanca tertip edilmiş bulunmasından dolayı, Alman kısmı adı verilmektedir. İtalyan bölümü, biri alfabe sırası, diğeri konularına göre tasnif edilmiş iki sözlük kısmını içermektedir. Sözlükler; Lâtince, Farsça, Eski Kıpçak Türkçesi olarak üç sütun halinde düzenlenmiştir. Toplam 55 yapraktır. Alman bölümü ise, İtalyan bölümü gibi muntazam olmayıp, karışık bir şekilde, Almanca-Eski Kıpçak Türkçesi ve Latince –Eski Kıpçak Türkçesi sözlüklerden oluşmaktadır. Bu bölümün özelliği, sözlükten başka, tercümelere de bulunan dinî (İncil'den parçalar vb) metinler, atasözleri, bilmece vb. içine almasıdır. 27 yapraktan ibarettir.”⁹

1.2.2. Memlûk Kıpçakçası

“CC dışında diğeri Eski Kıpçak Türkçesi eserlerinin çoğu, en önemli unsurunu Kıpçakların oluşturduğu Mısır ve civar memleketlerde kurulan Memlûk hakimiyeti esnasında, Arap muhitinde, hâkim zümreyi teşkil eden Türklerin dilini öğretmek maksadıyla yazılmış sözlük ve gramerlerdir. Ayrıca fıkıh, okçuluk, binicilik, atıcılık vb. konularda yazılmış bazı eserler de vardır.”¹⁰

“Eski Kıpçak Türkçesine ait bugün elimizde bulunan eserlerin büyük bir çoğunluğu Memlûkler döneminde kaleme alınmıştır. Bu devirde Memlûk Sultan ve emirleri Türkçe eserler yazılmasını teşvik etmişler ve bölgede Türkçenin önem kazanmasında etkili olmuşlardır.

⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.XXI.

¹⁰Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.XXII.

Memlük Kıpçakçasıyla yazılmış eserler dil bakımından tam bir benzerlik göstermezler. Eski Kıpçak Türkçesi dil özellikleri ile Oğuzca (Türkmence) ve Harezmi Türk yazı dilleri özellikleri eserlerde az veya çok, karışık şekilde bir arada görülebilmektedir.”¹¹

A. Fehmi Karamanlıoğlu’nun ‘Kıpçak Türkçesi Grameri’ adlı eserinden aktardığına göre; T. Halasi Kun, Memlük-Kıpçak eserlerinde üç Türk şivesi tespit etti:

1. “Asıl Kıpçakça,
2. Asıl Oğuzca,
3. Oğuz-Kıpçak karışımı bir dil.”¹²

Janos Eckmann da Memlük-Kıpçak edebiyatının dilini üç ana diyalekte ayırmıştır:

1. “Asıl Memlük Kıpçakçası,
2. Oğuz-Kıpçak karışık diyalekti,
3. Osmanlı Türkçesi.”¹³

“Kun’un ikinci grupta “Asıl Oğuzca” dediği diyalekt ile Eckmann’ın üçüncü grupta “Osmanlıca” adlandırmaları aynı anlama gelmektedir.”¹⁴

¹¹ Can Özgür , **Kitabü’l-Hayl** (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.4.

¹² Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.112.

¹³ Janos Eckmann , **Harezmi , Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar** (Hazırlayan:O. Fikri Sertkaya) , Ankara , 1996 , s.53-54.

¹⁴ Can Özgür , **Kitabü’l-Hayl** (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.5.

1.2.3. Ermeni Kıpçakçası

“Ermeni kökenli Bagradit devletinin XI.yüzyıl ortalarında Selçuklular tarafından yıkılmasından sonra bu bölgedeki Ermenilerin büyük bir kısmı Kırım’a göç etmiş ve uzun süre (XIII. ve XIV. yüzyıllarda) Kıpçaklarla birlikte yaşamışlardır. Özellikle, Kıpçakların komşularıyla olan siyasi ve ekonomik ilişkilerinde onlara yardımcı olmuşlardır. Kendi yazılarını ve dinlerini korumakla birlikte Kıpçakların etkisiyle günlük konuşma ve kilise dili olarak Eski Kıpçak Türkçesini benimsemişlerdir. Bu arada, Kırım’daki Ermenilerin bir kısmı Polonya Kralı Leous’un daveti üzerine 1280 yıllarında Batı Ukrayna’ya göç etmişlerdir.

Buradaki Kamanez-Podolsk şehirlerine yerleşenler “Polonyalı Ermeniler” olarak tanındılar. “Ermeni Kıpçakçası”, Ukrayna’daki Ermenilerin kullandıkları Kıpçak diyalektine denilmektedir.

Ermeni Kıpçakçasından elimize geçmiş metinler Ermeni papazları tarafından 1559-1664 yılları arasında Kamanez-Podolsk şehri ile ilgili çeşitli anlaşmaları ve olayları anlatan resmi belgeler ve küçük sözlüklerdir. ”¹⁵

2. BUGÜNKÜ KIPÇAK TÜRKÇESİ

“Kıpçak devleti olarak bir karakter kazanan Altın Ordu’nun yıkılması, aslında Eski Kıpçak Türkçesinin yazı dili geleneğini de zayıflatmış oluyordu. Ondan sonra ortaya çıkan ve artık siyasi ve sosyal istikrarın bozulduğu hanlıklar devrinden ve 1552’de Kazan’ın işgali ile başlayan Rus hakimiyeti devrinden kalan edebi miras, daha ziyade sözlü edebiyat eserleri ile sınırlı kalmıştır. Daha X.yüzyıl başında İslâmiyeti kabul eden Bulgar devleti ve onu takiben, Moğol yayılmasıyla hakim olan

¹⁵ Can Özgür , **Kitabü’l-Hayl** (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.9.

Altın Ordu devleti ile çağının ötesinde bir medeniyeti yaşayan İdil- Ural ve Hazar-Bozkır bölgesi, artık XVI. yüzyıldan itibaren, siyasi yayılmasını, Ortodoks Kilisesi’ni arkasına alarak, ruhanî ve medeni bahanelerle süsleyen Rus devletinin toprağı alma yoluna girmiştir. Yeni başlayan bu tarih de, öncelikle Eski Kıpçak Türkçesinin bitişi ve bu kavim adının, sadece dil tarihine ait bir terim olarak kalması sonucunu getirmiştir.”¹⁶

Tarih boyunca birbirleriyle sıkı bağları Türk lehçelerinde karışık dil kullanımı daima olmuştur. İdil-Ural ve Bozkır sahasındaki yazı dilinde zamanla Çağatayca unsurlar artmaya başlamıştır. Bu nedenle bugünkü Kıpçak lehçelerinin tarihi geleneğı içinde, Eski Kıpçak Türkçesi kadar, Çağatay Türkçesinin de payı vardır.

“Bugünkü konuşulan veya XX. yüzyıl başından itibaren yazı dili olarak kullanılan Türk lehçelerini sınıflandırmak üzere, genellikle kabul edilmiş üçlü etnik tasnifte (Oğuz; Karluk; Kıpçak) Kıpçak lehçeleri geniş bir grup teşkil eder. Coğrafi tasnifte Kuzey-Batı Türkçesi veya bazen, sadece Batı Türkçesi, fakat çoğunlukla da Kuzey Türkçesi şeklinde adlandırılan bu grup, tarihi ve kavmi adlandırmalarda, hep Kıpçak grubu olarak kabul edilmiştir. İşte bu Kıpçak grubuna dahil olan Türk lehçeleri şunlardır:

I. Karadeniz –Hazar Bölgesi:

1. Karaim (Karay)
2. Kırım-Tatar
3. Karaçay-Balkar
4. Kumuk

¹⁶ Mustafa Öner , **Bugünkü Kıpçak Türkçesi** , Ankara , 1998 , s.XXI.

II. İdil-Ural Bölgesi:

1. Tatar
2. Başkurt

III. Aral-Hazar Bölgesi:

1. Kazak
2. Karakalpak
3. Nogay
4. Kırgız

Yukarıda zikredilen tarihi şartlar dolayısıyla, bu lehçelerin bugün yayıldığı alan batıda Litvanya-Polonya bölgesinden başlayıp doğuda, bugün Çin Halk Cumhuriyeti içinde bulunan Doğu Türkistan topraklarına kadar uzanmaktadır.”¹⁷

3. KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ

3.1. Karaçay-Malkar Türkleri

“Kuzey Kafkasya halkları arasında önemli bir yere sahip olan Karaçay-Malkar Türkleri yüzyıllardan beri, Kafkas Dağlarının en yüksek zirvesi olan Elbruz Dağı’nın (Mingi Tav) doğu ve batısındaki yüksek dağlık arazilerde yer alan derin vadilerde, Kuban, Teberdü, Mara, Baksan (Bashan), Çegem, Çerek gibi ırmakların yukarı kısımlarında yaşamaktadırlar.

¹⁷ Mustafa Öner , **Bugünkü Kıpçak Türkçesi** , Ankara , 1998 , s.XXII-XIII.

Tarihi araştırmalar Karaçay-Malkar halkının ancak XVI. yüzyıldan sonra “Karaçaylı”, “Malkarlı”, “egemli” gibi adlarla tarih sahnesine çıktıklarını göstermektedir. Bu yüzyıla kadar Karaçay-Malkar halkının etnik unsurlarla ilgili bilgiler yeterince açık değildir. Karaçay-Malkar halkının etnik yapısını oluşturan kavimler arasında Hunlar-Kara Bulgarlar, Alanlar, Hazarlar ve Kıpçaklar gibi eski Türk kavimlerinin yanı sıra Kabardey, Abaza, Gürcü-Svan, Oset gibi Kafkas halkları da önemli oranda pay sahibidirler.

Karaçay-Malkar dilinin tam bir Eski Kıpçak Türkçesi özelliği taşıması ve Kıpçakların yaklaşık iki yüzyıl kadar Kafkasya ve kuzeyindeki bozkırların tek hakimi olmaları, Karaçay-Malkar halkının etnik yapısını oluşturan en önemli unsurun Kıpçaklar olduğunu akla getirmektedir.”¹⁸

Karaçaylılar ve Malkarlar birbirinden farklı etnik kökene, dile, kültüre ve tarihe sahip iki ayrı halk değil, aynı dil, kültür ve tarihi paylaşan bir Türk boyudur. Karaçay ve Malkar adları bu boyun yaşadığı iki coğrafi bölgenin adıdır.

“Tarih boyunca kendilerine Tavlu (Dağlı) adını veriyorlar ve birbirlerine “Alan” diye hitap ediyorlardı. 1917 sovyet ihtilalinden sonra Kafkasya’yı ele geçiren Bolşevikler yeni idari sistemler meydana getirdiler. Karaçay bölgesini Kabardey, Besleney ve Abazalarla birleştirerek Karaçay-erkes zerk Bölgesini kuran Sovyetler; Bashan, egem, Bızıngı, Holam ve Çerek vadilerinde yaşayan dağlıları Balkar adı altında birleştirerek Kabardeylerle birlikte kurulan Kabardin-Balkar zerk Cumhuriyeti’ne bağladılar. Böylece 1922 yılından sonra suni olarak birbirinden ayrı gibi gösterilen Karaçay ve Balkar halkları ortaya ıktı.”¹⁹

¹⁸ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.1-2.

¹⁹ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.6.

Ufuk Tavkul, Karaçay-Malkar halkının bugün yaşadığı yer ve nüfusları hakkında şöyle bilgi veriyor:

“Karaçay-Malkar halkı bugün Kafkasya’da “Karaçayevo-Çerkesya” ve “Kabardino-Balkarya” adlarını taşıyan iki özerk cumhuriyette Rusya Federasyonu’na bağlı olarak yaşamaktadırlar. 1989 yılı nüfus sayımına göre Karaçaylılar 156.140, Malkarlılar ise 88.771 kişidirler.”²⁰

3.2. Karaçay-Malkar Türkçesi

“Karaçay-Malkar Türkçesi, Türk lehçelerinin Kıpçak kolunun Kafkasya’daki güney bölümünü meydana getirir. Sovyet Türkologlarından A.N. Samoyloviç’in 1922 yılında Petrograd’da yayınlanan “Nekotorie depolneniya k klassifikatsi turetskih yazıkov” adlı eserindeki Türk lehçeleri sınıflamasına göre Karaçay-Malkar Türkçesi Türk lehçelerinin “z” kolunun “y” bölümünün “tav, bol-, kalgan” grubuna girer. Buna göre Karaçay-Malkar Türkçesinde Eski Türkçe adak yerine ayak; tag (dağ) yerine tav biçimleri kullanılmış, Eski Türkçedeki bol-, kalgan biçimleri değişmemiştir. Bunlardan başka, Karaçay-Malkar Türkçesindeki “ben” yerine “men” kullanılması, kelime başında “ y-” sesinin “ c-” sesine dönüşmesi, Eski Kıpçak Türkçesinin özellikleridir.”²¹

Karaçay-Malkar Türkçesinin özelliklerini tam olarak inceleyebilmek için öncelikle Karaçay-Malkar halkının kökenini, tarihini, sosyal-kültürel yapısını anlamamız gerekir.

“Karaçay-Malkarlılar dillerini “Tav til (Dağ dili)” ya da “Tavça (Dağca)” biçimlerinde adlandırırlar. Karaçay-Malkar Türkçesi tarihi gelişimi içerisinde iki

²⁰ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.4.

²¹ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.4.

önemli diyalekte ayrılmıştır. Bunlar ilk bakışta sanıldığı gibi Karaçay ve Balkar lehçeleri ya da dilleri değildir. Çünkü Karaçay bölgesinde ve Malkar topraklarının Bashan, Çegem vadilerinde konuşulan dil birbirinden farklı değildir ve Karaçay-Malkar halkının yüzde doksanı tarafından konuşulan bu diyalekt Karaçay-Malkar yazı dilini meydana getirir. İkinci diyalekt ise Malkar bölgesinin Çerek vadisinde konuşulmaktadır. Holam ve Bızıngı vadilerinde konuşulan dil de Çerek diyalektinin etkisi altındadır.”²²

Karaçay-Malkar Türkçesi hakkında araştırma yapanlar, Karaçay ve Malkarlıları iki ayrı halk sanıp dillerini de farklı düşünmüşlerdir.

“Karaçay-Malkar Türkçesinin diyalektleri “Karaçay-Bashan-Çegem” ve “Çerek” diyalektleri olmak üzere iki ana grupta toplanabilir. Karaçay-Bashan-Çegem diyalekti ile Çerek diyalekti birkaç fonetik ve morfolojik özellik bakımından birbirlerinden ayrılırlar.”²³ Bu iki diyalekt arasındaki farkları inceleyeceğiz.

“Karaçay-Malkar Türklerinin dili hakkındaki ilk çalışmalar XIX. yüzyıl başlarında İ. Klaproth, R. V. Erckert gibi Avrupalı Türkologlar tarafından yapılmıştır. Rusya’da Sısoyev, Miller, Karaulov ve Samoyloviç gibi alimlerin çalışmalarının yanı sıra Karaçay-Malkar dili için, en dikkat çekici çalışmalar XX. yüzyılda meşhur Macar dergisi Keleti Szemle’de Wilhelm Pröhle tarafından yayımlanmıştır.”²⁴

²² Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.5.

²³ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.6.

²⁴ Mustafa Öner , **Bugünkü Kıpçak Türkçesi** , Ankara , 1998 , s.XXVII.

Son yıllarda Türkiye’de Bugünkü Kıpçak Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesi ile ilgili olarak Mustafa Öner, Metin Yavuz, Ufuk Tavkul, İbrahim Şahin, Reyhan Tosun, Firdevs Karahan’ın yaptıkları çalışmalar önemli ve dikkat çekicidir.

“Karaçay-Malkarlıların ortak sözlü halk edebiyatı gerek şekil, gerek muhteva yönünden zengin olup; tarihi hikâyeler, destanlar, aşk hikâyeleri, türküler, masallar, atasözleri ve bilmecelerden oluşur. Kahramanlık destanları Nogay, Kazak ve Özbeklerinki ile yakınlık gösterir. Kahramanlık destanı Nart hikâyeleri Karaçay-Malkar Türkleri arasında yaygın ve meşhurdur.”²⁵

SSCB’deki diğer Türkler gibi 1940’dan itibaren Kiril alfabesini kullanmaktadırlar.

3.2.1. Karaçay Türkçesi

“Karaçay Edebiyatının iyi anlaşılması için önce Karaçay Türkçesinin Türk Dili içindeki yeri ve öneminin tespit edilmesi gerekir. Bunun için de Türkçenin tasnifi çalışmalarına bakılmalıdır. Friedrich Adelung Karaçaylıları saf Tatarlar arasında gösterir. Adriana Balbi'nin dil tasnifinde Kafkas-Tunalılar grubundan, Basiyanlar sınıfına dahil edilir. W. F. Palmbloa Karaçaylıları Karışık Türklerden kabul ederek Nogayların Basiyanlar kolundan olduklarını iddia etmiştir. 1. Nikolayeviç Berezin de Kıpçaklardan olduklarını belirtir. Hennan Vambery, Pontus Türkleri dediği gruba dahil eder.

Karaçay Türkçesi, A. Samoyloviç' in tasnifinde Tav Grubunun (Kıpçak-Kuzeybatı) bugünkü lehçelerinden gösterilir. Buna benzer şekilde Lajos Ligdi de Karaçay Türkçesini Kıpçak dillerinden sayar.

²⁵ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.9.

Bu ve diğer tasnif çalışmaların çoğunda Karaçay Türkçesi ya Kıpçak şivelerinden sayılır ya da Eski Kıpçak Türkçesi ile aynı kategoride gösterilir. Balkar, Kumuk ve Nogayca ile birlikte Kıpçak dil grubunun Kafkas kolundandır. Fonetik yönden ise Eski Kıpçak Türkçesinin C grubuna girer. Yani bu lehçede Kazakça, Kırgızca ve Tatarca şivelerinde olduğu gibi y- sesi c- olur. Göktürk Yazıtları'nın bazı fonetik ve gramer özellikleri Karaçay Türkçesinde de görülür. Fonetik değişime pek uğramayan bu şive, eski dil özelliklerini korur.

Kıpçak dil grubunun Karadeniz-Hazar bölümüne giren lehçeler, XIII. yüzyıl Kıpçak eseri Codex Cumanicus'un dil özelliklerini taşır. Ayrıca yakınlıktan dolayı Alanlar, Osetinler ve Digorlardan bazı kelimeler de Karaçay Türkçesinde kullanılmaktadır. Bunların hemen hepsi Karaçay Türkçesinin dil özelliklerine uydurulmuştur. Aynı şekilde bu lehçeye ait kelimeler de diğer komşu lehçelere geçmiştir. Kafkasya'nın bu bölgelerindeki coğrafi isimler, tamamıyla Türkçenin özelliklerine uygundur.

Samoyloviç'in tasnifine göre Türk lehçelerinin z kolunun y- bölümünün tav, bol-, kalgan grubuna giren Karaçay Türkçesi'nde ; adak yerine ayak ,tağ yerine tav, olmak yerine bolmak, kalan yerine de kalgan şekilleri kullanılır. Eski Kıpçak Türkçesinin ortak özelliği olan ben yerine men, y- yerine c- kullanılışları Karaçay Türkçesi' de görülür. Kelime bakımından: tap- "bulmak", kertme "armut", kiyiz "keçe", özden "hür, serbest"... gibi birçok örnek Eski Kıpçak Türkçesi eser Codex Cumanicus'un diline yakındır.

Karaçay Türkçesi, Balkar Türkçesine çok yakın olduğundan, bu şivelere tavlü "dağlı" adı verilir. Kültürel yönden Balkarlara göre daha gelişen Karaçaylıların dili alt kollara ayrılmamış. Balkar Türkçesi ise birkaç ağıza bölünmüştür. Karaçay Türkçesi ile ilgili ilk kelime derlemeleri Julius von Klaproth 1912'de yapmış, bu şiveyi genel yapısıyla inceleyen ise W. Pröhle olmuştur. Karatschajische Studien

(1903), Karatschajisches Wörterverzeichnis (1909), eserleri Pröhle'nin bu alandaki çalışmalarıdır. Karaçaylıların Sibiry'a sürülmesinden sonra Türkiye' de çalışmalar yapılmıştır. Ramazan Karca, Hamit Zübeyr Koşay'ın "Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla ilgili Gelenekler", (Ankara-1954) eseri buna örnektir.

Kafkasya'da İslâmiyet'in ilerlemesinden sonra İslâmın temel kaynağı Kuran-ı Kerim'den bir çok kelime bu bölgede yayılmıştır. Karaçay Türkçesinde, ibadet, itikad ve peygamber kıssaları ile ilgili isim ve terimler, bu dilin yapı ve özelliklerine uydurularak kullanılmaya başlanmıştır. Karaçay ve Balkar yazı dili, üç alfabe kullanmıştır: 1916-1926 arasında Arap, 1927-1939 arasında Latin alfabesi, 1939'dan sonra ise Rus alfabesi (Kiril). ”²⁶

Dil Bakımından Karaçay Şivesinin Özellikleri

Metin Yavuz, bugünkü Kıpçak dillerinden biri olan Karaçay Türkçesinin özelliklerini şöyle belirtiyor:

1. “Damak ve dudak uyumları oldukça muntazamdır. Fakat istisnâî örneklerle, bilhassa ekleşmelerde, rastlanabilir: *çaşıl* "yeşil", *teyza* "teyze", inaral (R.) "general", *toyuvçuyedi* "doyardı", *kariyit* "bakıyordu"...
2. Ünlülerde iki türlü kaynaktan (ā, i) gelen e vardır. Codex Cumanicus'ta da olan e (*ketmek, eki, eşitmek* ...) ve â (*çel, cer, teli, etmek* ...), â Özbekçe ve Kazakçada kapalı e olarak kullanılır.
3. Birçok yabancı kelimeleri, ünlü ve ünsüz olarak, tamamıyla Türkçe ahengine uydurulup kendi yapılarını bozmuşlardır: *ķabır, salam, mölek, toba*...

²⁶ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.11-13.

4. v sesi daha çok, uu sesinin karşılığıdır. Yani v ile u sesleri arasında bir sestir: *sav=sau, tav=tau, tuvmak=tuumak...* Bu ses genelde bütün Kıpçak şivelerindeki eski -g sesinden yumuşamış ve CC'ta v veya uu sesine dönüşmüştür.
5. Nazal n (ng) sesi genelde sâbittir: *eling, sang, tang ...* Bazı yerlerde, yumuşayıp y olmuştur: *tengri > teyrî* gibi. Bazen de: *nng=nñ, + n + ga > -ña, +n+gan > -ñan.*
6. Eski Türkçedeki k- ve t- sesleri sabittir. Yani sadasız (sert) ünsüzler tercih edilir. Sert sessizler (k, t, p) iki ünlü arasında veya bir ünlü önünde yumuşarlar: *tabayım, kobalmağan, cogille, begigen, cüregi, uzağına ...*
7. Tatarca, Kırgızca ve Kazakça da olduğu gibi ön seste y-> c- değişimi olur.
8. Ünlüden sonra gelen -p gerundium ekinde diğer Kıpçak ve Uygur grubunda olduğu gibi yardımcı ünlüsüz kullanılır: *saylap, dep ...*
9. Birçok örnekte ünsüz uyumu dışında bir ekleşme görülür: *eştgenley, kıynlıkğa, berillikdi, şuvuldatğant ...*
10. Çokluk 1. şahıs ve iyelik eki dudak benzeşmesiyle: *+bız/ +biz, +buz/+büz;* çokluk II. şahıs da diğer Kıpçak şivelerindeki gibi: *+ğız/+giz, +ğuz/+güz 'dür.*
11. *+lar/+ler* çokluk ekinde genelde *+r* sesi düşer: *+la/+le.*
12. Datif eki *+ğa/+ge, +ka/+ke, +ha, +a/+e'* dir. Bazen nazal sestem sonra *+nga/+nge*, teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra *+na/+ne* olur. Akkuzatif eki, Uygur ve Kıpçak grubunda olduğu gibi *+nı/+ni, +nu/+nü 'dür.* Teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra *+n* kullanılır. Nazaldan sonra *+ı/+i/* olur. Genitif eki ile

akkuzatif eki aynıdır. Ablatif eki +dan/+den, +tan/+ten, lokatif eki +da/+de, +ta/+te, ekvatif eki +ça/+çe, +lay/+ley 'dir.

13. Karaçay Türkçesindeki aitlik eki k' li ve g' li şekillerdedir. Ünlü uyumuna bağlıdır.

14. Şimdiki zaman, -a/-e ile, teklik 3. şahısta -a-dı/-e-di, sonu vurgusuz olan kelimelerde (turur' dan kısaltılmış) sadece -d, -t ile karşılanır. Ünlü ile biten fiillerde -y ünsüzü şimdiki zaman eki olarak kullanılır. Geniş zaman, birçok yerde şimdiki zamanın yerini tutar, -r ekinin kullanıldığı bu zaman ifâdesinde çokluk 3. şahısta ses benzeşmesi olur: -r-la/-r-le > -l-la/-l-le. Karaçay Türkçesinde şimdiki ve geniş zamanların, Türkiye Türkçesinde olduğu kadar birbirinden farkı yoktur.

Geçmiş zamanlar öğrenilen ve görülen olarak iki tarzda ifâde edilir. Öğrenilen geçmiş zaman eki -ğan/-gen, -kan/-ken, görülen geçmiş zaman eki -dı/-di, -du/-dü, -tı/-tü, -tu/-tü 'dür. Bazen -gan/gen her iki zamanı karşılayabilir. Gelecek zaman eki, Karaçay Türkçesinde çok farklıdır: -lık/liğ, -luğ /-lük, -rık/-riğ, -ruk/-rük.

15. Eski Türkçedeki er- yardımcı fiili e- şeklinde Karaçay Türkçesinde yer alır. İsim-fiili, birleşik zamanlı ve birleşik yapıli fiillerde kullanılır. Fakat Türkiye Türkçesindeki i- şekline de birçok örnekle rastlanabilir.

16. Şart ve görülen geçmiş zaman çekimleri iyelik kaynaklı şahıs ekleri ile; geniş zaman, şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman da zamir kaynaklı şahıs ekleri ile çekime girer. ”²⁷

²⁷ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.13-15.

3.2.2. Balkar Türkçesi

“Dil özellikleri bakımından Karaçay Türkçesine en yakın olan Kıpçak şivesi Balkarca Türkçesidir , Kuzey Kafkasya'da Kabardi-Balkar Özerk Cumhuriyetinin Balkariya denilen güneybatı kısmında konuşulan bir Türk şivesi olan Balkar Türkçesi, güneydeki Kafkas sıradağları ile Gürcü ve Svan dillerinden ayrılır. Güney doğuda Oset dili, doğu ve kuzeydoğuda Çerkez dili, kuzeybatıda Karaçay Türkçesi ile komşudur. Balkarca yoğun olarak Çerek, seyrekçe de Çegem ve Bahsan vadilerinde konuşulur, Balkarlılar ve Karaçaylılar Balkar Türkçesine "Malkar til" ya da "Tav til", Kabardaylar ise "Kuşha" derler, Zeki Velidi Togan'a göre Balkar Türkçesi, Kazan Tatarcası ile birlikte eski Bulgar-Suvar Türkçesinin devamıdır. Bu iddiasını ispat için belirttiği kelimeler (alay : öyle, kayda : nerede, müyüş : köşe, biçe : hanım ...) Eski Kıpçak Türkçesi ve bazı Oğuz lehçelerinde kullanılmaktadır. Yine Togan'a göre Balkarca ve Kazan Tatarcası eskiden /r/ esaslı iken sonradan ş/z esaslı olmuşlardır.

Balkar Türkçesi, Türk dili tasniflerinde Kuzeybatı veya Kıpçak denilen bölümde gösterilmiştir ve Karaçay, Kumuk, Nogay şivelerinden en çok Karaçay Türkçesine yakındır. Bu dilde adağ yerine ayak, tağ yerine tav, olmak yerine bolmak, kalan yerine kalğan, ben yerine men, y- yerine c- ... gibi tercihler Karaçay Türkçesi gibi Balkar Türkçesini de Kıpçak dilleri grubuna sokar. Fakat bu iki komşu lehçe arasında da bazı belirgin farklar görülür. Bilhassa ünsüzlerde görülen farklar şunlardır:

1. Karaçayca Türkçesindeki kelime başındaki aspire (p',ç',t',k') seslere karşılık, Balkarca Türkçesinde aspirasyonsuz ünsüzler bulunur: *t'au* "dağ", *k'elmek*, *ç'auk'a* "karakarga" (Krç.); *tav*, *kelmek*, *çauka* (Balk.).

2. Karaçayca Türkçesinde e-, ö- ve ü- vokallerinden evvel bir y- geldiği halde Balkarca Türkçesinde bu görülmez: *yeşik* "eşik", *yögüz* "öküz", *yüç* "üç" (Krç.), *eşik*, *öküz*, *üts* (Balk.).
3. Karaçayca Türkçesinde ç sesine karşılık, Balkarca Türkçesinde genelde "ts " sesi bulunur: *ç'eç'ek* "çiçek", *ç'üy* "tüy", *ç'ögüç* "çekiç" (Krç.) ; *tsetsek*, *tsüy*, *tsügüç* (Balk.). Yine Balkar Türkçesinde / ve t 'den önce gelen ç sesi ts aşamasından sonra ş olur: *k'üç*, *k'üçlü* (Krç.) ; *küts*, *küşlü* (Balk.).
4. Türkiye Türkçesindeki y- 'ye karşılık Karaçay Türkçesinde c- olduğu halde, Balkarca Türkçesinde z- ile söylenir: Krç. *col* "yol", *cürek* "yürek", *cumuşuk* "yumuşak"; Balk. *zol*, *zürek*, *zumuşak*. y- > c- değişiminde Balkar Türkçesindeki ts veya j kullanıldığı görülür: Krç. *çaprağ* "yaprak", Balk. *tsaprağ* "yaprak", Krç. *cet'i* "yedi", *cumarık* "keklik", *jeti* "yedi", *cumarık* "keklik" ...²⁸
5. “Karaçay şivesindeki b-p sesleri , Balkar şivesinde f sesine yakın bir sestir: *acaşib* > *adzaşif* ‘şaşırp’ , *tulpar* > *tulfan* ‘yiğit’ , *köb* > *köf* ‘çok’...
6. Karaçay şivesinde k/g sesleri , Balkar şivesinde h sesine dönüşür: *ketgen* > *qethen* ‘giden’ , *kengeşgen* > *qengeşhen* ‘danışan’
7. Karaçay-Başan-Çegem diyalektinin kendi içinde, özellikle Çegem, Holam, Bızıngı bölgelerinde söz başında c/j değişmesi rastlanır: *culduz* > *julduz* ‘yıldız’ , *carık* > *jarık* ‘ışık’ , *col* > *jol* ‘yol’... ”²⁹

²⁸ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.15-16.

²⁹ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.7-8.

Balkarca Türkçesinin Yapısı

Fonetik: “Balkar Türkçesinde (ā)'den başka kapalı e (e) de vardır, o ve ö sesleri sadece ilk hecede olabildiği gibi, asimilasyon sonucu ikinci heceye de gelebilir: *ölgen> ölgön* ‘ölmüş’. "ou, öü, au, ei, eü" gibi diftonglar göze çarpar, bazısı ağ, oğ... gibi ünsüzle şekillerden olmuştur: *tag> tau, küdegü> kiyeü* "güveyi" ... gibi, Bu diftonglardan sonra ise geniş-yuvarlak (u, ü) ünlülü heceler gelmektedir, y ünsüzü kendinden önceki heceye ait olup yanındaki ı, u, a ünlülerini i, ü ve c ' ye çevirir: *ziyıl> ziyıl*, "yığıl", *tayak> tiyak* "dayak", *buyur> büyür* "buyur". Balkar Türkçesinde diftonglardan hemen sonra ünlüyle başlayan bir hece geldiğinde diftongun son unsuru ünsüz sayılır: *tauung* "senin dağın", *kiyeüüm* "güveyim" ...

Balkar Türkçesinin ünsüz sisteminde ts, j, f seslerinin yanısıra dz 'ye yakın z ünsüzü de kullanılmaktadır. Diğer Türk lehçelerindeki h burada da vardır. Bazı yerlerde ünsüz ikizleşir: *katı> kattı, aya-> ayya*- "korumak" gibi. Kelime sonlarında ünlüyle başlayan ek ve kelimelerden önce, bir önceki kelimenin son sesinde k> g, g> ğ, p> b .değişimleri olur: *eşig altında* "eşik önünde", *konag üy* "misafir odası", *tabarsan* "bulacaksan" ... Bunlardan başka Balkar Türkçesinde ‘assimilasyon, düşme, metatez’ gibi türlü ses hadiseleri görülmektedir: *enni* (< Krç. endi) "şimdi", *erinle>erille* "dudaklar" (benzeşme), *edigiz> egiz* "idiniz" (düşme), *ütsün> ütsü* "için" (düşme), *yahşı> ahşı* "güzel" (düşme), *üyeler> üyle* "evler" (ünsüz düşmesi), *atlar > atla* "atlar" (ünsüz düşmesi), *kalğandı> kalğant* “kaldı”(ünlü düşmesi), *kelgendi> kelgent* "geldi" (ünlü düşmesi)... gibi.

Morfoloji: Genif eki:+nı/+ni, +nu/+nü, datif eki:+ğa/+ge, -ka/+ke, +ha/+he, akkuzatif eki:+nı/+ni, +nu/+nü, lokatif:+da/+de, -ta/+te (yuvarlaklaşmayla +dö), ablatif eki:+den/+den, +tan/+ten asimilasyon ve yuvarlaklaşmayla +nen/+nön), ekvatif eki: -lay/ley,+tsa...

+k1/+ki, +g1 / gi + h1 / + hi eki özellikle zaman için kullanılır. (kışgu: kışın, cazgu: yazın gibi). Zaman için yapım eklerinden –lık/-lik, -luk/-lük de kullanılır (*ingirlik*: akşam üzeri). Çokluk eki +lar/+ler nin yanı sıra. (r > Ø), +la/+le de olabilir.

Balkar Türkçesinin şahıs zamirleri men, sen, o, biz, siz, ola' dır. *Kesim, kesin, kesi, kesibiz, kesigiz, kesleri* kelimeleri de dönüşlülük zamirleridir.

iyelik ekleri +m; +ng; +1/+i, +u/+ü, +s1/+si, +su/+sü; +bız/+biz, +biz, +buz/-büz; +,gız/+giz, +guz/+güz; +ları/+eri'dir.

İsim tamlamasında bazen iyelik eki yer almaz: *alma teregi* > *alma terek* "elma ağacı".

Sayılar şunlardır: bir, eki, üts, tört, beş, altı, jeti, egiz, toguz, on v.b

Fiil çekimleri: Şimdiki ve geniş zaman eki –a/-e, -y; görülen geçmiş zaman eki -dı/-di, -du/-dü; öğrenilen geçmiş zaman eki –gan/-gen, -қан/-ken; gelecek zaman eki: -ır/-ir, -ur/-ür, kesinlik ifâde etmek için –lık/-lik, -luk/-lük ekleri kullanılır. Birleşik zaman oluştururken Eski Türkçedeki er- yardımcı fiilinden geldiği belli olan e- kullanılır. Şart eki -sa/-se, istek eki –ğay/-gey 'dir. En çok kullanılan partisip: -ğan /-gen 'dir. Başlıca gerundiumları: -may/-mey. –mayın/-meyin, -lık/-lik, -lay /-ley ...

Balkar dili Rus ihtilâline kadar Arap harfleriyle yazıldı 1939'a kadarki ara dönemde Latin alfabesi, daha sonra Kiril alfabesi kullanılmaya devam edildi. ”³⁰

³⁰ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.16-18.

4. İNCELEMELER HAKKINDA

Karaçay –Malkar Türkçesi metinleri üzerinde yapılan morfoloji incelemesi ve sözlük çalışması için belli bir metod uygulanmıştır. Yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilen bu derleme niteliğindeki eserde bulunan şiir ve düzyazı (nesir) şeklindeki metinlere ait kelimeler fişleme yoluyla tek tek ayrıştırıldı. Kelimelerin gerek kök durumunda, gerek aldıkları eklere göre sınıflandırılması yapıldı. Bu sınıflandırma sonucu kelimelerin yapı (morfoloji) özellikleri hakkında bazı tespitlerde bulunuldu. Kelimelerle ilgili tespitler yapılırken bir taraftan Eski Kıpçak Türkçesinin morfolojik özellikleriyle mukayese yapıldı. Morfolojik karşılaştırma "İnceleme" bölümünde yapıldı. Konu başlıkları altında önce Karaçay-Malkar Türkçesi ele alınıp, daha sonra Eski Kıpçak Türkçesi özellikleri verildi. Eski Kıpçak Türkçesi ile kıyaslama yapılırken temel alınan kaynak Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun "Eski Kıpçak Türkçesi Grameri " adlı kitabı oldu. Bu kitapta BM, CC, EH, KK, TZ (Eski Eski Kıpçak Türkçesi eserler)'den aldığı örneklerden yararlanıldı. Ayrıca Can Özgür'ün Kitabü'l-Hayl adlı Eski Kıpçak eseri üzerine yaptığı çalışmadan da örnekler verildi.

“ İnceleme ” bölümünde örnek olarak verilen kelimeler, italik (eğik yazı) yazıldı. Daha sonra “ ” (tırnak işareti) arasında kelimenin anlamı (varsa birden fazla anlamı) ve eğer gerekirse ses değişmesi ya da başka şekilleri belirtildi. En son olarak da parantez () içinde kelimenin geçtiği yer rakamlarla gösterildi. “ - ” ayırma işaretiyle birbirinden ayrılan rakamlardan ilki, metin numarasını; ikincisi, metnin hangi kısmında (satır numarası) olduğunu açıklar. Çünkü her kelimenin geçtiği bir metin numarası ve her metinde de özelliğine göre cümle, beyit veya mısra numarası vardır. Mesela: *erkinlik* “hürriyet” (13-11). Burada ele alınan kelime “erkinlik” tir. Buradaki anlamı: hürriyet, geçtiği yer ise onüçüncü metnin onbirinci cümlesidir.

Morfoloji incelemesi yapılırken isim ve fiillere ait yapım ve çekim (işletme) ekleri muhtelif başlıklar altında gruplandırıldı. İlk olarak ele alınan konu, yapım

ekleridir. Burada isimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri, fiilden fiil yapma ekleri şeklinde bir sıralama yapıldı. Örnekler, kelimelerin ‘v’li şekli ile verildi: suvsuz (6-7) [<suusuz]: susuz ...

Zamirler ve fiil şekil- zaman ekleri bölümlerinde örneklendirmeler birer tablo haline getirildi. Partisipler, gerundiumlar, zarflar, sıfatlar, edat, bağlaç ve ünlemler ilgili başlıklar altında incelendi ve Eski Kıpçak Türkçesi ile karşılaştırmaları aynı bölümde yapıldı.

Sözlük kısmında isim ya da fiil olan kelimeler ve birkaç kelime grubu alfabe sırasına göre koyu renk ile verildi. Daha sonra kelimenin metinlerde geçen anlamları ve varsa farklı anlamları yazıldı. Eğer kelimenin kökünde ek alma veya farklı kullanma durumundan kaynaklanan şekiller varsa, bunlar da parantez içinde bkz. (bakınız) ibaresiyle belirtilmiştir. Sözlükte kelimelerin ‘j’ ve ‘c’ li olarak iki şekli verildi. İncelediğimiz “Nart Jırla bla Tauruhla” adlı eserde c>j ses değişmesi vardır. Bu sebeple başında ‘j’ olan kelimelerin anlamları verilirken; ilk önce ‘j’li, sonra köşeli parantez içinde ‘c’li yazılışı verildi. Mesela; jıl [<cıl] : yıl , jer [<cer] : yer, toprak... Ayrıca " v " sesi de, karşımıza " u " sesi olarak çıktı. ‘v’ sesi daha çok ‘uu’ sesinin karşılığıdır. Yani ‘v’ ile ‘u’ sesleri arasında bir sestir: sav=sau, tav=tau, tuvmak=tuumak... Hazırladığımız sözlükte kelimenin önce ‘u’ lu, daha sonra köşeli parantez içinde ‘v’ li yazılışı verildi. Ayrıca kelimelerin geçtiği metin ve satır numarası da belirtildi. Mesela; buuaz (4-2) [<buvaz]: hamile, gebe; avruu (1-8) [<avruv]: hastalık... Sözlük bölümünün ön sayfasında bu bilgiler ve diğer bilgiler maddeler halinde verildi.

İNCELEME

(Eserdeki Dilin Morfolojik Yönden Eski Kıpçak Türkçesi ile
Karşılaştırması)

II. BÖLÜM: İNCELEME (Morfoloji)

1. YAPIM EKLERİ

Kelime kök ya da gövdelerinden yeni anlamlı kelimeler türeten eklerdir.

1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

1.1.1. **+lık/+lik, +luk/+lük** : “Sıfat olan kelimeleri isim, sıfat olmayan isimleri de sıfat yapmada kullanılır. Ünlü uyumuna bağlıdır. Ünlü ile başlayan bir ek veya yardımcı ünlü geldiğinde -k/-k ünsüzü değişir ve -ğ/-g olur. Anlam ve görevi Türkiye Türkçesindeki gibidir.”¹

Şişlik “şiş kebab” (4-19), *ustalık* “ustalık” (4-19), *jigitlikle* “yiğitlikle”(4-35), *barlığın* “varlığın” (4-14), *zulmuluk* “zalimlik-gaddarlık” (6-6), *erkinlik* “hürriyet” (13-11), *uzunluğu* “uzunluğu” (6-14), *kengliği* “genişliği” (6-15), *kuvançlıkda* “mutlulukta” (6-42)...

“Çok ve farklı kullanılışı olan bu ek, Eski Kıpçak Türkçesinde de soyut isim, alet ve yer isimleri türetmek gibi çeşitli görevlerde kullanılmaktadır. Eski Kıpçak Türkçesi gramerlerde her şeyden önce bir mastar ekidir ve isimlerden mastar yapar: arıklık TZ “zayıflık”, comardlık KK “cömertlik”, kulluk CC “kulluk, hizmet”, barmaklık “varmaklık, gitmek”, tünzlük TZ “pencere, kafes”...”²

1.1.2. **+çı/+çi, +çu/+çü**: “Meslek ve iş isimleri yapar.Ünlü uyumuna uyar. Ekin ç’li şekilleri kullanılır.”³

¹ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.38.

² Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.29.

³ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.39.

temirçi “demirci” (1-4), *ötürükçü* “yalancı” (30-16), *koyçu* “çoban” (19-25), *başçı* “lider, başkan” (47-37), *hıyлаçı* “kurnaz” (33-10), *sıbızgıçı* “kavalcı” (53-80)...

“Çok işlek eklerden biri olan bu ek, Eski Kıpçak Türkçesi’nde de aynı canlılığı korumaktadır. Meslek ve devamlı meşguliyet ifade eder. Yuvarlak ünlülü kelimelerle beraber kullanıldığı zaman, ünlü uyumuna tâbi olmayarak, şeklini muhafaza etmektedir: etçi TZ “kasap” kıbuzçı T, CC “kopuz çalan”, yavurtçı TZ “yoğurtçu”, etikçi CC “ayakkabıcı”...”⁴

1.1.3. +lı / +li, +lu / +lü : “Sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri yapar. Ünlü uyumuna bağlıdır. Türkiye Türkçesindeki gibi kullanılır.”⁵

Sıfatlı “güzel görünüşlü” (2-7), *antlı* “vefalı, sadık, güvenilir” (5-8), *kerekli* “ihtiyaç” (6-16), *kanatlı* “kuş” (7-24), *tengli* “yaşıt, akran; kadar” (6-14), *çaçlı* “saçlı” (9-14)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde geçen örneklerde +lu, +lı şekli ekseriyettir: atlu T, CC, EH, TZ “süvari”, barlu T, CC, EH “zengin”, körklü, körkli CC, TZ “güzel”, yamanlı CC “kötü, günahkâr”...”⁶

1.1.4. +sız / +siz, +suz / +süz: “Sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri yapar. +lı / +li, +lu / +lü yapım ekinin olumsuz karşılığıdır. –lı eki bir nesnede herhangi bir özelliğin bulunmasını, –sız eki ise bir nesnede herhangi bir özelliğin olmadığını ifade eder. Ünlü uyumuna uyar. Türkiye Türkçesindeki kullanımından farksızdır.”⁷

⁴ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.24.

⁵ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.39.

⁶ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.31.

⁷ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.39.

Zamansız “zamansız” (6-6), *malsız* “varlıksız” (6-7), *suvsuz* “susuz” (6-7), *sabiysız* “çocuksuz” (6-7), *işsiz-küçsüz* “işsiz-güçsüz” (7-24), *savutsuz-sabasız* “silahsız” (8-6), *aldavsuz* “doğru, hakiki” (9-27)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde olumsuz sıfat yapmakta kullanılır. Birkaç örnekte ses uyumuna tâbi olarak ünlüsünün yuvarlaklaştığı görülmektedir: arıksuz CC “pis”, akçasız TZ “parasız”, körksiz CC “çirkin”, kulaksız CC “sağır”, tilsüz EH “dilsiz”... ”⁸

1.1.5. **+cık / +cik, +cuğ / +cük ; +çık / +çik, +çuğ / +çük:** “İsimden küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapar. Ekin ç’li şekilleri daha çok kullanılır. Ünlü uyumuna bağlıdır. Ünsüz uyumu dışında kalan örneklerle de rastlanır. Sıfat özelliği taşıyan kelimelerde eşitlik hali ve küçültme ekine benzer bir anlam verir.”⁹

Jaşçık “delikanlı” (10-25), *azçık* “azıcık, birazcık” (48-16), *tıyakçık* “deynek” (53-89), *Sosuruğcuğ* “Sosuruk: Nart destanlarında bir kahraman adı” (34-1), *Nogayçık* “Nogay: Nogay Tatarlarının yurdu” (53-23), *kızçık* “kızcağaz” (57-13), *jırçık* “şarkıcık” (34-başlık), *terekçik* “ağaççık” (27-16), *ulakçık* “oğlakçık” (27-15)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de +çuğ / +çük eki, küçültme eki olarak kullanılır. Ayrıca +çuğaz / +çükez (+çuğas / +çükes) eki de, +çuğ / +çük küçültme ekinin genişletilmiş şeklidir: arslançuğ TZ, azaçuğ EH, kılçuğ TZ; atçuğaz TZ, bunçuğaz TZ “buncağız”... ”¹⁰

1.1.6. **+çağ / +çek :** Nesne ismi yapmakta kullanılır: *kübürçek* “kutu” (41-25)...

⁸ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.33.

⁹ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.39.

¹⁰ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.25.

“Eski Kıpçak Türkçesinde de +ça+ok (çe+ök)’tan oluştuğu düşünülerek bu ek, TZ’de küçültme ekleri arasında gösterilmiştir. Diğer örneklerde nesne ismi ve sıfat görevinde kelimeler meydana getirdiği görülmektedir. Kaburçağ EH “sandık, kutu”, salınçağ EH “at eğerinin kayışı”, savulçağ TZ “solucan”, issiçek TZ “sıcacık”... ”¹¹

Karaçay-Malkar Türkçesi ile Eski Kıpçak Türkçesi’nde kullanılan bu ortak eklerin dışında Eski Kıpçak Türkçesi’ndeki diğer isimden isim yapma ekleri şunlardır: “ +çılayın, +daş / +deş, +duğ, + duruğ, + ğaru / +gerü, +kırı / +keri; +aru / +erü, +ğına / +gine,; +kına / +kine, +ka / +ke, +la / +le, +lak, +layın / +leyin, +n/ +an/+en, +ra, +sık / +sik, +sul, +şın, +sı, +sıy...”¹²

Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılan diğer isimden isim yapma ekleri şunlardır:

1.1.7. +nçı / +nçi, +nçu / +nçü: “Bu ek, sayılarda kullanılır ve sıra sayıları yapar. Yani bir nesnenin ya da bir kişinin bulunduğu sıralamada kaçınıcı olduğunu belirtir. Türkiye Türkçesinde +ncı / +nci, +ncu / +ncü şekilleri de varken, Karaçay-Malkar Türkçesinde bu eklere rastlanmaz. Sadece ç’li şekilleri ile kullanılan bu ek ünlü uyumuna uyar. ”¹³

ekinçi “ikinci” (7-15), *törtünçü* “dördüncü” (13-35), *üçünçü* “üçüncü” (29-52), *ortançı* “ortanca” (32-2)...

1.1.8. +ar / +er, +şar / +şer: “Sayılarda kullanılan bir yapım ekidir. Üleştirme sayıları yapar. Ünlü uyumuna uyar. Türkiye Türkçesindeki gibidir.”¹⁴

¹¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.23-24.

¹² Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.23-33.

¹³ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.40.

¹⁴ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.40.

beşişer “beşer” (47-15)...

1.1.9. **+ev** : “Sayılarda topluluk ifade eden isimler yapar.”¹⁵

birev “biri, birisi” (17-20), *ekev* “iki kişi” (46-26), *üçev* “üç kişi” (46-26)...

1.1.10. **+tın / +tin, +tun / +tün**: *Jaşırtın* “gizlice” (22-36)

1.1.11. **+ğı / +gi, +kı / +ki, +hı**: *Irıştı* “kısmet, kader” (17-81)...

1.1.12. **+ul / +ül**: *Jortuvul* (Jortuv-ul) “akın, baskın” (13-48)...

1.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri

1.2.1. **+la- / +le-**: “Karaçay-Malkar Türkçesinde en çok kullanılan isimden fiil yapım ekidir. Fonksiyonu da oldukça geniştir. Bu ek, hemen hemen her çeşit ismin sonuna gelerek, yapma veya olma bildiren fiiller yapar. Hatta –n-, –ş-, –t- fiilden fiil yapma ekleriyle kalıplaşır ve +laş- / +leş-, +lan- / +len-, +lat- / +let- şeklinde de kullanılır. Ünlü uyumuna bağlıdır.”¹⁶

işlep “çalışıp” (1-5), *joklağız* “yoklayınız” (3-8), *başlağand* “başlamış” (4-20), onovlaştıla “kararlaştırdılar” (6-20), *horlap* “yenip” (8-28), *esletmey* “fark ettirmeden” (11-18), *örlegend* “yükselmiş” (14-7), *bedişleydi* “aşağılıyor” (25-18), *açuvlanıp* “öfkelenip” (22-26)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de bol miktarda rastlanan eklerden biridir. Eklendiği isimler genellikle “yapmak, etmek” anlamlarını verir:

¹⁵ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.40.

¹⁶ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.40.

bayramla- TZ “bayram etmek”, boğazla- EH “boğazlamak”, esenle- EH “veda etmek”, sözle- T “söylemek”...”¹⁷

1.2.2. +a- / +e- : İsimlerden olma veya yapma ifade eden bir ektir.

Jaşaydı “yaşıyor” (8-1), *tilep* “dileyip” (6-9), *aşağandı* “yemek yemiş” (4-14), *kıynaladı* “(kıyın: zor) zorladı” (24-15)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de kullanılan bir ektir: ada- TZ “ad verilmek”, aşı-CC “yemek yemek”, kana- EH “kanamak”, tüne-EH “gecelemek”...”¹⁸

1.2.3. +sa- / +se- : İsimlerden istek, ihtiyaç ifade eden ve olma veya yapma bildiren fiiller türetir:

suvsapma “susamışım” (42-22)... Karaçay-Malkar Türkçesinde aynı fonksiyonda +sı- / +si- eki de kullanılır: *sınsıp* “sızlanıp” (27-30)...

+sa- / +se- yapım eki, Eski Kıpçak Türkçesinde de aynı görevde kullanılan bir yapım ekidir: “körövse-CC “görmek istemek”, suvsa- CC “susamak”...”¹⁹

1.2.4. + sıra- / +sura-: İsimlerden yokluk bildiren fiiller türetir:

jukusurağan “uyuklayan” (37-5)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de pek az kullanılan bu ek, Eski Türkçede olduğu gibi “yokluk” gösteren olumsuz anlamlı fiil türettiği görülmektedir: uyuhısıra- CC “uykusuz olmak”, uyukısıra- TZ...”²⁰

¹⁷ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.46.

¹⁸ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.45.

¹⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.47.

²⁰ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.48.

1.2.5. +da- / +de- : Bu ek, tabiat taklidi seslerden oluş bildiren fiiller yapmakta kullanılır. Bu isimler dışındaki sınırlı örneklerde ise yapma bildiren fiiller görülmektedir.

kirpildep “koşuşup” (17-7), *aldağanda* “kandırdığında” (17-52), *zingırdatıp* “şingırdatıp” (19-6), *makırdamay* “miyavlamadan” (23-6), *huruldadı* “horladı” (27-23), *kımıldadı* “kımıldadı” (36-20), *şuvuldap* “şırıldayıp” (47-43), *kangkıldap* “gıdıklayıp” (47-62), *pırhıldap* “puflayıp” (47-93), *ingırdap* “mırıldanıp” (48-15)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de kullanılan bir yapım ekidir: alda- T “aldatmak”, izde- T, CC “aramak”, ünde- T, CC, EH “seslenmek, çağırmak”, kımıl-da- EH, TZ “kımıldamak”...”²¹

1.2.6. +ay- / +ey- : İsimlerden oluş bildiren ve geçişsiz çatıdaki fiiller yapan bir ektir:

tınçaytmadınğ “(tınç: rahat, sakın; tınçay-:rahatla-,dinle-) rahatlatmadın” (27-6)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de kullanılan +ay- (<+ad-) ekinin örnekleri azdır; ulğay- (<uluğ-ad) CC, “gelişmek, büyötmek”, ulğat- TZ “ululatmak, ulu saymak”...”²²

1.2.7. +sın- /+sin-, +sun- /+sün- : *küşünngendi* “gönölsüz yaptı” (14-13), *boysundurup* “bağımlı yapıp” (15-17), *jüreksinip* “hıçkırıp” (15-21), *seyirsinip* “hayran kalıp” (19-4)...

“İsimden fiil yapma eki +sı- / +si- ile fiilden fiil yapma eki -n-‘nin birleşmesinden oluştuğı tahmin edilen +sın-/ +sın- eki, Eski Kıpçak Türkçesinde

²¹ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.46.

²² Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.45.

çok kullanılan bir ek değildir. Kıpçak eserlerde bir iki örnekte rastlanmaktadır: kebensi- CC “çınlamak’ , erksin- CC “bir şeye muktedir olmak”, biysin- CC “ehemmiyet vermemek, hakaret etmek”...”²³

1.2.8. + ƙ- / +k- : keçikdile “geciktiler’ (32-8) , bayıƙmay “zenginleşmeden’ (44-11) , aşıƙıp “acele edip’ (6-30)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde + ƙ- / +k- eki pekiştirme ekidir: aşıƙ- CC “acele etmek’ , açıƙ - “acıkmak’...”²⁴

1.2.9. +r-, +ar- / +er- : ağarça “beyaz gibi’ (15-8)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde bu ek , renk isimlerinden geçişsiz fiiller türetmektedir: ƙarar- CC , ağar- (<aƙ-ar-) EH , bozar- EH , sarar- TZ...”²⁵

Bu ortak kullanılan ekler dışında ekler dışında Eski Kıpçak Türkçesinde “ +ı- / +i- ; +u- / +ü- : bayı- EH “zengin olmak”, ölü- TZ “nemlenmek, ıslanmak. ”...”²⁶

Karaçay-Malkar Türkçesinde de ortak kullanılan eklerin dışında kullanılan ekler şunlardır:

1.2.10. + al-/ + el-: İsimlerden geçişsiz fiiller yapan ve kullanımı az olan bir ektir:

ƙaraldı “karardı” (7-11), *sirelgendi* “dikilmiş” (11-12), *uzalgandı* “uzanmış” (4-29), *taralgandı* “sıkılmış” (22-4), *tüzelip* “düzelip” (48-23)...

1.2.11. +gür-: *Üfgürtip* “üfletip” (7-18), *çüçgürsen* “hapşırsan” (8-23)...

²³ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.47-48.

²⁴ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.46.-50.

²⁵ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.47.

²⁶ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.46.

1.3. Fiilden İsim Yapma Ekleri

1.3.1. -ğan / -gen, -han : “Çekim eki ve partisip eki olarak kullanılan –ğan / -gen Karaçay-Malkar Türkçesinde yapım eki olarak da görülür. –ma /-me ekini karşılar. Ünlü uyumuna uyar:”²⁷

eşitgenne “işitene” (1-8), *boluşhan* “oluşan” (1-29), *süygen* “sevgili” (1-41), *tökgen* “döken” (3-15), *tuvganı* “doğanı” (4-başlık), *arığan* “yorulan” (6-21), *tiygen* “değen”(8-9), *bazğan* “güvenen” (17-20), *turğan* “duran” (47-73)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de sıfat-fiil eki –ğan /-gen’in birlikte geldiği fiillerle kalıplaşarak yeni bir isim türettiği örnekler vardır: kalğan CC “kalan, artık, bakiye”, nakşlağan CC “ressam, nakkaş”, yaratğan EH “yaradan, Tanrı”. Ayrıca ekin -ağan/egen şeklinde genişlemiş şekli de kullanılır: açağan TZ “çok gelen”... ”²⁸

1.3.2. +a / -e : *jara* “yara” (3-2), *keçe* “gece” (8-15)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de kullanılan bir yapım ekidir: ölçe CC “ölçü”, yaka TZ “yaka”, teyre “(<teyir-e) CC, “etraf, çevre”... ”²⁹

1.3.3. -ç : Fiillerin daha çok dönüşlü gövdelerine eklenerek fazlalık, aşırılık ifade eden veya fiilin sonunda ortaya çıkan hali bildiren isimler yapar:

kuvançlıkda “mutlulukta” (6-42), *süyünç* “sevinç” (41-34)...

²⁷ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.42.

²⁸ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.37-38.

²⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.34.

“Eski Kıpçak Türkçesinde de işlek olan bir ektir: inanç TZ “inanç”, ögünç CC “medh, övgü”, umunç CC “ümit, temenni”... ”³⁰

1.3.4. -çak / -çek : Fiilden nesne adları veya fazlalık ifade eden vasıf adları yapan ektir:

emçek “meme” (4-5), *mahtançak* “övünmeyi seven” (17-22)...

“İsimden isim yapma eki olan +çak / + çek ekinin birkaç örnekte fiil köküne gelmiş olması A. Fehmi Karamanlıoğlu tarafından tereddütlü görülmektedir: emçek CC, TZ “meme”, erinçek CC “tembellik”... ”³¹

1.3.5. -k / -k : “Bir hareketi yapan, o hareketin sonucu olan, hareketten etkilenen nesne ve şahısları ifade etmek için kullanılır.”³²

jarık “ışık, aydınlık” (3-6), *elek* “elek” (4-1), *turuk* “ayakta duracak yer” (10-92), *bölek* “grup, kısım” (13-35), *sınık* “kırık” (19-35), *kazık* “kazık, sopa” (37-31), *tayak* “sopa” (3-15), *buyruğuna* “(buyur-uk) buyruğuna” (5-2)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de çok kullanılan bir ek olup, bol örnekler mevcuttur. Genellikle sıfat durumunda sözler türetmektedir. Ayrıca somut isimler de türeten bir ektir: budak EH “dal, budak”, ınak T, CC “dost, sadık”, çürük EH “çürük”, otlak T “otlak”... ”³³

Ayrıca Eski Kıpçak Türkçesinde -ak / -ek, -uk / -ük şekilleri de kullanılmaktadır: “korkak EH “korkak”, açuk EH “açık”... ”³⁴

³⁰ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.35.

³¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.36.

³² Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.42.

³³ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.39-40.

³⁴ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.40-41.

1.3.6. -n : Fiillerin oluşu veya yapılışıyla ilgili isimler yapan, kavram adları türeten bu ekin az da olsa örnekleri görülür:

ķabın “lokma; yemek, yiyecek” (11-21) *javun* “(jav-) yağmur” (22-9), *jıyın* “topluluk, grup” (25-16), *tütün* “duman” (54-20)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de örnekleri olan bir yapım ekidir: biçin EH “biçme”, ekin EH, TZ “ekin”, kelin T “gelin”, tütün T, CC “duman”... ”³⁵

1.3.7. -m : Fiille ortaya çıkan iş ve durum hakkında, kavram adları veya bu fiile bağlı çok çeşitli nesne adları yapan bir ektir:

atlam “adım, etap” (15-32), *kiyim* “elbise” (18-9), *tutum* “sağlamlık, dayanıklılık” (37-33), *ösüm* “gelişme, büyüme” (57-28)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de -m (-am) ekinin örnekleri vardır: atlam TZ “adım”, içim TZ “içim”, düzüm EH “dizi, inci dizisi”, tutam EH “tutam”... ”³⁶

1.3.8. -ğı / -gi , -kı / -kü, -hı : Fiillerden ilgili oldukları nesne veya alet adlarını yapma fonksiyonuyla karşımıza çıkar:

külkü “neşe, eğlence” (23-27), *sıbızgı* “kaval” (18-16)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de -ğı / -gü, -kı / -kü şeklinde görülen bu ek, ünsüz uyumuna tamamen uymuş durumdadır: bıçķu EH, TZ, “bıçķı”, bitki T “bitki, nebat”, kılğı TZ “ahlâk”... ”³⁷

1.3.9. -ı / -i , -u / -ü : *jukusuz* “(juk-u:uyku) uykusuz” (17-31), *ķatrı* “katı, sert” (13-28)...

³⁵ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.43.

³⁶ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.41-42.

³⁷ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.38.

“Eski Kıpçak Türkçesi eserlerde –ı /-i (-u /-ü) ekleriyle yapılmış gibi görünen sözlerin bir çoğu birden fazla heceli sözlerin sonundaki –ğ ve –g’lerin düşmesiyle meydana gelen şekillerdir: ayrı TZ “ayrı”, ölçi EH “ölçü”...”³⁸

1.3.10. -ğıç / -giç, -ğuç / -güç, -hıç: Fiilin ilgili olduğu nesne ve özellikle alet isimleri yapmakta kullanılan bir ektir:

bilgiç “sihirbaz, ukâla adam” (32-19), *açhıç* “anahtar” (45-39), *tikgiç* “deriden yapılmış şerit” (51-5)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde ekin –ğaç / -geç, -ğuç / -güç, -kuç / -küç, -ğıç , -kıç şekilleri görülmektedir. Kısgaç EH “kıskaç”, tepkeç TZ “mahmuz”, açkuç T, CC “anahtar”, başkıç TZ “papuç”...”³⁹

1.3.11. -ma / -me :tüyme “dügme” (1-34), *ayırma* “üstün, müstesna, seçkin” (18-11)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde –ma/ -me eki ile genellikle somut anlamlı isimler, tek tük de, -mağ / -mek eki ile yapılan soyut anlamlı isimlere (mastar) benzer sözler tespit edilmiştir. Sonradan –mak / -mek gibi bir mastar eki sayılan ve hatta “mastar-ı muhaffef” diye isimlendirilen bu ekin Eski Kıpçak Türkçesi gramerlerinde mastar bahsinde adı geçmemektedir: kıavurma EH “kızarmış et”, kıazma CC “kızı”, süzme EH “süzülmüş yoğurt”...”⁴⁰

³⁸ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.38-39.

³⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.37.

⁴⁰ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.42.

1.3.12. -mak / -mek : “ Fiilden hareket isimleri yapmak için kullanılır. Bu eke mastar eki de denir. Fonksiyon olarak –ma / -me fiilden isim yapım ekine yakındır:

”⁴¹

jummak “yumak; bir tür peynir” (17-22), *oymağın* “oymak; dikiş yüksüğü” (10-175)...

“Eski Kıpçak Türkçesi gramerlerinde ‘fiilin sonunda zamir olmayan emir sigasına gelen başlıca mastar âlâmeti’ olarak gösterilmiştir. Eklendiği fiil kökünün iş veya hareketini gösteren soyut anlamda ve o fiilin mastarı adı verilen isimlerde kullanılmaktadır: yemek T “yemek”, ötmek CC “ekmek”, yarmak T, EH “gümüş para, dirhem”, kelmek EH “gelmek”, turmak CC “durmak”... ”⁴²

1.3.13. -ış / -iş, -uş / -üş, -ş : Hareketi adlandırmak veya fiilin sonunda ortaya çıkan işi ifade etmek üzere isimler yapan ektir:

uruş “savaş” (1-12), *jürüş* “hız, tempo” (2-8), *konuş* “kamp; konaklama, barınak” (29-21), *katış* “karışık; beraber” (42-8)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde bu ek genellikle fiillerden hareket ismi (mastar) yapar. Bu sözlerin kalıplaşarak daha müstakil anlamlı birer kelime haline geldiği de görülmektedir: iniş EH “inme, iniş”, miniş EH “biniş, binme”, oturuş TZ, KK “oturuş, oturma”, batış CC “batı”... ”⁴³

1.3.14. -ğın / -gin, -ğın / -gün, -hın : *uçhun* “kıvılcım” (56-18), *alğın* “ilkönce, evvelâ”(55-20)...

⁴¹ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.41.

⁴² Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.43.

⁴³ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.44.

“Eski Kıpçak Türkçesinde bu eke benzer –kun / -kün, -kın / -kin eki vardır: sepkün EH “yağmur, serpinti”, tutkun CC “esir”, yarkın CC “parlaklık”...”⁴⁴

Eski Kıpçak Türkçesinde yukarıda anlatılan ortak ve benzer ekler dışında fiilden isim yapma ekleri şunlardır: “-açağ / -eçek : Yer ismi yapan bir ektir: içecek TZ “içecek yer”, -ası / -esi : keyesi EH “elbise”, -aç / -eç : küleç EH “çok gülen kimse”, -du/-dü (-undu): karaldı EH “karaltı”, -ğ/-g: dıldağ TZ “delil, sebep”, -ğa / -ge: bilge CC “hâkim, âlim”, -ğak / -gek, -kağ / -kek: batkağ TZ “batak”, -ıçı / -içi, -uçı / -üçi: kesici CC “kesici”, yazıcı KK “yazıcı, yazan”, -l: urul EH “örs”, -maç: bulğamaç EH “bulamaç”, -sak: tutsak CC “esir, rehin”, -t, -ut / -üt, -et: keçüt T “geçit”, ögüt EH “öğüt, nasihat”, -taçı: yarattaçı CC “yaradan, Tanrı”, -tuk: battuğ TZ “dalgıç”, -z, (-az): boğaz CC “boğaz”...”⁴⁵

Karaçay – Malkar Türkçesinde de farklı olarak kullanılan fiilden isim yapma ekleri şunlardır:

1.3.15. -arğa / -erge :Fiillerden nesne adı yapan bir ektir. Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bir yapım ekidir. Esasen –ma/-me yapım ekini karşılar:

solurğa “solumaya” (6-6), *üzerge* “koparmaya” (6-29), *bügerge* “bükme” (6-29), *sınarğa* “kırılmaya” (6-37), *jıyarğa* “toplamaya” (19-1)...

1.3.16. -av / -ev, -ıv / -üv : “ Türkiye Türkçesinde birkaç örnekte (sınav, görev) görülen bir yapım ekidir. –ğı / -gi, -ğu / -gü fiilden isim yapım ekinin değişimiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Benzer bir eki olan –ğ / -g yapım eki de –v’ye dönüşmüştür. Türkiye Türkçesinde –ğ / -g yapım ekleri düşerek yardımcı ünlüler bu

⁴⁴ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.41.

⁴⁵ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.34-35.

görevi üstlenmiştir. Karaçay- Malkar Türkçesindeki –v eki, kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırır: ”⁴⁶

avruv “hastalık” (1-40), *soluv* “nefes” (3-12), *sürüv* “sürü” (8-4), *jaşav* “hayat” (9-5), *jabuv* “örtü” (10-127), *tomurav* “tomruk, kütük” (11-17), *açıv* “acı, kızgınlık” (11-40), *korkuv* “tehlike, tehdit” (18-3), *tutuşuv* “güreş” (18-4), *sermeşiv* “savaş, mücadele” (29-35), *aşav* “yemek, yiyecek” (29-74)...

1.3.17. -vçu / -vçü : *saklavçu* “koruyucu” (37-17), *aluvçu* “müşteri, alıcı” (41-7), *ativçu* “atıcı” (44-24), *tutuvçu* “tutan” (44-30), *sürüvçü* “çoban” (48-3), *kütüvçü* “güden, çoban” (48-3)...

1.3.18. -vuk / -vük : *jiltıravuk* “parlak” (7-11), *çırmavuk* “sarılğan, sarılıcı” (13-9), *buzlavuk* “buz tutmuş yer” (17-57)...

1.3.19. -maz / -mez : *jan kirmez bir talada* “can girmez bir tarlada” (47-60)...

1.3.20. -ır / -ir , -ur / -ür : *batır* “kahraman, korkusuz, cesur” (29-55)...

1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

1.4.1. -I- : Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden gövdeler yapan ektir:

tüyülsün “bağlansın” (1-34), *sozulmağan* “uzamayan” (3-9), *jarılıp* “yarılıp” (4-3), *jıyılğandı* “toplanmış” (4-8) , *açılğandı* “açılmış” (4-8), *kerildi* “gerildi” (5-6), *çaçıldı* “dağıldı” (6-39), *üzülüp* “kopup” (8-25), *tirelgendi* “dayanmış” (11-12)...

⁴⁶ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.42.

“Edilgen fiiller yapan bu ekin Eski Kıpçak Türkçesinde de örnekleri çoktur. Bazı fiillerin edilgen şekilleri ise, Eski Kıpçak Türkçesinde de dönüşlülük eki –n- ile yapılmaktadır: açıl- CC “açılmak”, bozul- EH “bozulmak”, urun- TZ “vurulmak”, kesin-TZ “kesilmek”...”⁴⁷

1.4.2. -n- : “Eklendiği fiillerden dönüşlülük ifade eden gövdeler yapan ektir. “Kendi kendine yapma ve olma” ifade eder. Bu eki alan fiiller geçişsiz fiil oldukları için nesne olmazlar. Çünkü fiili yapan da, etkilenen de öznenin kendisidir.”⁴⁸

süyünüp “sevinip” (5-12), *salınıp turadı* “asılı duruyor” (10-42), *bazınmağandı* “cesaret etmemiş” (18-13), *körünüp* “görünüp” (57-33)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de dönüşlülük ekidir. Fakat bazı hallerde özellikle –I ünsüzü ile biten fiillerde (aynı hecenin tekrarlanmaması için) edilgenlik fiil eki –I- ‘nin yerine kullanılır: kınan- TZ “ayıplanmak”, yuvun- CC “yılanmak”, töşen- TZ “döşenmek”, urun-TZ “vurulmak”...”⁴⁹

1.4.3. -ş- :Fiillerin birlikte veya karşılıklı olarak birden fazla öznenin yapmasını ifade eder. Ekin, fiili pasifleştirme özelliği vardır:

jabışıp “yapışıp” (7-22), tanışdıla “tanıştılar” (17-10), *salamlaşdı* “selamlaştı” (24-12), *davlaşırga* “tartışmaya” (31-4), *söleşdi* “konuştu” (43-10), *atışdıla* “atıştılar” (45-33)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de isteşlik (ortaklaşma) anlamı ifade eder: sançış- EH “vuruşmak”, tapış-EH “kavuşmak, buluşmak”, söyleş-TZ “söyleşmek”...”⁵⁰

⁴⁷ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.50-51.

⁴⁸ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.43.

⁴⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.51-52.

⁵⁰ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.53.

1.4.4. -t- : Fiillerden oldurma ve yaptırma (faktitif) ifade eden yapım ekidir:

kuruthan “yok eden, kurutan” (1-30), *soluthan* “nefes aldıran” (1-31), *jarıta* “aydınlatarak” (3-6), *kanatıp* “kanatıp” (3-16), *eritgendi* “eritmiş” (4-18), *jaratılğanı* “yaratılanı” (5-başlık), *sargaltdı* “sararttı” (5-5), *işletigiz* “işletiniz” (6-15), *suvutmayın* “soğutmadan” (44-15)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de ettirgenlik eki olarak kullanılır:başlat-TZ “başlat-”, olturt-CC “oturtmak”, ağart-TZ “ağartmak”, kengirt-TZ “genişletmek”..”⁵¹

1.4.5. -ur-/ -ür-, ır- / ir-, -ar- / -er-, -r- :Yaptırma ve oldurma ifadeli bir diğer yapım ekidir. Bu ekde de -t- yapım ekiyle aynı anlam ve fonksiyonlarda kullanılır:

bişirgendi “pişirmiş” (4-19), *kızarıp* “kızarıp” (4-9), *tüşürgendi* “düşürmüş” (4-23), *içirdi* “içirdi” (5-6), *ķobardı* “kaldırdı” (11-26), *kaçırıp* “kaçırıp” (45-3), *ķaytardı* “döndürdü” (36-15), *ķığargandı* “çıkarmış” (46-41)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de ettirgenlik ekidir. Diğer şekiller-ur- / -ür-‘den gelişmiş ve -r- şekli ise ünlünün yardımcı ses sayılması ile meydana çıkmış olmalıdır: artur-T “arttırmak”, bişir-CC “pişirmek”, çıkar-EH “çıkarmak”...”⁵²

1.4.6. -dır- / -dir-, -dur- / -dür- ;-tır- / -tir-, -tur- / -tür-: Fiillerin oldurma ve yaptırma (faktitif) ifadeli gövdelerini teşkil eden bu ek, anlam ve fonksiyon bakımından Türkiye Türkçesindeki gibidir. Ünlü uyumuna uyduğu halde, ünsüz uyumuna uymayan örneklerine de rastlanır:

ösdürdüle “büyüttüler” (3-3), *ķuvandırdı* “sevindirdi” (3-4), *bildirgendi* “bildirmiş” (4-10), *kiydirgendi* “giydirmiş” (4-23), *öltürüp* “öldürüp” (8-6), *ķeltirgenme* “getirmişim” (27-15), *ķüydürdü* “yaktı” (53-36)...

⁵¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.53-54.

⁵² Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.54.

Eski Kıpçak Türkçesinde de işlek olan bir faktitif ekidir: “ağındır-CC “yükseltmek”, bahtır-KK “baktırmak”, biştür-CC “olgunlaştırmak”, mindür-EH “bindirmek”... ”⁵³

1.4.7. -ğuz- / -güz- , -ğız- / -giz- : “Kullanış sahası dar olan bir faktitif ekidir: ”⁵⁴

körgüztmeyin “ (körgüz-: göstermek) göstertmeden” (12-14)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde kullanım sahası daha geniştir. Ettirgenlik ekidir: körgüz- CC “göstermek”, olturguz- CC “oturmak”, turğuz- EH “durdurmak”, kirgiz- TZ “giydirmek”, tirgiz- CC “diriltmek”... ”⁵⁵

1.4.8. -z-: *ağızıp* “akıtıp” (45-32), *tamızıp* “damlatıp” (45-39), *emizip* “emzirip” (3-3)...

Eski Kıpçak Türkçesinde de kullanılan bir ektir: “ imiz- TZ ‘emzirmek’... ”⁵⁶

Bu ortak kullanılan ekler dışında Eski Kıpçak Türkçesinde bulunan fiilden fiil yapma ekleri şunlardır: “-ğur-, -gir-; -kır- / -kir-; -ker: Ettirgenlik ekidir:: turğur- BM “durdurmak”, tirgir- EH “dirilmek”, yetkir- TZ “erişmek”.... -ı- / -i- : kazı-TZ “kazımak”, -k- / -k-: Pekiştirme eki aşık- CC “acele etmek”, açık- CC “acıkmak”...(Bu ek isimden fiil yapma eki olarak da gösterilmiştir.) -la- / -le-: ayır-la- EH “ayırarak, ayrılmak”, buyurla-TZ “kabul etmek”, -ala-: kovala-TZ “kovalamak”, -u- / -ü- : sürü-EH “sürüklemek”... ”⁵⁷

⁵³ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.49.

⁵⁴ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.45.

⁵⁵ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.49-50.

⁵⁶ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.55.

⁵⁷ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.49-54.

Karaçay-Malkar Türkçesinde ise bunların dışında fiilden fiil yapma eki olarak **-ma-** / **-me-** olumsuzluk eki vardır. En fazla kullanılan yapım eklerindendir. Ünlü uyumuna bağlıdır. Fonksiyon ve anlam bakımından Türkiye Türkçesindeki gibidir:

Süymegendile “sevmemişler” (1-7), *koşmagız* “koşmayınız” (3-7), *kelmegenme* “gelmemişim” (29-15), *koymadım* “bırakmadım” (45-9), *bilmegendi* “bilmemiş” (47-2), *tınçaymaydı* “dinlemedi” (27-26), *turmadı* “durmadı” (11-6), *ötmeydi* “geçmiyor” (47-83)...

2. ÇEKİM EKLERİ

Kelimenin anlamını deüştürmeyen ve kelimeler arasında ilgi kuran, kelimelerin cümle içindeki görevini belirten eklerdir.

2.1. İsim Çekim Ekleri:

İsimleri cümle içindeki görevlerine göre çekimleyen ve biçimlendiren eklerdir.

2.1.1. Çokluk

“Karaçay-Malkar Türkçesinde çokluk eki; -lar, -ler’in sonundaki ‘r’ sesinin düşmesiyle +la / +le şeklinde kullanılır. Bu ekteki ses hadisesi başka Türk şivelerinde görülmez. Aynı özellik 3. çokluk şahıs ekinde de görülür. Fakat çokluk ekinden sonra 3. teklik şahıs iyelik eki veya yardımcı ünlü geldiğinde ‘r’ sesinin çoğu zaman düşmediği ve +lar / +ler olarak kullanıldığı görülür:”⁵⁸

ömürleri “ömürleri” (7-6), *sabiylemi* “çocukları” (9-10), *koççuları* “çobanları” (19-25), *adamları* “adamlar” (18-19), *maralları* “geyikleri” (13-2),

⁵⁸ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.45-46.

açıçları “anahtarları” (47-71), *duşmanlağa* “düşmanlara” (13-12), *tavlağa* “dağlara” (14-15)..

Eski Kıpçak Türkçesinde çokluk eki +lar / +ler’dir: “ atlar EH “atlar”, erler TZ “erler”, kullar “kullar”... ”⁵⁹

2.1.2. İyelik

“İyelik ekleri nesne, kişi, kavram... gibi unsurların başka unsurlara olan tâbiliğini ifade etmek için kullanılır. Bu sahiplik ifadesi, teklik veya çokluk durumuna göre çeşitlilik gösterir. Karaçay-Malkar Türkçesinde iyelik ekleri, yapı itibariyle Oğuz lehçelerinde olduğu gibidir. 2. teklik şahısta nazal n (-ñ~ng) korunmuştur. 1. çokluk şahıs eki dudak benzeşmesinden dolayı +bız / +biz, +buz / +büz şeklindedir. Bu şahsın iyelik eki Tatar Türkçesi ile benzeşmektedir, fakat Tatar Türkçesinde yuvarlak vokalli çeşitleri yoktur. 2. çokluk şahısta diğer Kıpçak şivelerinde olduğu gibi +ğız / +giz, +guz / +güz ekleri kullanılır. Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘r’ sesinin düşmesine sıkça rastlansa da 3. çokluk şahıs iyelik ekinde bu özellik yoktur. Fakat bütün iyelik eklerinin ortak özelliği, ünlü uyumuna bağlı olmalarıdır.”⁶⁰ Buna göre iyelik ekleri şunlardır:

1. “ Teklik şahıs : +m
2. Teklik şahıs : +ng (+ñ)
3. Teklik şahıs : +ı / +i, +u / +ü, (vokallerden sonra) +sı / +si, +su / +sü
1. Çokluk şahıs : +bız / +biz, +buz / +büz
2. Çokluk şahıs : +ğız / +giz, +guz / +güz

⁵⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.60.

⁶⁰ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.46.

3. Çokluk şahıs : +ları / +leri .”⁶¹

başımı “başımı” (37-30), *toyuguznu* “düğününüzü” (30-40), *ortabızda* “ortamızda”(33-3), *sözü* “sözü” (25-42), *halķinga* “halkına” (25-52), *kılıçımı* “kılıcımı” (30-10), *başıngdan* “başından” (36-17), *jağası* “yakası” (41-27), *anası* “anası” (44-4), *atlarıbiz* “atlarımız” (46-9), *kolung* “kolun” (46-34), *küçügüznü* “gücünüzü” (53-7), *jaşlarığız* “yaşlarımız” (53-11), *öçüngü* “öcünü” (17-23), *künüm* “günüm” (46-55), *tashağızni* “sırrınızı” (43-17)...

Eski Kıpçak Türkçesinde iyelik ekleri şunlardır:

1. “ Teklik şahıs : +m
2. Teklik şahıs : +ng (yazılışı bazılarında –n)
3. Teklik şahıs : +ı / +i, +sı / +si
1. Çokluk şahıs : +mız / +miz, +muz / +müz
2. Çokluk şahıs : +ngız / +ngiz, +nguz / +ngüz
3. Çokluk şahıs : +ları / +leri

Başım, başıng, başı, başımız, başıngız, başı, başları...”⁶²

İyelik eklerinin normal kullanılışları yanında, yardımcı ünlülerin yuvarlaklaşmış olan örneklerine de rastlanmaktadır: “ Başım TZ, canımız CC, karındaşun BM ...”⁶³

⁶¹ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.46.

⁶² Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.61-64.

⁶³ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.61.

2.1.3. Aitlik

“Aitlik eki, bağıllık ve sahiplik ifadesi veren bir ektir. Türkiye Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlanmayarak sadece +ki şekli kullanılmaktadır. Bir de bazı kelimelerde yuvarlaklaşarak –küçük ünlü uyumu sebebiyle- , +kü şekli kullanılır. Karaçay-Malkar Türkçesinde ise çok çeşitlidir. Ünlü ve ünsüz uyumlarına göre +kı / +ki, +ku / +kü, +ğı / +gi, +gu / +gü ekleri aitlik ifadesidir.”⁶⁴

Endigi “şimdiki” (12-10), *biyağı* “önceki, deminki” (27-40)...

Eski Kıpçak Türkçesinde aitlik eki +ğı / +gi (<+kı / -ki) şeklindedir. “ Eski Kıpçak Türkçesi gramerlerinde bu ek, “kim” zamir ve bağlama edatı ile Farsçadan geçen “ki” ile karıştırılarak, onlarda bir arada aynı söz gibi, “mevsul” bahsinde “sıla” yapan bir edat olarak zikredilmiştir (EH, TZ, KK). Verilen örneklerde hep bulunma hali eki ile beraberdir. Yalın sözlerdeki şekli ,tıpkı vasıta hali eki -n’de olduğu gibi, zaman ve yer zarfı olarak kullanılan sözlerde kelime ile kaynaşmış bir durumdadır: Ertegi CC “erken”, pazardağı TZ, köktegiler CC, evdeginin EH, , ortadağını TZ...”⁶⁵

2.1.4. Yalın Hâl (Nominatif)

Hiçbir ek almaz: *temir* “demir” (3-10), *sadağ* “ok” (7-19), *süt* “süt” (13-2), *ağaç* “ağaç” (17-37), *jel* “rüzgâr, yel” (25-59), *uru* “kuyu” (25-30), *dev* “dev, muazzam” (37-26), *süyek* “kemik” (42-20), *horaz* “horoz” (47-59), *avuz* “vadi” (56-50)...

⁶⁴ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.47.

⁶⁵ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.76.

Eski Kıpçak Türkçesinde de yalın hal eksizdir : “ delil “kanıt,delil“ (2/4) ,
 kıdem “adım“ (9/3) , tay “tay“ (63/4)... ”⁶⁶

2.1.5. İlgi Hâli (Genitif)

“+ nı / + ni, + nu / +nü. İyelik grubu ve isim tamlaması oluşturulan kelime gruplarında kullanılır. Tamlayana getirilir. Ünlü uyumuna uyar. Türkiye Türkçesinde +ın / +in, + un / +ün, +nın / +nin, +nun / + nün şeklindedir.

Karaçay-Malkar Türkçesinde ise ekteki ‘n’ sesinin düşmesiyle +nı / +ni, + nu/+nü olarak görülür. Ekin bu şekli yakın şivelerden Kumuk Türkçesinde de aynen kullanılmaktadır. 3. şahıs iyelik ekinden sonra bazen sadece +ın / in, +un / +ün getirilir. 2.teklik şahıs iyelik ekinden sonra gelen vokallerde de (+ı / +i, +u / +ü) ilgi hali fonksiyonu taşıyabilir. Pek çok örnekte ise ekin sonundaki –n’nin düştüğü görülür. Ekin bu tür kullanılışı Karaçay-Malkar Türkçesinde yaygınlaşmıştır.”⁶⁷

barmağını kıyırı “parmağının kenarı” (6-27), *Nartları içinde* “kahramanların içinde” (7-8), *sürüvleni ızlarından* “sürülerin izlerinden” (8-4), *oğaknı başından* “ocağın başından” (9-10), *tavnu töppeleri* “dağın tepeleri” (13-24), *anı túbünde* “onun dibinde” (19-16), *suvnu boynunda* “suyun boynunda”(41-5), *jılkıını ızından* “yılının izinden” (45-20)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde ilgi hâli eki +nın / +ning (zamirlerde +ing /+ing) şeklindedir. Yazılış bazen +nın / +nin’dir: ananın CC, balığın EH, yazıklarının CC, evdeğining EH...”⁶⁸

⁶⁶ Can Özgür , **Kitabü'l-Hayl** (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.19-27-81.

⁶⁷ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.47-48.

⁶⁸ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.64-65.

2.1.6. Yükleme Hâli (Akuzatif)

“+nı / +ni, + nu / +nü, +n. Cümlede fiilden etkilenen nesne unsuruna getirilen bir hal ekidir. Eylemin etkilediği nesne, kişi veya yeri belirtmek için kullanılır. Doğu Türkçesinin genel özelliğine uygundur. Bu sebeple Karaçay-Malkar Türkçesinde yükleme hâli eki, Türkiye Türkçesine göre farklıdır. Ek ünlü uyumuna uyar. 3.teklik şahıs iyelik ekinden sonra +n getirilir. 1.ve 2. teklik şahıs iyelik ekleri +m, +ng’den sonra gelen vokaller (+ı / +i, +u / +ü), akuzatif görevini üstlenirler. Aynı özellik 1. ve 2. teklik şahıs zamirleri içinde geçerlidir. Karaçay-Malkar Türkçesi haricinde bazı şivelerde ekteki ‘n’ sesi ‘d’ ve ‘z’; vokaller ise ‘o’ ve ‘ö’ olabilir. Buna göre Karaçay-Malkar Türkçesinde yükleme hali ekleri şunlardır: +nı / +ni, + nu / +nü, +n.”⁶⁹

taşnı “taşı” (3-2), *jigitlikni* “yiğitliği” (6-9), *tilin* “dilini” (7-9), *temirni* “demiri” (7-15), *sabiyni* “çocuğu” (10-153), *haparlarn* “haberleri” (14-21), *havanı* “havayı” (15-30), *ayağın* “ayağını” (16-26), *künnü* “günü” (17-31), *terekni* “ağacı” (27-17), *jaşnı* “yaşı” (43-18)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde yükleme hali eki +n / +ni’dir. İyelik ekli sözlerden sonra da, genellikle +nı / +ni’dir. Yalnız, 3.şahıs iyelik ekli sözlerden sonra gelen +n eki, eldeki eserlerde +nı / +ni ‘ye oranla daha fazla olmakla beraber, özellikle CC’da fazlaca kullanıldığı dikkati çekmektedir: başımnı TZ, kılunuznı EH, başını TZ, suvunı CC, barçasın (ye-) EH...”⁷⁰

⁶⁹ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.48.

⁷⁰ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.66-67.

2.1.7. Yönelme Hâli (Datif)

“+ğa / +ge, +қа / +ke, +ha, +a / +e. Cümlede yer tamlayıcısı görevini üstlenen kelimelere getirilir. Eylemin bir nesneye, bir kişiye veya bir yere yönelik olduğunu ifade eder. Türkçenin tarihi aşamalarında çok çeşitlilik ve farklılık gösterir. Karaçay-Malkar Türkçesinde de yaygın olarak ve çok şekilli kullanılır. Ünlü uyumuna bağlıdır. Yönelme hali ekinin kelimelere getirilişinde belli kurallar yoktur. Buna göre Karaçay-Malkar Türkçesindeki yönelme hali ekleri şunlardır: +ğa / +ge, +қа / +ke, +ha, +a/+e. Ekin +g ve +k’li şekilleri Doğu ve Kuzey Türkçesi şivelerinde (Kazak, Nogay, Kırgız, Tatar, Uygur...) halen kullanılmaktadır. Bazen nazal seslerden sonra +nga / +nge, üçüncü teklik şahıs iyelik ekinden sonra, +na /+ne ekleri de kullanılabilir.”⁷¹

tavlağa “dağlara” (4-11), *duniyağa* “dünyaya” (6-50), *künçigışha* “doğuya” (13-31), *oyumğa* “plâna” (17-48), *қoyğa* “koyuna” (25-15), *sırtha* “yamaca” (27-2), *konuşha* “barınağa” (29-21), *jesirlikge* “jesirliğe” (30-47), *қayağa* “kayaya” (37-42), *anağa* “anneye” (45-10), *jolğa* “yola” (46-57), *қуруғuna* “kuyruğuna” (46-62), *jortuvulğa* “akına” (52-4), *duşmanlağa* “düşmanlara” (56-65)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde yönelme hâli eki +ğa / +ge, +қа / +ke’dir. İyelik ekli sözlerden sonra +a / +e şeklindedir. 3.şahıs iyelik eklerinden sonra ise araya bir –n- sesi girer: yoluna CC, karşımıza TZ, dünyeye CC, evge (kir-) CC, ötünçke (ber-) CC, yüke (kir-) CC...”⁷²

⁷¹ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.48-49.

⁷² Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.68.

2.1.8. Bulunma Hâli (Lokatif)

“+da / +de, +ta / +te cümlede yer tamlayıcısı oluşturan kelimelere getirilir. Eylemin bulunduğu yeri ifade eder. Ünlü uyumuna bağlı olarak kullanılır. Ünsüz uyumu kural halinde olsa da, buna aykırı örnekler de vardır. +da / +de ekinin kullanılışı daha yaygındır. Karaçay-Malkar Türkçesinde bulunma hali ekleri şunlardır: +da / +de, +ta / +te.”⁷³

Taşda “taşta” (4-18), *uzaklarda* “uzaklarda” (13-37), *künde* “günde” (13-2), *avanasında* “gölgesinde” (16-15), *tüzde* “ovada” (17-11), *kıyıda* “kenarda” (22-34), *jerde* “yerde” (27-29), *özende* “vadide” (28-6), *üyde* “evde” (29-1), *mülkde* “mülkte” (32-21), *onduruğda* “karyolada” (43-10)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde bulunma hali ekinin şekli genellikle, tonlu ünsüzlerden sonra +da / +de, tonsuz ünsüzlerden sonra +ta / +te’dir.: bazarda T, evde EH, kentte KK, kökte CC, aramızda T, üstüngüzde T...”⁷⁴

2.1.9. Ayrılma Hâli (Ablatif)

“+dan / +den, +tan / +ten. Kelimelere cümle içinde yer tamlayıcısı görevi veren hal eklerinden biri de ablatif ekidir. Eylemin bir nesneden, bir yerden veya bir kişiden olduğunu, çıktığını ifade eder. Çok şekilli bir ektir. Ünlü uyumuna bağlıdır. Fakat ünsüz uyumu dışında kalan kullanışlara da sıkça rastlanmaktadır. Ekin kullanılışı bakımından Türkiye Türkçesinden pek farklı yönü yoktur. Şekil olarak da

⁷³ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.49.

⁷⁴ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.70-71.

birçok Türk şivesine yakın özellikler taşır. Buna göre Karaçay-Malkar Türkçesinde ablatif ekleri şunlardır: +dan / +den, +tan / +ten.”⁷⁵

suvdan “sudan” (5-9), *tavdan* “dağdan” (6-46), *sebepden* “sebepten” (9-14), *kurçdan* “çelikten” (14-4), *devden* “devden” (17-24), *kökden* “gökten” (19-15), *sabiylikden* “çocukluktan” (20-7), *terezeden* “pencereden” (24-19), *çaçından* “saçından” (25-33), *atdan* “attan” (36-4)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de ayrılma hali eki +dan / +den, +tan / +ten’dir. +tan / +ten şekli, tonsuz ünsüzlerden sonra, CC da dahil daha az geçmektedir: burundan KK, sövmekden CC, attan EH, erkinden CC, evden BM...”⁷⁶

2.1.10. Yön Hâli (Direktif)

Karaçay-Malkar Türkçesinde “ yön gösterme ekleri için genelde ayrı bir kelime olarak ‘arı’ ve ‘beri’ ifadeleri kullanılır.”⁷⁷ *arı* “oraya, o tarafa” (17-65) , *arı-beri* “oraya-buraya” (10-190) , *argı* “karşı,öte” (39-11)...

A. Fehmi Karamanlıoğlu , yön hali eklerini Eski Kıpçak Türkçesi döneminde artık bir çekim eki değil ; tamamen bir yapım eki niteliği kazandığı için isimden isim yapan ekler arasında göstermiştir : “ taşkarı CC , yoğarı EH , ilgerü EH...”⁷⁸

“Yön ekleri Türkçede sonradan çekim ekliğinden tamamıyla çıkmış ve sayılı kelimelerin bünyesinde tam bir yapım eki gibi klişeleşip kalmıştır. Çekim eki olarak her türlü hususiyetlerini ve canlılıklarını kaybetmiştir.”⁷⁹

⁷⁵ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.50.

⁷⁶ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.72-73.

⁷⁷ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.49.

⁷⁸ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.27.

⁷⁹ Muharrem Ergin , **Türk Dil Bilgisi** , İstanbul , 1993 , s. 230.

2.1.11. Vasıta Hâli (İnstrümental)

“+bıla / +bile, +bla. Cümlede fiilin bir nesne veya kişi vasıtasıyla olduğunu belirtir. Vasıta hali, Karaçay-Malkar Türkçesinde henüz ekleşmesini tamamlamamıştır. +bıla / +bile, +bla ekleri vasıta hali görevindedirler. Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde yaşayan “birle” edatından –r- sesinin düşmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu ek, getirildiği kelimeye zarf tamlayıcısı görevini verir. Bağlama edatı olan ile’den farklıdır.”⁸⁰

küç bla “güçle” (33-10), *karıv bla* “kuvvetle” (33-10), *at bla* “atla” (36-5), *başı bla* “başıyla” (37-17), *sırpın bla* “kılıçla” (10-77), *anı bla* “onunla” (13-16), *ızı bla* “iziyle” (15-16), *iyeri bla* “eğeriyle” (15-20), *kızı bla* “kızıyla” (18-15), *zor bla* “zorla” (25-10), *butağı bla* “dalıyla” (27-10), *hapar bla* “haberle” (31-10), *kolu bla* “koluyla” (45-14), *söz bla* “sözle” (44-27)...

“Eski Kıpçak Türkçesi eserlerinde –n vasıta hali eki canlılığını koruyamamıştır. EH, TZ ve KK’de vasıta hali eki olarak “birle” veya “bile” edatı gösterilmiştir. Ancak –n vasıta hali ekinin, çok zaman ve yer zarfı olan belli kelimelerde kalıplaşmış olarak muhafaza edildiği görülmektedir. Aynı durumda, birle’deki –le ile yakın ilgisi olduğu tahmin edilen –la / -le eki ile teşkil edilmiş tanla “sabahleyin” EH, tünle “geceleyin” BM, yayın “yazın” CC, kündüzleyin TZ; taş bile taşlap öldür-CC, kalem bile yaz-KK...”⁸¹

⁸⁰ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.50.

⁸¹ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.74.

2.1.12. Eşitlik Hâli (Ekvatif)

“+ça / +çe, +lay / +ley. Karşılıklı mukayese edilen iki nesnenin veya kişinin, belirtilen özelliğine göre eşit veya benzer olduklarını ifade etmek için kullanılır. Türkiye Türkçesinde +ca / +ce, +ça / +çe olan ek, Karaçay-Malkar Türkçesinde +ça / +çe şeklindedir. Birkaç örnekte bazı eklerle birlikte zarf-fiil görevli eklerde oluşturmuştur: -ğança, -mazça, -dıkça. Ayrıca +lay +ley ekleri de eşitlik halini karşılar. Birçok örnekte ek, aynen çevrilmez ve “gibi” edatı ile anlam verilir.”⁸²

künça “güneş gibi” (27-22), *javunlay* “yağmur gibi” (35-13), *taşça* “taş gibi” (37-32), *oğça* “ok gibi” (42-30), *kesiça* “kendisi gibi” (11-5), *bitevley* “bütün gibi” (42-19), *ayça* “ay gibi” (53-66), *urğanlay* “şiddetli gibi” (52-15), *savlay* “canlı gibi” (25-41), *kanatlılaça* “kuşlar gibi” (51-9), *çibıqlay* “çubuk gibi” (5-12), *julduzlaça* “yıldızlar gibi” (6-31), *katınsızlay* “bekar erkek gibi” (10-5)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde ekseriya eşitlikten ziyade bir yakınlık bildiren ve niteliğe eşitlik hali adı ile tam olarak karşılanamayan bu ekin çeşitli kullanılışı vardır. EH’de sevgi ifade eden küçültmelere delâlet ettiği belirtilmiş, TZ’de ayrı ayrı yerlerde hem miktar gösteren bir edat, hem de küçültme eki olarak gösterilmiştir: aqça EH “beyazca, biraz beyaz”, barçamızça CC “hepimize göre”, yolunça CC “yolunda olarak”, teliçe TZ “biraz deli”... ”⁸³

⁸² Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.51.

⁸³ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.75.

2.1.13. Zamir Çekimi

“Herhangi bir varlığı, kişiyi ve nesneyi belirterek, onun yerine kullanılan kelimelere zamir denir. Türkiye Türkçesinin gramer kaynaklarında kişi, işaret, iyelik, belgisiz zamir...diye çeşitlere ayrılmıştır. Bu diğer Türk şive ve lehçeleri içinde geçerli bir sınıflamadır. Karaçay-Malkar Türkçesindeki zamirler şunlardır: ”⁸⁴

Kişi zamirleri :

nominatif	akuzatif	datif	lokatif	ablatif	instrümental
men	meni	manga	mende	menden	menibile
sen	seni	sanga	sende	senden	senibile
ol	anı	anga	anda	andan	anıbla
biz	bizni	bizge	bizde	bizden	bizibile
siz	sizni	sizge	sizde	sizden	sizibile
ala	alanı	alağa	alayda	alaydan	alabıla

“1. teklik şahıs zamiri Türkmen, Özbek, Uygur, Karakalpak, Azerice ve Karaim şivelerinde de aynı şekillerde kullanılır. 2. teklik şahıs zahirinde sadece

⁸⁴ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.52.

Tatarca’da farklılık görülür (sin). 3. teklik şahıs zamiri Karakalpak, Türkmen ve Karaim şivelerinde aynıdır. 1. ve 2. çokluk şahıs zamirleri Yakut ve Çuvaş lehçeleri haricinde tamamen aynıdır. 3. çokluk şahıs zahirinde +r sesinin düşmesi özelliği dışında Tatarca ile benzerlik gösterir.”⁸⁵

İşaret zamirleri: bu, şu, ol (o), bula (bıla), şola, ala.

nominatif	akuzatif	datif	lokatif	ablatif	instrümental
bu	munı	munga	munda	mundan	munı bıla
şu	sunı	şunga	şunda	şundan	şunı bıla
ol	anı	anga	anda	andan	anı bıla
bula, bıla	bulanı	bulağa	bılada	bıladan	bula bıla
şula	şulanı	şulağa	şulada	şuladan	şula bıla
ala	alanı	alağa	alada	aladan	alabıla

“Belgisiz zamirler: barı ~barısı, har biri, kişi, hebisi, kimi, birisi, herkes...”

Dönüşlülük zamirleri : kesim, kesing, kesi, kesibiz, kesigiz, kesleri.”⁸⁶

⁸⁵ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.52.

⁸⁶ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.53.

Kişi Zamirleri: *ol* “o” (1-3), *sizni* “sizi” (1-20), *sen* “sen” (1-15), *anga* “ona” (6-24), *biz* “biz” (10-148), *alanı* “onları” (13-33), *men* “ben” (15-28) ...

İşaret Zamirleri. *bu* “bu” (10-107), *bıla* “bunlar” (13-38), *bılanı* “bunları” (20-2), *mında* “burada” (27-12) ...

Dönüşlülük Zamirleri: *kesim* “kendim” (16-7), *kesinge* “kendisine” (17-77)...

Belgisiz Zamirler: *birine* “birisine” (18-6), 2), *kişi* “kimse” (22-10), , *barısı* “hepsi” (32-1), *kim* “kim” (35-2), *birsi* “birisi” (35-3), *kimse* “kimse” (36-6)...

Eski Kıpçak Türkçesinde Zamir Çekimi

“Eski Kıpçak Türkçesi gramerlerinde zamir ikiye ayrılmaktadır. Muttasıl (bitişik) ve munfasıl (ayrı). Munfasıl zamir olarak sadece şahıs zamirleri ve böyle kabul edilen dönüşlülük zamirleri (kendi, kensi, özi); muttasıl zamir olarak da, bugün daha ziyade bir ek olarak kabul ettiğimiz fakat, modern gramerlerde de çok defa zamir bahsinde gösterilen iyelik ekleri yer almaktadır.”⁸⁷ Kişi zamirleri şunlardır:

Nominatif	Genitif	Akuzatif	Datif	Lokatif	Ablatif
men	menim	meni	manga	mende	menden
sen	sening	seni	sanga	sende	senden
ol	anın	anı	anga	anda	andan

⁸⁷ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.78.

biz	bizing	bizni	bizge	bizde	bizden
siz	sizing	sizni	sizge	sizde	sizden
Anlar,onlar	anlarning	anlarnı	anlarğa	allarda	anlardan

“Kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri süren 3. şahıs “ol” zamiri yerine Eski Eski Kıpçak Türkçesi gramerlerden TZ ve KK’de “kendi, kensi ve özi” sözleri zikredilmiştir. Yalnız EH’da ve bir sözlük niteliğindeki T’da “ol”, işaret zamirlerinde olduğu gibi şahıs zamirleri arasında da gösterilmiştir.”⁸⁸

İşaret Zamirleri: Bu (mu), ol, tigi, uş.

	genitif	akuzatif	datif	lokatif	ablatif	ekvatif
bu, bular	bularning	bularnı	bularğa	bularda	bulardan	—
mu	muning	munı	munga	munda	mundan	munça
ol, anlar	anın	anı	anga	anda	andan	ança

“İşaret zamirleri arasında, Eski Kıpçak Türkçesinde “ol” yanında “tigi”ye de rastlanmaktadır. “orada” anlamında “ol”un bulunma hali olan “anda” gibi “tikte”nin de “tigi”nin bulunma hâli olduğu tahmin edilmektedir.

⁸⁸ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.80.

Aslında “bu” ve “ol” gibi bir işaret sözü olduğu halde, zamanla “ol” ve “bu” ile birleşerek veya onlardan önce bir işaret sıfatı gibi kullanılan “uş” sözü; Eski Kıpçak Türkçesinde hem yalnız, hem diğer işaret sözleri ile birlikte, hem de çekilmiş şekillere rastlanmaktadır. Önemli bir husus da bu sözün CC’da “oş” şeklinde geçmesidir: uş EH, ušta BM, uş-bu EH, uş-şimdi TZ, Ayrıca TZ’de “uç” şeklinde yazılması bir imla özelliğidir: uç TZ, uç men TZ, uç bu TZ...”⁸⁹

Eski Kıpçak Türkçesindeki diğer zamirler şunlardır:

“Belgisiz zamirler : Barça, biri, her, kim, neme, nese, nesne, tegme, tükel...

Dönüşlülük zamirleri: öz, kendi, kesi...

Soru zamirleri : Kim, ne, ne bile, neçe, neçük-neçik, neçün, nek, ne-kim, ne-ki, nelük-nelik, nete, kay, kaysı,kayda, kaydan, kayın, kayma, kanı, kanda, kança, karu, kaç, kaçan...”⁹⁰

Eski Kıpçak Türkçesindeki zamirleri şöyle örneklendirebiliriz:

“Kim keldi T, ne yeding EH, neçe kişi urdun EH, neçük turdun EH, nek berding CC, nelik keldingiz TZ, kaysı bolsa TZ, kayda boldunğ TZ, kaçan keldi T...

Barçamız CC, birisi CC, kimse EH, nesneler TZ, özi TZ, özlernin TZ, kendime CC, kensine CC, öz özing körüp turganda CC, kendilernin TZ...”⁹¹

⁸⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.84-88.

⁹⁰ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.82-95.

⁹¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.82-95.

2.2. Fiil Çekim Ekleri:

Karaçay-Malkar Türkçesinde fiil çekiminde bulunan şahıs ekleri iki kaynaqlıdır:

2.2.1. Şahıs Ekleri

1. Tip Şahıs Ekleri (Zamir Kaynaklı Şahıs Ekleri)

1. “ Teklik şahıs: -ma / -me
2. Teklik şahıs :-sa / -se
3. Teklik şahıs : -dı / -di
1. Çokluk şahıs : -bız / -biz
2. Çokluk şahıs : -sız / -siz
3. Çokluk şahıs : -la / -le, -dıla / -dile ”⁹²

“Zamir kaynaklı şahıs eklerinde, henüz ekleşmenin tamamlanmadığını görmek mümkündür. Özellikle 1. ve 2. çokluk şahıslarda bu durum açıktır. Ayrıca zamirlerin yapısını koruduğu gibi, fazla değişmeden ünlü uyumuna bağlanması da söz konusudur.”⁹³

2. Tip Şahıs Ekleri (İyelik Kaynaklı Şahıs Ekleri)

1. “ Teklik şahıs: -m
2. Teklik şahıs : -ng

⁹² Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.29.

⁹³ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.54.

3. Teklik şahıs : -

1. Çokluk şahıs : -k / -k

2. Çokluk şahıs : -gız / -giz;

3. Çokluk şahıs : -la / -le .”⁹⁴

“Görüldüğü gibi 2. teklik şahıslarda –ñ eki (-ng) kullanılmaya devam etmektedir. 2. çokluk şahısta ise –ñız / -ñiz eki değişerek –gız / -giz olmuştur. Ayrıca 3. çokluk şahısta bu lehçenin genel özelliğine uygun olarak, ekin sonundaki-r sesi düşmüştür.”⁹⁵

2.2.2. Basit Çekimler

Karaçay-Malkar Türkçesinde geniş zaman,şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman,gelecek zaman çekimleri zamir kaynaklı şahıs ekleriyle; görülen geçmiş zaman. şart kipi çekimleri iyelik kaynaklı şahıs ekleriyle yapılır.Emir kipi ise farklı şahıs ekleriyle çekimlenir:

2.2.2.1. Geniş Zaman

“Karaçay-Malkar Türkçesindeki geniş zaman şekilleri, birkaç fark haricinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekime girer. Buna göre geniş zaman ekleri: -ar / er, -ır / -ir, -ur / -ür, -r’dır. Ünlü uyumuna bağlı olarak kullanılırlar.”⁹⁶

⁹⁴ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.29.

⁹⁵ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.54.

⁹⁶ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.55.

eşitirsiz “duyarsınız” (43-13), *ķaytırma* “dönerim” (10-54), *ķozlar* “doğurur” (10-151), *eltirme* “götürürüm” (10-195), *jengerbiz* “yeneriz” (15-29), *men barırma* “varırım” (26-5), *ķorķalla* “korkarlar” (24-26), *berelle* “verirler” (26-16), *tabarma* “bulurum” (28-13), *boşarbiz* “bitiririz” (32-21), *aytırma* “söylerim” (30-21), *ķoyarbiz* “bırakırız” (32-21), *ķıdar* “dayanır” (43-8), *ķonalla* “konarlar” (43-7)...

“Geniş zamanın olumsuz şekli tıpkı Türkiye Türkçesindeki gibi –maz / -mez ekleriyle oluşturulur. Burada da zamir kaynaklı şahıs ekleri kullanılır. Ünlü uyumu vardır.”⁹⁷

turmaz “durmaz” (6-43), *kelmez* “gelmez” (13-47), *ķıdamaz* “dayanmaz” (15-30), *ozdurmaz* “geçirmez” (24-25), *aldatmaz* “aldanmaz” (24-25), *unutmam* “unutmam” (25-19), *jaramaz* “yaramaz” (32-20), *ketmez* “gitmez” (42-14), *ķetmezmi* “yetmez mi?” (42-27), *ķıynalmaz* “zahmet çekmez” (51-4)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde geniş zaman kipinin ünsüz ile biten fiillere gelen –ur / -ür (-ır / -ir); -ar / -er ve ünlü ile biten fiillere gelen (y)-ur ve –r şekillerinin hepsi de vardır. Eserlerde geniş zaman ekinin çeşitli şekillerinin kullanılması oldukça karışıktır. Aynı fiilde geniş zaman şekli eserler arasında farklı olduğu gibi, aynı eserde dahi fark gösterdiği görülmektedir.

Şahıs eklerinde –men yerine –am, -(u)m, -(ı)m ve –biz yerine –(ı)z şekilleri Eski Kıpçak Türkçesi eserlerinde zikredilmiştir: alur-men BM , alur-sen BM , alur BM , kelür-biz EH , kelür-siz EH , kelür-ler EH , alırım TZ , kelürüm TZ , alırız TZ ...⁹⁸

⁹⁷ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.55

⁹⁸ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.125-126.

2.2.2.2. Şimdiki Zaman

“Karaçay-Malkar Türkçesinde, Türkiye Türkçesine göre çok farklıdır. –a / –e ünlüleri bu zamanın başlıca ekleridir. Vokal ile biten kelimelerden sonra ise –y eki kullanılır. Üçüncü teklik şahısta –a-dı / –e-di şeklinde kullanılır. Şimdiki zamanın çekimi zamir kaynaklı şahıs ekleriyle yapılır. Ünlü uyumuna bağlıdır.”⁹⁹

atadı “atıyor (6-13), deyme “söylüyorum” (5-12), *aylanama* “geziyorum” (10-81), *kalıtırady* “titiriyor” (11-14), *öleme* “ölüyorum” (16-8), *tanımayma* “tanımıyorum” (20-8), *bilmeymise* “bilmiyor musun?” (26-31), *alamısız* “alıyor musunuz?” (29-3), *karayla* “bakıyorlar” (32-14), *jatama* “yatıyorum” (47-79), *tatmaydı* “tatmıyor” (56-9), *aytadıla* “söylüyorlar” (57-6), *turadı* “duruyor” (57-41)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde hem şimdiki zaman hem gelecek zaman ifade eden geniş zaman şekillerinden başka, iki şimdiki zaman şekli daha görülmektedir. Bunlardan biri öğrenilen geçmiş zaman ifade eden –**p-tır** şekli gibi –**a** / –**e** zarf-fiil (gerendium) şekline –**dır** / –**dir** (<-**turur**) getirilmek sureti ile teşkil eden –**a-dır** şeklidir.

ala-dır-men, ala-dır-seng, ala-dır, ala-dır-biz, ala-dır, siz, ala-dır-lar TZ...

Eski Kıpçak Türkçesinde şimdiki zaman kipinde bir de –**yor** veya –**yür** şekline rastlanmaktadır: başlıyor TZ, yumruşıyor TZ, başlay-yorur TZ, keli-yorlar CC, keleyorur TZ...”¹⁰⁰

⁹⁹ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.55-56

¹⁰⁰ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.128-130.

2.2.2.3. Görülen Geçmiş Zaman

“Genellikle –dı / -di, -du / -dü ekiyle ifade edilir. Ekin –t’li şekilleri de (-tı / -ti, -tu / -tü) olmakla birlikte, ünsüz uyumuna uymayan örneklerle rastlanır. Bazı şivelerde sadece –di’li ve vokal uyumu dışındaki eklerin kullanıldığı görülse de; Karaçay-Malkarca’da genelleşmiş şekilleri kullanılır. Ünlü uyumu, bu zamanın çekiminde kural halindedir. Görülen geçmiş zaman, iyelik kaynaklı şahıs eklerini alır: ”¹⁰¹

ösdürdüle “büyüttüler” (3-3), *sınadı* “denedi” (12-4), *ķuvandıla* “sevindiler” (14-22), *büsüremedi* “memnun olmadı” (17-85), *kördüng* “gördün” (26-27), *tınçaytmadıng* “rahatlatmadın” (27-6) , *çıkdıla* “çıktılar” (38-17), *ķaytdı* “döndü” (45-23), *mindile* “bindiler” (53-83)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde görülen geçmiş zaman ekleri şunlardır: **-dı / -di, -du / -dü, -tı / -ti, -tu / -tü** . Şahıs ekleri ise;

1. Teklik şahıs: -m (-men)
2. Teklik şahıs : -ng
3. Teklik şahıs : -
1. Çokluk şahıs : -ķ / -k (-ğ;-biz / -miz; -kler)
2. Çokluk şahıs : -ngız / -ngiz; -nguz / -ngüz (-ngizler)
3. Çokluk şahıs : -lar / -ler

¹⁰¹ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.56.

aldım TZ, aldındı TZ, aldı CC, aldık TZ, aldındınız TZ, aldılar TZ...”¹⁰²

2.2.2.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman

“Başkalarından duyulan ve aktarılan bu fiil ve haller Karaçay-Malkar Türkçesinde oldukça farklı şekillerde ifade edilir. Ünlü uyumuna uygun kullanılan eklerde, ünsüz uyumu da söz konusudur: -ğan / -gen ekinin yanı sıra -han eki de kullanılır. Ayrıca -b(-p) zarf-fiil eki de kullanılır. Zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekime girer. Aykırı kullanımlara da rastlanır: ”¹⁰³

bilgendi “bilmiş” (1-4), *kaçhandıla* “kaçmışlar” (1-7), *tuvgandı* “doğmuş” (8-3), *eşitgenme* “işitmişim” (9-3), *bilmegendile* “bilmemişler” (9-15), *tuvganbız* “doğmuşuz” (12-2), *öçeşgendile* “bahse girmişler” (18-4), *süygenbiz* “sevmişiz” (23-18), *kelgenme* “gelmişim” (24-15), *keltirgenme* “getirmişim” (27-16), *jaşağandıla* “yaşamışlar” (33-8), *jangılğanma* “yanılmışım” (37-34), *körgenem* “görmüşüm” (36-8), *köçgend* “göçmüş” (39-6)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki **-mış / -miş**’tir: kelmiş-men TZ, kelmiş-seng TZ, kelmiş TZ, kelmiş-biz TZ, kelmiş-siz TZ, kelmişler TZ...

-p-tir; -p-tur <-p turur : -p zarf-fiili şeklinin tur-yardımcı fiilinin geniş zaman şekli turur ve benzer hecenin düşmesi ile meydana gelen -tur bildirme eki ile kullanılması ile teşkil edilen geçmiş zaman şeklinin CC’da hem **-p- turur** ve hem **-p-tur** şeklinde hem de -tur da düşmüş olarak çekilişine rastlanmaktadır:

¹⁰² Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.120-122.

¹⁰³ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.57.

kelip-tir-men TZ, bilip-tir-sen CC, kelip-tir TZ, kelip-tir-biz TZ, kelip-tir-siz TZ, kelip-tir-ler TZ...”¹⁰⁴

2.2.2.5. Gelecek Zaman

“Karaçay-Malkar Türkçesinde gelecek zaman eki, yanına getirildiği fiilin durumuna göre üç türdür:

1. –rık /-rik (ünlü ile biten fiillerden sonra)
2. –arık / -erik (ünsüz ile biten fiillerden sonra)
3. –lık / - lik (I , r ünsüzlerinden sonra). ”¹⁰⁵

Zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekime girerler. Ünlü uyumuna bağlı olarak kullanılır. Karaçay-Malkar Türkçesinde gelecek zamanın olumsuz şekli **tül~tüyül (değil)** kelimesinin yardımıyla yapılır.

bolluğdula “olacaklar” (23-29), *horlarıkdı* “yenecek” (23-9), *aşarığma* “yiyeceğim” (29-5), *boşarıkdı* “bitirecek” (29-5), *açılığdı* “açılacak” (30-19), *sanallıkdı* “sayılacak” (31-15), *öteriğbiz* “geleceğiz” (46-9), *sallığma* “koyacağım” (47-11), *eterikdile* “edecekler” (47-16), *allıkdı* “alacak” (48-37), *keterikdi* “gidecek” (52-23), *öterik tüyüldü* “geçmeyecek” (33-14), *çığallık tüyülbüz* “çıkmayacağız” (30-6), *ıynanırık tüyüldüle* “inanmayacaklar” (30-7)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde asıl gelecek zaman şekli –ğay / -gey ve –ğa / -ge’dir. T’de 1. ve 2. şahıslarda –ğa, 3. şahısta ise –ğay şekli verilmekte, diğer eserlerde ise her şahısta-ğay /-gey kullanılmaktadır. Ekin ünsüz uyumuna tabi olarak –ğay/-key şekli de görülmektedir: kelgey-men TZ, kelgey-sen TZ, kelgey EH,

¹⁰⁴ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.123-124.

¹⁰⁵ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.32.

kelgey-biz TZ, kelgey-siz EH, kelgey-ler TZ...çızğa-men T, çızğa-sen T, çızğay T, çızğa-biz TZ, çızğa-siz T, çızğaylar T...

-ası / -esi; -açaq / -eçek: -ası, -esi isim-fiilinin gelecek zaman kipi için kullanıldığı yalnız TZ’de görülmektedir. Aynı eserde Türkmençe gelecek zaman eki olarak verilen –açaú / -eçek ise Eski Kıpçak Türkçesinde yer ismi yapan bir sıfat-fiil olur: alası-men TZ (Türkm. gelecek –men TZ), alası-seng TZ, alası TZ, alası-biz TZ, alası-siz TZ, alasılar TZ...”¹⁰⁶

2.2.2.6. Emir

“Karaçay-Malkar Türkçesinde ayrı şahıs ekleriyle çekime girer. Bu şahıs ekleri, emir ekleri olarak da kabul edilir. Ünlü uyumuna uyarlar. Ekler, genel yapısı itibariyle Türkiye Türkçesindekilere çok benzer. Fakat bazı farklarda vardır: 1. teklik şahısta ünlüyle biten fiilden sonra –yım / -yim; 2.teklik şahısta birkaç örnek için –çın/ -çin, -çı / -çi; 1.çokluk şahıs için de -(a) yık / -(e) yik ekleri kullanılır.”¹⁰⁷

Buna göre Karaçay-Malkar Türkçesinde bulunan emir ekleri şunlardır:

1. “ Teklik şahıs: --ayım / -eyim
2. Teklik şahıs : Ø;-çın / -çin; -çı / -çi, -çu / -çü
3. Teklik şahıs : -sın / -sin, -sun/ -sün
1. Çokluk şahıs : -ayık / -eyik
2. Çokluk şahıs : -ğız / -giz, -ğuz / -güz

¹⁰⁶ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.131-132.

¹⁰⁷ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.58.

3. Çokluk şahıs : -sınla / -sinle, -sunla / -sünle.”¹⁰⁸

“2.teklik şahıs için –ğın / -gin / -gün, -hın şeklinde bir emir eki de vardır.”¹⁰⁹

çıkısın “çıkısın” (1-15), *kır* “mahvet” (1-25), *jaşağın* “yaşa” (3-6), *tabıgız* “bulunuz” (6-12), *eteyim* “edeyim” (10-8), *katınsız kalğın* “kadınsız kal” (12-5), *aytayık* “söyleyelim” (13-30), *qaytayık* “dönelim” (13-30), *barayık* “varalım” (16-27), *keligiz* “geliniz” (16-81), *tanişığız* “tanışınız” (17-9), *iyeyik* “gönderelim” (25-43), *qayırılısın* “dicensin” (26-20), *içgin* “iç” (29-13), *kelçi* “gel” (29-25), *berçi* “ver” (46-9)...

Eski Kıpçak Türkçesinde emir ekleri şunlardır:

1. “ Teklik şahıs: --ayım / -eyim; (-ğayım / -geyim)
2. Teklik şahıs : Ø;-ğıl / -gil (-ğul/-gül); -kıl / -kil (-ğın /-gin; -kın / -kin)
3. Teklik şahıs : -sun/ -sün; -sın / -sin,
1. Çokluk şahıs : -alım / -elim; (-ğalım / -gelim; -alık / -elik)
2. Çokluk şahıs : -ng; -ngız / -ngiz ;-ngler
3. Çokluk şahıs : -sunlar / -sünler ; -sınlar / -sinler,

alayım TZ, al! TZ (alğıl T, atkıl T, kelgin TZ), kelsin CC, alalım TZ, alın TZ (alınız TZ), kelsinler TZ...”¹¹⁰

¹⁰⁸ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.58.

¹⁰⁹ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.33.

¹¹⁰ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.116-119.

2.2.2.7. Şart

“Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –sa / -se eki kullanılır. Ünlü uyumuna bağlıdır. İyelik kaynaklı şahıs ekleriyle çekime girer.”¹¹¹

koşsağız “koşsanız” (3-7), *süyse* “sevse” (4-15), *ursa* “vursa” (6-30), *eşitsele* “işitseler” (8-24), *atlasa* “adım atsa” (14-5), *ölsek* “ölsek” (17-10), *sorsala* “sorsalar” (17-78), *kiyse* “giyse” (23-11), *içseng* “içsen” (26-4), *öltürseng* “öldürsen” (29-29), *aldamasağ* “kandırmasak” (30-6), *tapsam* “bulsam” (35-2)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de şart kipi eki –sa/-se’dir. ET’de –sar / -ser şeklinde olan ve şahıs zamirleri getirilmek suretiyle çekilen şart eki, bu devrede –r sesi düşmüş olarak, -sa / -se şeklindedir. Çekimi de görülen geçmiş zaman çekimi gibidir. Yalnız KK’de görülen alsa-sen ve kelse-sen örnekleri eski çekim şeklini hatırlatmaktadır: alsam KK, alsa-sen KK, alsa TZ, alsak KK, alsanız KK, alsalar KK...”¹¹²

2.2.2.8. Gereklilik

“Türkiye Türkçesinde –malı/meli biçiminde olan gereklilik eki Karaçay-Malkar Türkçesinde farklı bir özellik gösterir. Karaçay-Malkar Türkçesinde gereklilik eki, “-arğa / -erge kerek” biçiminde ifade edilir. Ayrıca “-ar/-er kerekli” biçiminde de kullanılır : çab-arga kerek-me ‘koşmalıyım’ , bar-ır kerekli-se ‘gitmelisin’...”¹¹³

¹¹¹ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.59.

¹¹² Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.132-133.

¹¹³ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.34.

Kel- Fiilinin Zaman ve Kiplere Göre Çekim Örnekleri

	Geniş Zaman	Şimdiki Zaman	Gör. Geç. Zaman	Öğr. Geç. Zaman
1.teklik şahıs	kelirme	keleme	keldim	kelgenme
2.teklik şahıs	kelirse	kelese	kelding	kelgense
3.teklik şahıs	kelir	keledi	keldi	kelgendi
1.çoğul şahıs	kelirbiz	kelebiz	keldik	kelgenbiz
2.çoğul şahıs	kelirsiz	kelesiz	keldingiz	kelgensiz
3. çoğul şahıs	kelirle	kelelle	keldile	kelgendile

	Gelecek Zaman	Emir Kipi	Şart Kipi	Gerekliklik Kipi
1.teklik şahıs	kellikme	keleyim	kelsem	kelerge kerekme
2.teklik şahıs	kellikse	kel	kelseng	kelerge kerekse
3.teklik şahıs	kellikdi	kelsin	kelse	kelerge kerekdi
1.çoğul şahıs	kellikbiz	keleyik	kelsek	kelerge kerekbiz
2.çoğul şahıs	kelliksiz	keligiz	kelsengiz	kelerge kereksiz
3. çoğul şahıs	kellikdile	kelsinle	kelsele	kelerge kerekdile

2.2.3. İsim-Fiili

i- fiilinin tek başına anlamı yoktur. İsimlerin fiilleştirilmesinde ve birleşik fiil oluşturmada yardımcı fiil olarak kullanılır.Eski Türkçede er- olan bu fiil, Türkiye Türkçesine i- şekliyle ulaşmıştır.Karaçay-Malkar Türkçesinde de i- olan bu yardımcı fiilin e- şekline de rastlanır. Bu fiilin dört çekim şekli vardır:

2.2.3.1. Şimdiki Zaman (Bildirme)

İsim fiilin şimdiki zaman ekleri şunlardır:

1. “ Teklik şahıs: -ma / -me
2. Teklik şahıs : -sa / -se
3. Teklik şahıs : -dı / -di
1. Çokluk şahıs : -bız / -biz
2. Çokluk şahıs : -sız / -siz
3. Çokluk şahıs : -dıla /-dile .”¹¹⁴

1.t.ş.: *menme* “benim” (20-9); 2.t.ş.: *sen kimse?* “sen kimsin?” (45-41); 3.t.ş.: *hazırdı* “hazır(dır)” (6-37) *boşdu* “boş(tur)” (6-28), *kazanını bardı* “tencerem var(dır)” (10-105), *karındaşdı* “kardeş(tir)” (26-29); 1.ç.ş.: *antlıbız* “vefalıyız” (13-42), *atlıbız* “atlıyız” (13-42), *nögerbiz* “arkadaşız”(15-29), *birgebiz* “beraberiz” (17-10), *köpbüz* “çoğuz” (43-26)...

2.2.3.2. Görülen Geçmiş Zaman (Hikaye)

İsim fiilin görülen geçmiş zaman ekleri şunlardır:

1. “ Teklik şahıs: -e-di-m
2. Teklik şahıs : e-di-ng
3. Teklik şahıs : e-di

¹¹⁴ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.35.

1. Çokluk şahıs : e-di-k
2. Çokluk şahıs : e-di-giz
3. Çokluk şahıs : e-di-le .”¹¹⁵

3.t.ş.: *temir edi* “demirdi” (3-3), *avur edi* “ağırdı” (11-28), *katı edi* “katıydı” (15-19), *hıyлаı edi* “kurnazdı” “(33-10)...

2.2.3.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman (Rivayet)

“Karaçay-Malkar Türkçesinde isim –filinin öğrenilen geçmiş zaman kipi birkaç değişik biçimde ifade edilir.

bolgan (olmuş) kelimesiyle yapılan şekli diğer Türk lehçelerinde de mevcuttur.

batır bolganma “kahramanmışım”

batır bolgansa “kahramanmışsın”

batır bolgandı “kahramanmış”

batır bolganbız “kahramanmışız”

batır bolgansız “kahramanmışsınız”

batır bolgandıla “kahramanmışlar”

¹¹⁵ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.35-36.

kör- (görmek) fiilinin, köreme (görüyorum) ya da köre dim> köre em (görüyordum) şekline getirilmesi ile yapılan Karaçay-Malkar Türkçesi'ne özgü şeklinin çekimi şöyledir:

batır köreme men “kahramanmışım”

batır köreme sen “kahramanmışsın”

batır köreme ol “kahramanmış”

batır köreme biz “kahramanmışız”

batır köreme siz “kahramanmışsınız”

batır köreme ala “kahramanlarmış” .”¹¹⁶

2.2.3.4. Şart

İsim fiilinin şart kipi ekleri şunlardır:

1. “ Teklik şahıs: e-se-m
2. Teklik şahıs : e-se-ng
3. Teklik şahıs : e-se
1. Çokluk şahıs : e-se-k
2. Çokluk şahıs : e-se-giz
3. Çokluk şahıs : e-se-le .”¹¹⁷

¹¹⁶ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.36-37.

¹¹⁷ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.37.

2.t.ş.: *erkek eseng* “erkeksen (45-6); 3.t.ş.: *iynaḡsa* “tatlıysa” (1-38), *adamsa* “adamsa” (20-6), *batırsa* “kahramansa” (29-16), *ḡıtsa* “azsa” (41-37), *jaḡsa* “yaḡsa” (44-46)...

2.2.3.5. İsim-Fiilin Olumsuzu

“tüyül (<tegül: değil) ile yapılır. Bu kelime Karaçay-Malkar Türkçesinde bazı ses değişimleriyle bu şekle girmiştir. Bu kelime edat olarak kabul edilir. “değildir, değildi” anlamına gelen “töld” kelimesi de, Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılır.”¹¹⁸

Kerek tüyül edi “gerekli değildi” (6-9), *töbe tüyül* “tepe değil” (11-11), *küreḡgen adam tüyül edi* “savaşan adam değildi” (18-10), *erkin tüyülmüdü?* “serbest değil mi?” (24-13), *jol tüyül* “yol değil” (38-5), *jer tüyül* “yer değil” (38-5), *künüm tüyüldü* “günüm değil(dir)” (46-55)...

Eski Kıpçak Türkçesinde İsim-Fiil (Bildirme)

“Eski Kıpçak Türkçesi eserlerde isim cümlelerinde bildirme bağının hemen her şekline rastlanmakta, yalnız **erür** şekli sadece CC’da ve pek az görülmektedir. Olumsuz bildirirmede ise, **er-mez** hiç geçmemektedir. Bu **tüyül, degül (<tegül)** ile ifade edilmektedir.”¹¹⁹ Eski Kıpçak Türkçesinde bildirme iki şekilde yapılır:

“ a) **er- fiili ile** : barça Tengrilik userür, barça hakıl bilig

turur CC

yarık bar edi CC

¹¹⁸ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.60.

¹¹⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.151.

Eski Kıpçak Türkçesi gramerlerde **i- (<er-)** cevher fiilinin geçmiş zaman şekli, **idi** olarak ayrı bir edat gibi tasavvur edilmiştir.

kim idi turgan TZ, kayda iding, kayda idingiz TZ...”¹²⁰

İsim cümlelerinde bildirme , *er-* fiilinin dışında *tur-* yardımcı fiili ile yapılır:

“ b) **tur-** fiili ile :

tur-ur : “turur” şeklinin bildirme bağı olarak kullanılışına yalnız CC’da rastlanmaktadır.Fakat ekleşmiş şekli (-tur/-tür vb) buna oranla çoktur: gerek turur CC

-tur / -tür; -tır / -tir; -dur / -dür; -dır / -dir : Bütün eserlerde **turur’un** ekleştiği ve ünlü-ünsüz uyumlarına tabi olarak kullanıldığı görülmektedir: aç-tur EH, kerek-tur CC, algışlı-tur CC, evde kim-dir EH, yazış bu kün-dür TZ...”¹²¹

CC’de bildirme ekinin kullanılmadığı örnekler görüyoruz: “ yazuklu-men , emdi men arı-men , oynaş-siz , azıķı bar , ne kişı-sen ...”¹²²

Eski Kıpçak Türkçesinde isim fiilin olumsuzu şu şekilde yapılır:

“ a) **tüyül, degül, devül, döl (<tegül)** ile: alası tüyül men TZ, çıķmış degül-siz EH, bu tüyül-dür TZ...

b) yok ile (müsbet bar sözünün karşılığında): öyde kişı yok TZ, evde kişı yok KK, yok-tur TZ...

c) ne...ne ile öyde ne kişı bar ne epçi TZ...”¹²³

¹²⁰ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.151.

¹²¹ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.151-152.

¹²² Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.152.

¹²³ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.152-153.

2.2.4. Birleşik Çekimler

2.2.4.1. Hikâye Birleşik Zamanı

“Karaçay-Malkar Türkçesi’nin eldeki metinlerinde verilen Türkiye Türkçesi karşılıklarına bakıldığında, birleşik zamanın oluşmasında belirsizlik göze çarpar. Çünkü kelimeler yapı itibariyle asıl zamanı gösterir. Birkaç örnekte i- yardımcı fiilinin kullanıldığı görülür. Ayrıca –d / -t sesleri hikaye birleşik zamanının oluşmasında da ortaya çıkar: ”¹²⁴

bola edi “oluyordu” (3-15), *algan edi* “almıştı” (10-44), *jamav ete edi* “yama yapıyordu” (10-60), *sermer edim* “yakalardım” (10-77), *uvata edi* “kırıyordu” (10-99), *etalmay ed* “şişmanlamıyordu” (10-201), *koşa edi* “katıyordu” (13-3), *kelir edim* “gelirdim” (17-67), *karay edi* “bakıyordu” (20-5), *bilmey elle* “bilmiyorlardı” (22-19), *öltürlük edi* “öldürecekti” (46-67), *urup edim* “vurmuştum” (16-30)...

Birleşik kipler Eski Kıpçak Türkçesinde **e-/i-** (<**er-**>) yardımcı fiili ile kurulur:

“ buldum idi CC, turmuş idin EH, miniptirler-di KK, aytır idi CC, anlağay edim CC, anglasam edi CC...”¹²⁵

2.2.4.2. Rivayet Birleşik Zamanı

“Öğrenilen geçmiş zaman eki Karaçay-Malkar Türkçesinde –ğan / -gen olduğu halde birleşik zamanlı şekillerinde –mış/miş ekinin kullanıldığı görülüyor. Bu çekimin örneklerine özellikle derleme metinlerinde rastlanmıştır. Genel olarak i- yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmaktadır. ”¹²⁶

¹²⁴ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.61.

¹²⁵ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.134.

¹²⁶ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.61.

‘bar- ‘ fiilinin şimdiki zaman ve gelecek zamanın rivayeti olarak çekimi şöyledir:

“ bar-a bolgan-ma “gidiyormuşum”

bar-a bolgan-sa “gidiyormuşsun”

bar-a bolgan-dı “gidiyormuş”

bar-lık bolgan-bız “gidecekmişiz”

bar-lık bolgan-sız “gidecekmişsiniz”

bar-lık bolgan-dıla “gideceklermiş” .”¹²⁷

A. Fehmi Karamanlıoğlu , rivayet birleşik zaman çekimini yararlanan kaynakta ele almamıştır.

2.2.4.3. Şartlı Birleşik Zamanı

“Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –sa/-se ekleriyle oluşturulan şart kipi, birleşik zamanlı fiillerde i- yardımcı fiiliyle birlikte kullanılır. Az da olsa bu yardımcı fiil olmadan şartlı birleşik zaman oluşturulabilir.”¹²⁸

körmezse “görmezse” (6-34), *algansa* “almışsa” (8-28), *köremise* “görmüyorsa” (9-13), *kördüm ese* “gördüysem” (10-15), *aldım ese* “aldıysam” (10-22), *berirse* “verirse” (10-87), *tolturursa* “doldurursa” (10-106), *bolmağansa* “olmamışsa” (10-193), *sağlarsa* “korursa” (11-43), *kiyerse* “giyerse” (25-26), *kelgense* “gelmişse” (36-6), *bilese* “biliyorsa” (36-9)...

¹²⁷ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.40-41.

¹²⁸ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.61-62.

“ Eski Kıpçak Türkçesi’nde şartlı birleşik zaman “erse, ese; -se” ile yapılır; eşittim erse CC, olur-sam, keter-sem KK, turàay-sa TZ...”¹²⁹

3. SIFAT-FİİLLER (Partisipler)

“ İsimleri anlam bakımından tamamlayan kelime türlerine partisip adı verilir. Sıfatlara benzese de, fiil soylu kelimeler olması açısından farklıdır. Partisipler için özel ekler kullanılır. Karaçay-Malkar Türkçesinde partisiplerin kullanım sahaları Türkiye Türkçesi kadar geniştir. Aslen zaman eki olan bazı ekler de, birçok kelimedede partisip olarak kullanılır. Çok şekilli olmalarına karşın, ünsüz uyumuna uymayanlara da rastlanır.”¹³⁰

Karaçay-Malkar Türkçesinin belli başlı partisipleri şunlardır:

3.1. -ğan / -gen, -han : “Aslında öğrenilen geçmiş zaman eki olan bu ek, yine geçmiş zaman partisipi olarak görülür. Türkiye Türkçesindeki –duk /-dük partisipinin yanı sıra, -an / -en partisipini de karşılar.Ekin –kan / -ken, -han şekilleri de vardır. Nazal seslerden sonra gelince ek de nazallaşarak –ngan / -ngen olur. Bu partisip genel kural halinde ünlü uyumuna bağlıdır.”¹³¹

tögülgeni “döküleni” (3-12), *bolğanın* “olduğunu” (4-13), *arığan* “yorulan” (6-21), *turğan temirni* “duran demiri” (6-29), *katışhan* “karışan” (9-3), *bolğan jerge* “olan yere” (9-28), *bitgen tav* “büyüyen dağ” (13-4), *kaçanların* “kaçanların” (13-33), *aytılğan* “söylenen” (18-1), *ķarağan köznü* “bakan gözü” (18-7), *aythan sözü* “söylenen sözü” (25-42), *jathan jerin* “yattığı yeri” (32-4)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde de –ğan / -gen ekinin geçmiş zaman sıfat –fiili olarak kullanımı yaygındır. Ekin şekli genellikle –ğan / -gen’dir. Yalnız, ünsüz

¹²⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.135-136.

¹³⁰ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.62.

¹³¹ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.62.

uyumuna tabi olarak –kan / -ken şeklinde de kullanıldığı ve BM’da –ğ/-g’nin düşerek –an/-en şekline girdiği örneklerle de rastlanmaktadır: barğan KK, bilgen CC, çıkқан TZ, işitken TZ, bilinmeyen CC...”¹³²

3.2. -ar / -er : Karaçay-Malkar Türkçesinde geniş zaman ekleri, partisip eki olarak kullanılabilir. Olumsuz geniş zaman eki –maz / -mez de sıfat-fiil eki yerine de kullanılabilir:

qalmazın “kalmadığını”(44-42), *jan kirmez bir talada* “can girmez bir tarlada” (47-60), *solutur bir qonuşha* “dinlendiren bir barınağa” (29-21),

“Eski Kıpçak Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiili daha çok geniş zaman kipinde çekilerek kullanılan bu ekin sıfat-fiil olarak kullanımına fazlaca rastlanmamaktadır: akar su T, kelir aynada CC, “gelecek cuma”...”¹³³

Eski Kıpçak Türkçesinde kullanılan diğer partisip ekleri şunlardır:

“-açaq / -eçek : Gelecek zaman sıfat-fiilidir: keleş yirdür KK, bu olturaçaq yirdür KK...

-ası / -esi : keyesi “elbise”...EH

-daçı / -deçi; -taçı / -teçi : Gelecek zaman sıfat-fiilidir. Keldeçi ay T, Yarattaçı “Yaradan” CC...

-dık / -dik, -duq / -dük : Geçmiş zaman sıfat-fiilidir. Eski Eski Kıpçak Türkçesi eserlerde sıfat-fiil olarak kullanımına az rastlanmaktadır: keldükçe EH, keldüklerinçe EH, kızarmaduq –idi EH...

¹³² Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.142-143.

¹³³ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.141.

-mış /-mış : Geçmiş zaman sıfat-fiilidir: bıŝmıŝ kerpiç CC, kızarmış yüzlü EH, yazuklamıŝ CC... ”¹³⁴

Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılan diğ er partisip ekleri şunlardır:

3.3. -vçu / -vçü : “Süreklilik ifade eden geniş zaman partisipidir. Türkiye Türkçesindeki –an / -en partisipini karşılar. Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bir ektir. ”¹³⁵

aylanıvçu “gezen” (16-33), *uçuvçu kanatların* “uçan kanatların” (23-19), *jürüvçü* “yürüyen” (24-2), *jatıvçı jerine* “yattığı yerine” (47-42), *kütüvçü* “güden” (48-3)...

“Karaçay-Malkar Türkçesinde **-lık / -lik, -arık / -erik, -rık / -rik** gelecek zaman ekleri de sıfat-fiil eki olarak kullanılabilir; kel-lik konak “gelecek misafir”, aş-arık gırcın “yiyecek ekmek”, ölüb kalık “ölüp kalasica”... gibi. ”¹³⁶

4. ZARF –FİİLLER (Gerundiumlar)

Fiilleri anlam bakımından tamamlayan kelime türüne gerundium denir. “Fonksiyon itibariyle Karaçay-Malkar Türkçesindeki zarf-fiiller, aynen Türkiye Türkçesindeki gibidir. Sadece kelimelere bu görevi yükleyen ekler arasında farklar vardır. ”¹³⁷ Buna göre bu ŝivedeki gerundium ekleri ve Eski Kıpçak Türkçesi ile karşılaştırması şöyledir:

¹³⁴ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.141-144.

¹³⁵ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.63.

¹³⁶ Ufuk Tavkul , **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü** , Ankara, 2000 , s.43.

¹³⁷ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.63.

4.1.: -p : “ Türkiye Türkçesinde –araḫ / -erek gerendiumuna yakın bir görevi vardır. Fakat Karaçay-Malkar Türkçesinde –araḫ / -erek’e çok az rastlandığından –p gerendiumu çok kullanılır. Ayrıca ekin –b’li şekillerine de rastlanır. Ünlülerden sonra gelince, diğer Doğu ve Kıpçak lehçelerindeki gibi yardımcı ünlü almaz. Aldığı durumlarda ise ünlü uyumuna bağlıdır: ”¹³⁸

aytıp “söyleyip” (81-12), *jandırıp* “yakıp” (4-20), *sekirip* “atlayıp” (10-156), *mindirip* “bindirip” (11-27), *seyirsiniḫ* “şaşırp” (19-4), *olturup* “oturup” (28-16), *baylap* “bağlayıp” (29-40), *tavsup* “bitirip” (38-2), *çulḡanıḫ* “kıvrılıp” (39-23)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde –p, (ıp/-up) a) zarf durumunda; ağlayup EH, kelip CC, taşlap öldür-CC..., b) Birleşik fiillerde bağlayıcı durumunda: Genellikle tur-yardımcı fiili ile teşkil edilen birleşik fiillerde kullanılır: burulup (tur-) CC, oturup (tur-) CC...”¹³⁹

4.2. -a / -e , -y : “Hem Türkiye Türkçesinde hem de Karaçay-Malkar Türkçesinde yaygınca kullanılan bir ektir. Hal- niteleme zarfıdır. Ünsüzle biten kelimelerden sonra, uyuma göre –a / -e ünlüleri yer alır. Ünlüyle biten fiile ise –y ünsüzü gerundium fonksiyonunda eklenir. Yardımcı fiille oluşturulan birleşik fiillerde de, ilk kelimeye getirilir: ”¹⁴⁰

söleḫe “konuşarak” (4-11), *bulḡay* “sallayarak” (10-199), *çaba-jorta* “koşuşturarak” (14-20), *oynay-küle* “güle oynaya” (28-15), *bildire* “bildirerek” (33-13), *kele* “gelerek” (45-3)...

¹³⁸ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.63-64.

¹³⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.147.

¹⁴⁰ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.65.

“ Eski Kıpçak Türkçesinde –a / -e gerundiumu a) Zarf durumunda: küle keldi EH, tura keldi KK..., b) Birleşik fiillerde bağlayıcı durumunda: ayta (bil-) CC, bağa (kal-) TZ, öre (tur-) TZ...”¹⁴¹

4.3.: -may / -mey, -mayın / -meyin : “ -a / -e , -y gerundiumun olumsuzudur. –ma / -me olumsuzluk yapım ekiyle –y gerundiumunun birleşmesiyle oluşur. –mayın / -meyin şekli ise ekin genişlemiş şeklidir. Türkiye Türkçesindeki –madan / -meden ekini karşılar. Anlam bakımından iki farklı fiili zaman açısından mukayese eder. Yani cümlede fiili olumsuz olarak, zaman bakımından tamlar. Birkaç örnekte aykırı kullanımlara da rastlanır: ”¹⁴²

kesmey “kesmeden” (4-32), *tapmay* “bulmadan” (7-24), *şaşıdırmayın* “delirtmeden” (8-8), *bilmey* “bilmeden” (10-63), *esletmey* “farkl ettirmeden” (11-18), *körgüztmeyin* “göstertmeden” (12-14), *küymey* “yanmadan” (25-11), *ölmeyin* – *kalmayın* “ölmeden –kalmadan” (29-60), *bayıkmay* “zenginleşmeden” (44-11)...

“ Eski Kıpçak Türkçesinde bu ekin –mayın / -meyin (<-madın / -medin) şekli kullanılmaktadır: armayın CC, koymayın TZ, çıkmayınça CC, sana yetmeyin CC”¹⁴³

4.4.: -ğanda / -gende : “ Azeri Türkçesinde çokça kullanılan –anda / -ende gerundiumunun karşılığıdır. Yapısı itibariyle aynıdır, -ğan / -gen partisipiyle –da / -de bulunma hali eki (lokatif) birleşerek oluşmuştur. Fiili zaman bakımından niteler. Bazı örneklerde –nca / -nce gerundiumunun yerine kullanılır: ”¹⁴⁴

jetgende “ulaşınca” (10-151), *tutuşhanda* “güreştiğinde” (10-196), *ösgende* “büyüdüğünde” (11-42), *sürgende* “sürdüğünde”(29-48), *degende* “dediğinde” (33-14), *kıytarganda* “döndürdüğünde” (44-40)...

¹⁴¹ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.145.

¹⁴² Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.65.

¹⁴³ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.147.

¹⁴⁴ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.64.

“Eski Kıpçak Türkçesinde de aynı yapı itibariyle kalıplaşan **-ğanda / -gende** şekli, “-ınca, -dığında” anlam veren bir zarf-fiil (gerundium) eki durumuna geçmiştir: alğanda KK, kelgende KK, batğanda EH, yatğanda KK...”¹⁴⁵

Eski Kıpçak Türkçesinde ortak kullanılan bu gerendiumların dışında diğerleri şunlardır:

“ **-u / -ü ; -ı / -i** : a) Zarf durumunda; ağlayu EH “ağlayarak”, yoriyu EH “yürüyerek”... b) Birleşik fiillerde bağlayıcı durumunda; ürü (tur-) T, salı (ver-) T, yorı (bar-) TZ...

-ğaç / -geç (-ğaş /-geş; -kaş / -keş): -ınca anlamı verir. TZ ve KK’deki -ş’li yazılış şekli bu eserlerin imlasına ait bir özelliktir: kelgeş TZ, güneş batkaş mindüm KK...

-ğalı / -geli; -kalı / -keli : -alı anlamı verir. KK’de “beri” edatı ile birlikte geçmektedir: kelgeli CC, yatkalı beri turmadı KK, yazğalı beri KK...

-ıçaķ : -ınca anlamı verir: turdıçaķ TZ, siz turıçaķ turduķ EH...

-gança / -gençe : ‘-dığı gibi’ anlamı verir: aytgança CC, tilgençe CC...

-ğınça / -ginçe : “-ınca, -incaya kadar” anlamı verir: bargınça KK...

-pan / -pen : ağlayu pan, binipen, bolupan EH...

-ken (<iken) ve **egeç** : keleyor-ken, keteyor-ken TZ, anglar egeç CC, tüşürgey-geç CC, aypsız egeç CC...”¹⁴⁶

Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılan diğer gerundium ekleri şunlardır:

¹⁴⁵ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.144.

¹⁴⁶ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.145-148.

4.4. -araḫ / -erek : *artharaḫ* “artarak” (6-38), *eterek* “ederek” (35-10), *öçülterek* “sürdürerek” (35-10), *sezerek* “hissederek” (39-153)...

4.5. -lay / -ley : “İsimlere gelerek eşitlik ifade eden bu ek, fiillerden sonra geldiğinde Türkiye Türkçesindeki –ınca / -ince gerundiumunu karşılar. Fakat bir çok örnekte –ken, -araḫ / -erek, -madan/-meden gerundiumlarını karşıladığı da görülür. Cümlelerin fiilini zaman bakımında niteler. Ünlü uyumuna bağlı bir ektir. Bazı örneklerde ise –ğan / -gen, -han partisipiyle birlikte kullanılır: ”¹⁴⁷

tiygenley “değince” (1-15), *uçhanlay* “uçunca” (2-8), *turğanlay* “durunca” (10-63), *közlağanlay* “doğurunca” (10-153), *kiygenley* “giyince” (12-19), *ḳurlay* “kurarak” (46-19)...

4.6. -ḡınçı / -ginçi, -ḡunçu / -günçü ; -ḳınçı / -kinçi, -ḳunçu/-künçü: “Yapısı itibariyle Çağataycadaki –ḡınça / -ginçe, -ḳınça / -kinçe ekine benzeyen bir gerundiumdur. Anlam olarak “-a/-e kadar” bazen de “-madan / -meden”i karşılar. Fiili zaman bakımından niteler. Ünlü uyumuna bağlıdır. Fakat ünsüz uyumuna uymayan örnekler vardır. –t ünsüzünden sonra birkaç örnekte –hın eki görülür: ”¹⁴⁸

ketginçi “gitmeden” (10-51), *bolḡunçun* “olmadan” (12-14), *ozḡunçu* “geçmeden” (12-20), *ösgünçün* “büyümeden” (17-4), *kelginçin* “gelmeden” (17-4), *jetginçi* “yetmeden” (42-22), *jumḡunçu* “yummadan” (42-29), *erikginçi* “bıkmadan” (46-18)...

Diğer Gerundiumlar:

athanlay “atınca” (9-10), *tutmazça* “tutamayacak (gibi) hâl “ (10-178), *bolmaḡança* “olmadığı gibi “ (12-22), *sınar üçün* “denemek için” (13-14), *atlaḡança*

¹⁴⁷ Metin Yavuz, **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük), İstanbul, 1994, s.64.

¹⁴⁸ Metin Yavuz, **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük), İstanbul, 1994, s.65.

“atladığı gibi” (16-35), *kuş uçhanca* “kuş uçar gibi” (17-74), *jeter-jetmez* “yetişir-yetişmez” (29-60), *körürge* “görmek için” (39-34)...

5. ZARFLAR:

Fiilleri, sıfatları veya kendi türünden olan kelimeleri durum, hal, zaman, yer-yön, azlık-çokluk, soru...vb. yönlerden tamamlayan kelimelere zarf denir.

5.1. Zaman Zarfları

Fiilin anlamını zaman bakımından etkileyen; belirten veya sınırlayan zarflardır.

sora “sonra” (4-3), *ahırında* “en sonunda” (6-11), *tambla* “yarın” (6-12), *keçe-kün* “gece -gündüz” (6-17), *erttenbla* “sabahleyin” (6-23), *endi* “şimdi” (6-43), *küz artı* “sonbahar” (7-1), *Abıstol* “Kasım ayı” (7-1), *algın* “önce” (7-3), *bügün* “bugün” (7-25), *allın* “önce, ilk” (8-17), *ingirlik* “akşam” (10-88), *taymay* “daima, her zaman” (11-30), *kündüz* “gündüz” (13-8), *jaz* “bahar” (16-22), *mıçımayın* “derhal” (17-85), *erlay* “hemen” (25-33)...

“Eski Kıpçak Türkçesi gramerlerinde zarf olarak gösterilen sözlerin çoğu isim türünden olup, isim çekimi ekleri ile çekilebilecekleri de belirtilmiştir. Zaman zarfları: ahşam TZ, başka kün BM, burun CC, bugün CC, henüz CC, keçe CC, küntüz EH, songra CC, şimdi EH, tang TZ, tün T, yarın T...”¹⁴⁹

5.2. Miktar Zarfları

Fiili, sıfatı veya başka bir zarfı azlık-çokluk, sayı, derece gibi anlam ilişkileri yönünden etkileyen zarflardır.

¹⁴⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Ankara, 1994, s.103-105.

bek “pek, en” (2-4), *köp* “çok” (4-14), *kem* “az” (6-5), *dagı da* “daha” (10-37), *biraz* “biraz” (15-25), *em* “en” (57-20), *asırı* “fazla, çok” (30-33)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde miktar zarfları: asru “çok, pek fazla”, barça ,bir ança CC “biraz”, bir kat CC “bir kere”, bir kez, hiç, ingen, köp CC, öküş EH, telim T “çok”... ”¹⁵⁰

5.3. Nitelik (Hâl) Zarfları

Fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketin niteliğini, durumunu belirten zarflardır.

alay “öyle” (4-16), *bılay* “böyle” (9-22)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde tarz zarfları : alay “öyle, o şekilde”, berk CC, “sağlam, pek”, terçe “çabuk” CC, tez CC, yangla TZ... ”¹⁵¹

5.4. Yer Zarfları

Cümlede fiilleri yer bakımından belirlerken, yönünü de belli eden zarflardır.

artha “geri” (4-8), *anda* “orada” (4-11), *alğa* “ileri” (4-20), *mında* “burada” (4-28), *alayda* “orada” (6-20), *enişge* “aşağı” (12-12), *künçigış* “doğu” (14-20), *örge* “yukarı” (16-26), *beri* “bu taraf” (17-60), *ong* “sağ” (31-6), *sol* “sol” (31-6), *künbatış* “batı” (55-16)...

“Eski Kıpçak Türkçesinde yer zarfları: alında BM, anğaru BM, aşağı TZ, artında CC, berü BM, ilgeri CC, ileyin KK, içkeri CC, karşıda EH, katında CC, önünde CC, öte CC, sağda-solda BM, taşkarı TZ, yokarı TZ... ”¹⁵²

¹⁵⁰ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.106.

¹⁵¹ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.107.

¹⁵² Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.104.

5.5. Soru Zarfları

Fiilleri soru yoluyla belirten zarflardır.

Ne aylanasa? “Ne geziyorsun?” (10-79), *kızınga ua nek et bermeding?* “Kızına neden et vermedin?” (10-95), *Neçik* ahşısı sermeşir edik? “Nasıl iyi savaşırdık?” (11-22), *Ol otdan a küymey kalay* eteyik? “O ateşten yanmadan nasıl edelim?” (15-27)...

Eski Kıpçak Türkçesinde ‘ne, nice, niçe’ kelimeleri soru zarfı olarak kullanılır:

“*nice* durğuzsang KH ‘nasıl durdursan’ (12/9)...”¹⁵³

6. SIFATLAR:

Varlıkların durumunu, biçimini, rengini, sayısını...vb. özelliklerini anlatan kelimelere sıfat denir.

6.1. İşaret Sıfatları

Önüne geldikleri ismi göstererek yerini belirten sıfatlardır.

ol üyüne “o evine” (4-12), *ol taşları* “o taşları” (4-13), *bu yanında* “bu tarafında” (4-28), *bu akılğa* “bu akla” (6-11), *ol demirni* “o demiri” (6-30), *ol söz* “o söz” (17-21)...

Eski Kıpçak Türkçesinde işaret sıfatlarına şu örnekleri verebiliriz: “bu kitabı KH (5/1), ol yirge KH ‘o yere’ (36/6)...”¹⁵⁴

¹⁵³ Can Özgür, *Kitabü'l-Hayl* (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin), İstanbul, 2002, s.29.

¹⁵⁴ Can Özgür, *Kitabü'l-Hayl* (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin), İstanbul, 2002, s.23, 53.

6.2. Sayı Sıfatları

Varlıkların sayısını , sırasını , parçasını , eşit bölümlerini gösteren sıfatlardır.

toğuz yıl “dokuz yıl” (4-3), *jüz kılıçını* “yüz kılıcı” (4-25), *on parmağı* “on parmağı” (6-26), *eki ay* “iki ay” (9-7), *üç sabiyni* “üç çocuğu” (9-10), *ekinçi kazanı* “ikinci kazanı” (10-109), *on toğuz ulan* “on dokuz çocuk” (11-2), *on kadın* “on kadın” (12-4), *üç kulaç* “üç kulaç” (16-16), *eki tav* “iki dağ” (19-9)...

Eski Kıpçak Türkçesinde sayı sıfatlarını şöyle örneklendirebiliriz: “ dört ay KH (23/8) , sekizinci yılda KH (24-6)...”¹⁵⁵

6.3. Nitelendirme Sıfatları

Varlıkların durumunu, biçimini, rengini kısaca nasıl olduklarını bildiren sıfatlardır.

kart maral “yaşlı geyik” (1-19), *kızıl tıyaç* “kırmızı sopa” (1-24), *kara taşını* “kara taşı” (3-2), *ğara tengizge* “kara denize” (4-29), *ullu zaran* “büyük zarar” (6-1), *mazallı tav* “büyük dağ” (6-39), *uzun sağıalı* “uzun sakalı” (8-19), *mahtavlu tuğum* “şanlı sülale” (11-1), *tatlı kabın* “tatlı yemek” (12-9), *issi kum* “sıcak kum” (13-8), *uzağ jerge* “uzak yere” (17-75), *altın çaç* “altın saç” (22-12), *ullu toy* “büyük şölen” (24-21), *ğongur mıyıklı* “kahverengi bıyıklı” (25-3)...

Eski Kıpçak Türkçesinde nitelendirme sıfatlarına şöyle örnek verebiliriz: “kara palas KH (6/6) , yüksek yire KH (62/1)...”¹⁵⁶

¹⁵⁵ Can Özgür , *Kitabü'l-Hayl* (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.41.

¹⁵⁶ Can Özgür , *Kitabü'l-Hayl* (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.23 , 79.

6.4. Soru Sıfatları

Önlerine geldikleri isimleri soru yönünden belirten sıfatlardır.

nença jıl “kaç yıl” (22-3)...

Eski Kıpçak Türkçesinde soru sıfatlarını şöyle örneklendirebiliriz: “kaysı at KH ‘hangi at’ (28/8)...”¹⁵⁷

6.5. Belirsizlik Sıfatları

İsimleri , kesinlik kazandırmadan belirten sıfatlardır.

har bir jigi “her bir eklemi” (4-8), *bir kün* “bir gün” (4-11), *har kün* “her gün” (4-25), *har zamanda* “her zamanda” (5-12), *bir keçe* “bir gece” (13-7)...

Eski Kıpçak Türkçesinde belirsizlik sıfatları şunlardır: “ her bir hüner KH (4/3) , bir vaktde KH (4/3)...”¹⁵⁸

Eski Kıpçak Türkçesinde Sıfatlar

“ Eski Kıpçak Türkçesinde sıfat başlı başına bir kelime grubu olmayıp, ancak kelimenin cümle içindeki görevine göre bu vasfı aldığından, özel bir durum göstermediği için, şekil ve çekim bakımından ayrıca üzerinde durulmamıştır.”¹⁵⁹

Kitabü'l-Hayl kitabından verdiğimiz yukarıdaki örnekler dışında sıfatların derecelenmesi ve pekiştirmesi şöyledir:

¹⁵⁷ Can Özgür , **Kitabü'l-Hayl** (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.45.

¹⁵⁸ Can Özgür , **Kitabü'l-Hayl** (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.21.

¹⁵⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.96.

a) Sıfat Dereceleri (Karşılaştırma)

“ Eski Kıpçak Türkçesinde karşılaştırma, 1) Sıfat durumunda bu söze “daha” anlamı ilave eden **-rağ / -rek** eki ile; 2) “**eng**” zarfı ile yapılır. Eski Kıpçak Türkçesi gramerlerinde **-rağ / -rek** eki “tafdil” bahsinde zikredilmekte, ancak TZ’de bu ek küçültme bahsinde de geçmektedir.

1)-rağ / -rek eki ile:

bilgerik EH, kararık CC, yakşırağ TZ, yamanrağ CC, yavuzrağ EH, yigrek EH, keçrek TZ...

2) eng (<em?), ing zarfı ile:

eng töbengisi CC, em burun CC...”¹⁶⁰

Eski Kıpçak Türkçesinde karşılaştırma eklerinden ‘eng’ zarfının eski şeklinin ‘em’ olduğu A. Fehmi Karamanlıoğlu tarafından tereddütlü görülmüştür.

b) Pekiştirme

“Özellikle sıfat durumundaki renk isimlerinde görülür. Kelimenin ünlü ile biten ilk hecesinin, eğer ilk hece ünlü ile bitmiyorsa, ünlüye kadar olan kısmının sonuna **-p** veya **-m** ünsüzleri eklenerek meydana gelen hecenin kelimenin başına eklenmesi ile yapılır: kap-ğara T, kıp-kızıl T, sap-saru T, yap-yaşıl EH, köm-kök EH, yam-yaşıl T...”¹⁶¹

Pekiştirme sıfatlarına icelediğimiz metinden şu örnekleri verebiliriz: sap-sarı (6-27) , kıp-kızıl (48-20)...

¹⁶⁰ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.96-97.

¹⁶¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.97.

7. EDATLAR

Tek başına anlamı olmayıp kendinden önceki ile sonraki kelimeler arasında benzerlik, eşitlik, neden, araç... vb. yönlerden ilgi kuran kelimelere edat denir.

suvla kibi “sular gibi” (4-18), *aķıl bla* “akıl ile” (4-5), *üçün* “için” (6-1), ... *da* “dahi” (6-19), *köre* “göre” (7-10), *anı için* “onun için” (22-5), *jangız* “yalnız” (36-15), *uğay* “hayır” (30-22), *sora* “sonra” (27-41), *entda* “yine” (44-56), *o-hov* “evet” (40-1), *ay-hay* “evet, tabii” (26-30)...

Eski Kıpçak Türkçesinde edatlar şöyledir: “ kibi ‘gibi’ (36/6) , kim ‘ki’ (1/7) , birle ‘ile’ (2/4) , songra ‘sonra’ (14/9) , dek ‘değın,kadar’ (19/6) , göre ‘göre’ (71/8)...”¹⁶²

8. BAĞLAÇLAR

Eş görevli kelimeler veya anlamca birbiriyle ilgili cümleler arasına girerek , onları birbirine bağlayan kelimelere bağlaç denir.

ne da “yahut, ya da” (6-8), *va* “ise” (16-49), *ansı* “yoksa, aksi takdirde” (10-73), *ese da* “ise de” (28-22), *andan* “bunun üzerine” (7-11), *ma* “işte” (9-13), *ne de* “ne de” (24-6), *dagıda* “bundan başka, daha da” (29-43),... *bla...* “...ile...” (47-21)...

Eski Kıpçak Türkçesinde bağlaçları şöyle örneklendirebiliriz: “ ve (1/7) ,

dahı ‘dahi, da/de, ve’ (2/7) , birle ‘ile’ (39/8) ... ”¹⁶³

¹⁶² Can Özgür , *Kitabü'l-Hayl* (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.53 , 19 , 31 , 37 , 89.

¹⁶³ Can Özgür , *Kitabü'l-Hayl* (Giriş:Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ileTranskripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin) , İstanbul , 2002 , s.19 , 57.

9. ÜNLEMLER

Sevinç, şaşkınlık, korku, heyecan...vb. duyguları ifade eden ve hitap cümlelerinde kullanılan kelimelere ünlem denir.

Oy, appa... “Oy, dede...” (10-34), *U-u-f!* “Uf!” (27-12), *Hey, emegen...* “Hey dev...” (27-23), *Ey, juvuk bol, konaq!* “Ey, yakın ol, misafir” (29-2), *Oy,sav bol...!* “Oy, sağol!...” (42-9), *Ey-hey, bu va ulla ırışdı!* “Ey-hey, bu ise büyük kısmet!” (17-81), *Ey, jigit!* “Ey, yiğit” (17-96), *Ay, kününg, keçeng da amanbolsun!* “Ay, günün de gecen de kötü olsun!” (27-5), *Oh-oh...* “Oh-oh...” (42-2), *Hey, batırla...* “Hey, kahramanlar...” (56-24)...

10. SORU ÇEKİMİ

“Türkiye Türkçesi’nde olduğu gibi Karaçay-Malkar Türkçesinde de soru ekleri **mı, mi, mu, mü**’dür. Ekleşmemiştir ve kelimelerden ayrı yazılır. Fonksiyonu kim, ne, nasıl, nerede...gibi soru edatlarından farklıdır. Olumlu bir cümlede herhangi bir unsuruna getirilerek onay istemek için kullanılırlar. Bu tip soru cümlelerinin cevabı “Evet” ya da “Hayır” şeklinde olabilir. Unsur olarak da özne, nesne, tamlayıcılar veya yüklemden sonra getirilebilir ve soru, o unsurla ilgili olur. Soru ekleri ünlü uyumuna bağlı olarak kullanılır.”¹⁶⁴

jetmez mi? “yetmez mi?” (42-27), *joq mudu?* “yok mu?” (44-22), *bar mıd?* “var mı?” (17-92), *açılır mı?* “açılır mı?” (52-14), *çibin mid?* “sinek mi?” (10-66), *az mı küçüm bard?* “az mı gücüm var?” (17-64), *tıyarbız mı?* “engeller miyiz?” (31-6), *jütü müdü?* “keskin mi?” (35-13), *oynayma mı?* “oynamıyor mu?” (37-21), *bolur mu?* “olur mu” (10-45), *jaratdıng mı?* “beğendin mi?” (10-102)...

¹⁶⁴ Metin Yavuz , **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük) , İstanbul , 1994 , s.51.

“Eski Kıpçak Türkçesinde soru ekinin şekli, **-me**; **-mü** ve **-mı / -mi** gibi çeşitli ve kullanılışı karışıktır. **-me** şekli yalnız CC’da görülmekte olup, Eski Türkçedeki şekli **-mu**’dan u>a ses değişmesi gelişmiş olmalıdır.”¹⁶⁵

Soru ekinin kullanılışı şu şekildedir:

“Soru eki emir kipi ve şahıs ile zaman kavramlarını kendinde toplayan ekler ile çekilen fiil şekillerinde (görülen geçmiş zaman ve şart) daima sonda gelir. Aslında sıfat-fiil eklerinin sonlarına şahıs zamirleri getirilmek suretiyle çekilen fiil şekillerinde ise şahıs zamirleri getirilmek suretiyle çekilen fiil şekillerinde ise şahıs zamirinden önce gelir. **-e-dir**, **-p-tir** şekillerinde ise, **-tir (-dir)**’den önce bulunur: kele-mi-dir, kelip-mi-dir. Ayrıca, cümlede sorulmak istenilen şey ne ise ondan hemen sonra gelir.”¹⁶⁶

Soru ekinin kullanımına Eski Kıpçak Türkçesi eserlerinden şu örnekleri verebiliriz:

“ **-me** : bilir-me-sen CC, tiler-me-sen CC...

-mü : keldim-mü, keldik-mü, keldinüz-mü EH...

kelür-mü-men, kelür-mü-sen, kelge-mü-men EH...

-mı / -mi : keleyim-mi TZ kelelim-mi TZ, keldik-mi TZ...

kelür-mi-sen KK, kelir-mi-siz TZ, kel gey-mi KK...’¹⁶⁷

¹⁶⁵ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.139.

¹⁶⁶ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.139.

¹⁶⁷ Ali Fehmi Karamanlioğlu , **Kıpçak Türkçesi Grameri** , Ankara , 1994 , s.140.

III. BÖLÜM :SONUÇ

Karaçay-Malkar Türkçesi ile Eski Kıpçak Türkçesi arasında yaptığımız şekil bilgisinin karşılaştırmasından çıkan sonuçlar şöyledir:

KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ

ESKİ KIPÇAK TÜRKÇESİ

İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ

(ORTAK)

1. +lık/+lik, +luğ/+lük

kuvançlık (6-42)

2. +çı/+çi, +çu/+çü

temirçi (1-4)

3. +lı/+li, +lu/+lü

çaçlı (9-14)

4. +sız/+siz, +suz/+süz

suvsız (6-7)

5. +çık/+çik, +çuk/+çük

kızçık (57-13)

6. +çak/+çek

kübürçek (41-25)

1. +lık/+lik, +luğ/+lük

arıklık (TZ)

2. +çı/+çi

kobuzçı (T)

3. +lu/+lü, +lı/+li (>+luğ/+lüg)

körklü (CC)

4. +sız/+siz, +suz/+süz

aķçasız (TZ)

5. +çuk/+çük

kulçuk (TZ)

6. +çak/+çek

salınçak (EH)

(FARKLI)

7. +nçı/+nçi, +nçu/+nçü

ekinçi (7-15)

8. +ar/+er, +şar/+şer

beşişer (47-15)

9. +ev

birev (17-20)

10. +tın/+tin, +tun/+tün

jaşırtın (22-36)

11. +ğı/+gi, +kı/+ki, +hı

ırışlı (17-81)

12. +tul/+ül

jortuvul (13-48)

7. +layın

kündüzleyin (TZ)

8. +daş/+deş

karındaş (T)

9. +duķ

oğulduķ (TZ)

10. +duruk

burunduruk (EH)

11. +ğaru/+gerü, +kırı/+keri,

+aru/+erü

taşkırı (CC)

12. +ğına/+gine, +kına/+kine

beygine (CC)

13. +ka/+ke (>+ge)

özge (T)

14. +la/+le

tangla (EH)

15. +lak

kışlak (TZ)

16. +n, +an/+en

oğlan (T)

17. +ra

songra (T)

18. +sık/+sik

tımarsık (TZ)

19. +sı, +sıy

avursı (CC), *ağırsıy* (CC)

20. +sul

yoksul (CC)

21. +şın

sarışın (EH)

İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ

(ORTAK)

1. +la- /+le- +lan- /+len-

bedişleydi(25-18),*açuvlanıp*(22-26)

2. +a- /+e-

tilep (6-9)

3. +sa- /+se-

suvsapma (42-22)

4. +sıra- /+sura-

jukusuragan (37-5)

5. +da- /+de

kirpildep (17-7)

6. +ay- /+ey-

tınçaytmading (27-6)

7. +sın- /+sin-, +sun- /+sün-

jüreksinip (15-21)

8. +k- /+k-

keçikdile (32-8)

1.+la- /+le- +lan- /+len-

bogazla- (EH),*çiçeklen-*(CC)

2. +a- /+e-

kana- (EH)

3. +sa- /+se-

körüvse- (CC)

4. +sıra-

uyuksıra- (TZ)

5. +da- /+de-

alda- (T)

6. +ay- (<+ad-)

ulğay- (CC)

7. +sın- /+sin- (<+sı-n-/+si-n-)

erksin- (CC)

8. +k- /+k-

açık- (CC)

9. +r-,+ar- /+er

ağarça (15-8)

10. +sı- /+si-

sınsıp (27-30)

9. +r-,+ar- /+er

karar- (CC)

10. +sı- /+si-

yarsı- (TZ)

(FARKLI)

11. +al-/+el-

karaldı (7-11)

12. +gur-/+gür-

üfgürtüp (7-18)

11. +ı-/+i-,+u-/+ü-

bayı- (EH)

FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

(ORTAK)

1. ğan /-gen, -han

süygen (1-41)

2. -a/ -e

jara (3-2)

3. -ç

süyünç (41-34)

1. -ğan /-gen

yaratğan (EH)

2. -a/ -e

ölçe (CC)

3. -ç (-nç)

inanç (TZ)

4. -çak /-çek

emçek (4-5)

5. -k / -k

jarık (3-6)

6. -n

javun (22-9)

7. -m

atlam (15-32)

8. -ğ1 / -gi, -k1 / -kü, -h1

külkü (23-27)

9. -ğ1ç /-giç, -ğuç /-güç, -h1ç

bilgiç (32-19)

10. -ma /-me

tüyme (1-34)

11. -mak /-mek

jummak (17-22)

12. -ış /-iş, -uş /-üş, -ş

4. -çak /-çek

erinçek (CC)

5. -k / -k

çürük (EH)

6. -n

kelin (T)

7. -m (-am)

tutam (EH)

8. -ğ1 / -gü, -k1 / -kü

bıçku (EH)

9. -ğ1aç /geç, -ğ1uç /-güç, -k1uç/-küç

-ğ1ç, -k1ç

açkuç (T)

10. -ma /-me

kazma (CC)

11. -mak /-mek

yemek (T)

12. -ş

jürüş (2-8)

miniş (EH)

13. -ğın /-gin, -ğün /-gün, -hın

13. -kın /-kün, -kın /-kin

uçhun (56-18), *algın* (55-20)

tutkun (CC)

(FARKLI)

14. -arğa /-erge

14. -açağ /-eçek

solurğa (6-6)

içecek (TZ)

15. -av /-ev, -iv /-iv

15. -ası /-esi

avruv (1-40)

keyesi (EH)

16. -vçu /-vçü

16. -aç /-eç

aluvçu (41-7)

küleç (EH)

17. -vuğ /- vük

17. -du /-dü

jıltıravuğ (7-11)

karaldu (EH)

18. -maz /-mez

18. -ğ /-g

jan kirmez bir tala (47-60)

daldağ (TZ)

19. -ır / -ir /-ur /-ür

19. -ğa /-ge

batır (29-55)

bilge (CC)

20. -vul

20. -ğak /- gek > -kağ /- kek

jortuvul (13-48)

batkağ (TZ)

21 -ıç1 /-içi, -uç1 /-üçi (<-ğ1-ç1

veya -ı-ğ1-ç1)

yazıç1 (KK)

22. -I : *urul* (EH)

23. -maç : *bulğamaç* (EH)

24. -sağ : *tutsağ* (CC)

25. -t, -ut /-üt, -et:keçüt (T)

26. -taç1 : *yarattaç1* (CC)

27. -tuğ : *battuğ* (TZ)

28. -z (-az): *boğaz* (CC)

FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ

(ORTAK)

1.-I- : *tüyül-* (1-34)

1.-I- : *bozul-* (EH)

2. -n- : *süyün-* (5-12)

2.-n- : *kınan-* (EH)

3.-ş- : *taniş-* (17-10)

3.-ş- : *söyleş-* (TZ)

4.-t- : *suvut-* (44-15)

4.-t- : *başlat-* (TZ)

5.-ur-/-ür-, -ır-/-ir-, -ar-/-er-, -r-

5.-ur-/-ür-, -ır-/-ir-, -ar-/-er-, -r-

kaytar- (36-15)

Bişir- (CC)

6. -dır/-dir-, -dur/-dür-; -tır/-tir-, -tur/-tür- : *ösdür*- (3-3)

6. -dır/-dir-, -dur/-dür- ; -tır/-tir-, -tur/-tür- : *ağındır*- (CC)

7. -ğuz/-güz-, -ğız/-giz- : *körgüzt*- (12-14)

7. -ğuz/-güz-, -ğız/-giz- : *tirgiz*- (CC)

8. -z- : *tamız*- (45-39)

8. -z- : *imiz*- (TZ)

(FARKLI)

9. -ma/-me- (olumsuzluk eki).

9. -gur-, -gir-, -kır/-kir-, -ker-

turma- (11-16)

turgur- (BM)

10. -ı/-i- : *kazı*- (TZ)

11. -k- / -k- : *aşık*- (CC)

12. -la/-le- : *buyurla*- (TZ)

13. -ala- : *kovala*- (TZ)

14. -u/ -ü- : *sürü*- (EH)

ÇOKLUK EKİ : +la/+le

ÇOKLUK EKİ: lar/+ler: *erler, kçiler* (TZ)

+lar/+ler (3. t.ş. iyelik ekinden önce)

adamlar (18-19), *açılıçları* (47-71)

İYELİK EKLERİ

1. t.ş. :+m :*başımı* (37-30)

1.t.ş.:+m:*başım* (TZ)

2. t.ş. :+ng:*kolung* (46-34)

2.t.ş.:*eling* (TZ)

3. t.ş. :+1 /+i, +u /+ü: +sı/+si, +su /+sü

3. t.ş. :+1 /+i, +sı/ +si

sözü (25-42), *anası*(44-4)

közi(TZ),*atası*(EH)

1. ç.ş. :+bız /+biz, +buz /+büz

1. ç.ş.: +mız /+miz, +muz /+müz

ortabızda (33-3)

közümüz (TZ)

2. ç.ş. :+ğız /+giz, +ğuz /+güz

2.ç.ş. :+ngız /+ngiz, +nguz /+ngüz

toyğuznu (30-40)

başınız (TZ)

3. ç.ş.: +ları /+leri

3.ç.ş.: +ları /+leri : *kocaları* (TZ)

AİTLİK EKİ: +k1 /+ki, +k1u /+kü

AİTLİK EKİ: +ğ1 /-gi (<+k1 /+ki)

+ğ1 /+gi, +ğ1u /+gü

biyağı (27-40)

ertegi (CC)

HAL EKLERİ

Genitif : +n1 /+ni, +nu /+nü

Genitif : +ning / +ning

Tavnu töppeleri (13-24)

ananing (CC)

Akkuzatif : +n1 /+ni, +nu /+nü, +n

Akkuzatif : +n1 /+ni

Taşını (3-2)*başımını* (TZ)

Datif: +ğa /+ge, +қа /+ke, +ha, +a /+e

Datif : ğa /+ge, +қа /+ke, +a/ +e

Tavlağa (4-11)*evge* (CC)

Lokatif: +da /+de, +ta /+te

Lokatif: +da /+de, +ta /+te

Tüzde (17-11)*bazarda* (T)

Ablatif: +dan /+den, +tan /+ten

Ablatif: +dan /+den, +tan /+ten

Kökden (19-15)*attan* (36-4)

İnstrümental: +bıla /+bile, +bla

İnstrümental: -n, birle-bile, +la /+le

Küç bla (33-10)*tanla* (EH)

Ekvatif: +ça /+çe, +lay /+ley

Ekvatif: +ça /+çe

Künça (27-22)*teşiçe* (TZ)**FİİL ÇEKİM EKLERİ**

Geniş Zaman: ar/ -er, -ır /-ir, -ur /-ür, -r

Geniş Zaman: -ur /-ür, -ır /-ir, -ar /-er

kaydırma (10-54)*alırım* (TZ)

Şimdiki Zaman: -a /-e, -y

Şimdiki Zaman: -a -dır /-e -dir, -yor (bazen)

Atadı (6-13)*ketedir* (KK)

Görülen Geçmiş Zaman: -dı /-di, -du /- di

Görülen Geçmiş Zaman: -dı /-di, du /-dü

-tı /-ti, -tu /-tü: *sınadı* (12-4)-tı /-ti, -tu /-tü: *aldım* (TZ)

Öğrenilen Geçmiş Zaman: -ğan/-gen,-han Ö.G.Z. -mış/-miş, -p-tir-/p-tur-

Bilgendi (1-4)

kelmiş-men(TZ), *kelip-tir-men*(TZ)

Emir

Emir

1. t.ş.: -ayım /-eyim

1. t.ş.: -ayım /-eyim (-ğayım /-geyim)

eteyim (10-8)

bereyim (CC)

2. t.ş.: Ø, -çın /-çin, çı/-çi, -çu /-çü

2. t.ş.: Ø, -ğıl /-gil (-ğul /-gül),

-kıl /-kil (ğın /-gin, -kın /-kin)

ķır (1-25), *kelçi* (29-25)

işitgil (T)

3. t.ş.: -sın /-sin, -sun /-sün

3. t.ş.: -sun /-sün, -sın /-sin

ķayırılśın (26-20)

kelsin (CC)

1. ç.ş.: ayık /-eyik

1. ç.ş.: -alım /-elim (-ğalım /-gelim,

-alık /-elik), -alı /-eli

aytayık (13-30)

kelelim (TZ), *alalık* (TZ)

2. ç.ş.: -ğız /-giz, -ğuz /-güz

2. ç.ş.: -ng, -ngız /-ngiz, -ngler

tabığız (6-12)

alingız(TZ)

3. ç.ş.: -sınla /-sinle, -sunla /-sünle

3. ç.ş.: -sunlar /-sünler, -sınlar /-sinler

ketsinler (TZ)Şart: -sa /-se :*koşsağız* (3-7)Şart: -sa/-se: *alsanız* (KK)**İSİM FİİL****İSİM FİİL**

Şimdiki Zaman:

a) er- (> i-) fiili ile: *yarık bar edi* (CC)

1. t.ş.: -ma /-me

1. ç.ş.: -bız /-biz

b) tur- fiili ile :*algışlı tur-* (CC)*menme*(20-9)*atlıbız*(13-42)

2. t.ş.: sa /-se

2. ç.ş.: -sız /-siz

sen kimse(45-41)

3. t.ş.: dı /-di

3. ç.ş.: -dıla /-dile

hazırdı(6-37)

Görülen Geçmiş Zaman: edim, edin, edi,

edik, edigiz, edile: *hıylacı edi* (33-10)

Öğrenilen Geçmiş Zaman: bolğan, köreme,

köre edim.

Şart: *adamsa* (20-6)

OLUMSUZU: tüyül (<tegül :değil)

OLUMSUZU: tüyül, degül, devül,

Jol tüyül (38-5)döl(<tegül) ile: *bu tüyüldür* (TZ)

BİRLEŞİK KİPLER

Hikaye: edi

Hikaye: e- /-i- (< er-): *buldu idi* (CC)

alğan edi (10-44)

Rivayet: -ğan /-gen

edi / idi : *miniptirlerdi* (KK)

Şart: -sa /-se

Şart: erse, ese, -sa /-se: *eşittim ersə* (CC)

körmezse (6-34)

PARTİSİPLER

(ORTAK)

1. -ğan /-gen, -han

1. ğan /-gen

arığan (6-21)

barığan (KK)

2. ar /-er

2. -ar /-er

solutur bir konuşha (29-21)

akar su (T)

(FARKLI)

3. -vçü

3. -açak /-eçek

aylanıvçu (16-33)

keleçek yir (KK)

4. -lık/-lik, -arık /-erik

4. -ası /-esi: *keyesi* (EH)

5. –daç1 /-deçi, -taç1 /-teçi: *yarattaç1*(CC)

6. –duğ /- dük, -dık /-dik: *keldükçe* (EH)

7. mış /-miş: *kızarmış yüzlü* (EH)

GERUNDİÜMLAR

(ORTAK)

1. –p

sekirip (10-156)

1. –p (-ıp, -up)

olturup (CC)

2. –a/ -e, -y

söleşe (4-11)

2. –a /-e

bağa (kal-) (TZ)

3. –may /- mey, -mayın /-meyin

ölmeyin-қalmayın (29-60)

3. mayın /-meyin (<-madın /-medin)

armayın (CC)

4. –ğanda /-gende

jetgende (10-151)

4. –ğanda /-gende

kelgende (KK)

(FARKLI)

5. –arağ /-erek

eterek (35-10)

5. –u /-ü, -ı /-i

ağlayu (EH)

6. –lay /-ley

6. ğaç /-geç (-ğaş /-geş, қаş /-keş)

uçhanlay (2-8)

kelgeş (TZ)

7. –ğınç /-ginçi, ğunçu /-günçü

7.–ğalı /-geli,-kılı /-keli: *yazğalı beri* (KK)

-kınçı /-kinçi , -kınçu /-kinçü

8. –ıçak: *turdıçaķ* (TZ)

ketginçi (10-51)

9. ğança /-gençe: *tilgençe* (CC)

10. ğınça /-ginçe, -kınça: *bargınça* (KK)

11. –pan /-pen: *binipen* (EH)

12. ken (<iken) ve egeç

keteyorken (TZ), *anglar egeç* (CC)

SORU ÇEKİMİ : mı, mi, mu, mü

SORU ÇEKİMİ: -ma, -mü, -mı /-mi

Jetmez mi? (42-27)

bilir-me-sen (CC)

Jok mudu? (44-22)

keldin-mü (EH)

Tıyarbız mı? (31-6)

keleyim-mi (TZ)

NART JIRLA BLA TAURUHLA
(Transkripsiyonlu Metinler)

IV. BÖLÜM: TRANSKRİPSİYONLU METİNLER

ALTIN DEBET

1. NARTLANI TIYAĞLARI

(1) Ertte nartla bolğandı. (2) Atanı baş tamataları Deuet bolğandı. (3) Ol kesi taşlanı sıgıp, aladan temir etgendi. (4) Usta temirçi janıuarlanı, hanslanı da tillerin bilgendi. (5) Bir kün Deuet nartlağa bir tıyağ işlep bergendi. (6) Ol tıyağnı ağaçı kızıl bolğandı. (7) Ol tıyağnı emegenle süymegendile, anı iyisinden kaçandıla. (8) Nek deseng, men eşitgenge köre, ol tıyağ emegenle avruu juğdurğandı. (9) Ol alağa uu, nartlağa ua darman bolğandı.

(10) Nartla ol tıyağ bla çıgıp, emegenle bla sermeşgendile. (11) Emegenle ol tıyağnı uuundan ölgendile deydile. (12) Uruşha ua nartla bılay ayıp çıkğandıla:

Kızıl tıyağ, uu tıyağ,

Emegenni jık, tıyağ!

15 Janı çıksın sen tiygenley,

Uuungu iy, anga jetgenley,

Sen nart Teyrini tıyağı,

Duldur atnı tuyağı,

Kart maralrı jıyağı.

20 Emegenle, sizni ölüm tauussun,

Tuḡumuḡuz ḡurusun,

Tamırıḡız ḡurusun!

Ḳızıl tıyaḡ, tiy, tıyaḡ,

25 Emegenleni ḡır, tıyaḡ!

Natlanı ol tıyaḡḡa alḡışları da bolḡandı:

Ḳızıl tıyaḡ, alḡış da bolḡandı:

Nart eline alḡış tıyaḡ,

Nart elleḡe boluşhan,

30 Öletleni ḡuruthan,

Ḳıyınladan soluthan,

Jaularıbızın sen ḡuruthan,

Aḡ börüley uluthan!

Aḡ tüymesı tüyülsün,

35 Beli bauu bel jigine buuulsun,

Emegen da suu başından ḡurusun!

Teyribiz bergen tıyaḡsa,

Nart eline iynaḡsa,

Nart Deuet işlegen,

40 Auruulanı ketergen,
 Jandan süygen jan tıyaḡsa,
 Nart halkına sen iynaḡsa!

2. UMay – BiYÇE

 Nart-uluları-Teyri ḡulları,
 Nart uluları-jigit balaları,
 Nart uluları-börüd anaları,
 Bek süygenleri Umay-biyçedi.

5 Umay-biyçe ua Teyrini ḡızıldı,
 Umay-biyçe ua seyir-tamaşa;
 Anı sanları-maral sıfatlı,
 Anı jürüşü-Julduz uçanlay,
 Anı müyüzü-ay jabıḡhanlay,

10 Anı közleri-tang juldunlay,
 Üç ayaklı tamaşa Umay,
 Üç ayaklı aḡ maral Umay!

3. ALTIN DEBETNİ JIRI

- 1 Balalığı julduz tükde ozğandı,
Ulanlığın jer anası tamğandı.
- 2 Julduz tük a qara taşnı jargandı,
Taş jarada jekir jannı jağğandı.
- 3 Temir edi Teyri bergen terisi,
Ösdürdüle qaynar kömür emizip.
- 4 Suqlandırdı, kömür aşap, nartlanı,
Quuandırdı, temir çaynap, qartlanı.
- 5 Tör hastanda alma sıyn kördüle,
Süymegenle ölet kömük tökdüle.
- 6 - Ey, jaşağın, jarıq aylay jarıta,
Nart jurtuna sırpınlanı qatdıra,
Örejennge sauut-saba taqdıra!
- 7 Ey, bozağa ua elejumar qoşmağız,
Qoşsağız da, keli başın joymağız.

- 8 Ot Teyrisi nart Debetni joqlağız,
 Ȳor ȳlȳşȳn kȳn kȳzȳnde ȳaȳlağız.
- 9 Tobuȳung a sozulmagan temirdi,
 Ȳol ayazıng jora batman tenglidi.
- 10 Toȳay-toȳay bırıȳılada kȳmȳr ot,
 Ȳara temir, ȳolu jetip, bolmaz tot.
- 11 Uzalȳanı hormus ȳama tarhtandı,
 Ȳozȳalȳanı ȳarir jannı alȳandı,
 Julduzlanı jor-jor etip taȳȳandı.
- 12 Tȳȳȳlȳgeni ılıȳȳırȳa aȳȳandı,
 Kȳrȳkleni soluuu bla baȳȳandı.
- 13 Tartıp-tartıp, temir bolat sozȳandı,
 Ȳarıu-kȳȳ bla Kȳn Teyrige bazȳandı.
- 14 Ȳıkanasın ȳıȳen etip bolȳandı,
 Kȳn kȳzȳ da anı kȳrȳp ongngandı.
- 15 Iȳıdının ȳarıȳladı kȳn tayaȳ
 Tȳkȳgen teri bola edi taȳ ȳayraȳ.
- 16 Ȳısır jerni ȳara ȳanın sıȳȳandı,

İçip-toğup, jel anatıp burğandı.

4. NART TEMİRÇİ DEBETNİ TUUGANI

- 1 Ertte-ertte, dorbunlada turganda,
Taş tegene, ağa elek bolğanda,
- 2 Kk Teyrisi Jer Anasın algandı,
Kk kkrep, bu jer buuaz bolğandı.
- 3 Toğuz jılın, toğuz knn buuaz bolup turgandı,
Jer jarılıp, sora Debet tuugandı.
- 4 Suu Anası alıp anı juugandı,
Çerekleni anı auzuna burğandı.
- 5 Suu Anası emek ana bolğandı,
Ol sdrp, aıl bla tolğandı.
- 6 Ol Debetni otdan bolğand jregi,
urdan bolğand sanlarını keregi.
- 7 Singirleri jiya kibik sozulğandı,
Kerek bolsa, ol ızına jıyılğandı.

- 8 Har bir jigi, bezgi kibik, açılğandı,
Süymese ua, artha jıyılğandı.
- 9 Janı , kanı otdan bolğand kuralıp,
Kolu jetse taş erigend, kızarıp.
- 10 Ot Teyrisi otnu tilin bildirgendi,
Jer Teyrisi taşla tilin bergendi,
Suu Teyrisi aşın, suuun iygendi.
- 11 Debet bir kün nart taulağa barğandı,
Taşla bla söleşe, anda kalğandı.
- 12 Ala bla onou, kengeş etgendi,
Taşla alıp, ol üyüne jetgendi.
- 13 Ol taşlanı kolu bla ezgendi,
Har bir taşda ne bolğanın sezgendi.
- 14 Ol taşlanı gırjın kibik aşığandı,
Köp taşlada ne barlığın sınağandı.
- 15 Ot Teyrisi boluşhandı Debetge,
Köp taşladan ne süyse da eterge.
- 16 Temir anga tılı kibik bolğandı,

- K̇alay süyse, alay arı burgandı.
- 17 Otnu, suunu, jerni tilin bilgendi,
 Ol, nart bolup, temirçige kirgendi.
- 18 Har bir taşda ne bolğanın körgendi,
 Ol taşları suua kibik, eritgendi.
- 19 Kübeleni, kalkanları işlegendi,
 Ustalıknı ol ebine tüşünngendi,
 Tau taşları şişlik etip bişirgendi.
- 20 Ol işlegendi alğa teri körüknü,
 Ol çığargınd jer üsüne temirni,
 Ol başlağand jandırıp taş kömürnü.
- 21 Gürbejisin salıp Tırmı taunu jolunda,
 Temirleni çayır kibik sozğand kolunda,
- 22 Ol Debetni çemerligin bilgendile,
 Jüz-jüz nartla saparişle bergendile.
- 23 Tırmı taudan mağadanın tüşürgendi,
 Sadağ okla, kübe etip kiydirgendi.
- 24 Debet bu janında temirleni sozğandı,

Ustalığı har bir nartnı ozğandı.

25 Har kün sayın jüz kılıçnı bitdirgendi,

Nart askerge köp zatlanı etgendi.

26 Kılıçları taşlanı, sapınnıça, kesgendile,

Oqları ua Mingi taudan ötgendile.

27 Kübelerin kılıç almagandı,

Sadağ oğ da andan ötüp bolmağandı.

28 Debet mında, bu janında taulanı,

Tapdırğandı köp sauutlanı.

29 Taula başı bla ol janına uzalğandı,

Kara tengizge suğup katdırğandı.

30 Çiy temirni bolat etip bergendi,

Nart askerge köp sadağla etgendi.

31 Genje tayğa kübe etip bergendi,

Sadağ bla urup anı körgendi.

32 Kılıç bla atnı urup sınağandı,

Ol a kesmey, auzu sınıp, kamağandı.

33 Sadağları Mingi taudan ötgendile,

Oqları qara tengizge tüşgendile.

34 Nart askerni sauut kücü ösgendi,

Qılıçları qayalanı kesgendi.

35 Nart halkı köp jigitlikle etgendi,

Har kerekni Debet etip bergendi.

36 Debet bolğand temirleni çıgarğan,

Temir işge üyrenirge buyurğan.

5. DEBETNİ JARATILĞANI

1 Kök Teyrisi salğand meni janımı,

Qurçdan etgend har jigimi, canımı,

2 Buyruğuna baş urdula teyrile,

Kelip-kelip, ala meni kördüle.

3 Ot Teyrisi quçağına qışhandı,

Otun alıp, jüregime salğandı.

4 Kün Teyrisi tıyaqların iygendi,

Tıyaqları har canıma tiygendi.

- 5 Ay Teyrisi, nürün iyip, sargaltdı,
Anı nürü sanlarımı jarıtdı.
- 6 Suu Teyrisi qara sula içirdi,
Har bir jigim sozuldu, kerildi.
- 7 - Debetge baş urabız! – dedile taşla,
- Baş urabız! – delle kökde juldüzla.
- 8 Teyri! Seni qulungma, kesim da nart uluma!
Teyri! Sana antlıma, bir sanga bağınama!
- 9 Suu Teyrisi suudan salğand qanımı,
Kök Teyrisi bergend meni janımı.
- 10 Jer Teyrisi aşla bla toydurad,
Apsatıdan malla berip soydurad.
- 11 Nartla barı jaratıldık qanıngdan,
Nartha ötdü har bir jiging sanıgdan.
- 12 Baş urama, tal çıbıqlay iyilip,
“Teyri!” – deyme har zamanda süyünüp.

6. NART TEMİRÇİ DEBETNİ JIRI

- 1 Emegenle nartla bla küreşe,
Ullu zaran eter üçün erişe.
- 2 Üylede qarısuzla, kartla,
Kartınla kalğanda,
- 3 Taudan kelgen taza suunu tıyalla,
Nart elleni jaşauların ayalla.
- 4 Nart ulanla zalimlikni unamayla,
Allaylanı kırmağanlay koymayla.
- 5 Jigitlikden kem bolmağan deu nartla,
Tüplerinde kırç temirça nart atla.
- 6 Eslerinde ua – zulmuluk, ol arkan bolup,
Koymaydı solurğa erleni,
Zamansız esge tüşüre körleni.
- 7 Suusuz, malsız, sabiysiz kalğan nartla
Mıllıkların naçasla taba ata,
- 8 San salmay kırıladıla jigitlikde,

- Özenlede ne da tau başı tikde.
- 9 Jigitlikni alağa,
Kerek tüyül edi tilep alırga.
- 10 El nıgışda olturadıla qartla,
Taşnı sıgıp, suuun çıgarğan nartla.
- 11 Aqsaqalla onou – kengeş etedile,
Ahırında bu aqılğa keledile.
- 12 - Atha minip, tambla jolğa atlanıgız,
Temir usta nart Debetni tabıgız.
- 13 Debet degen taşnı urup çaçadı,
Mingi Taudan tengizlege atadı.
- 14 Auurluğu dommay tengli bolğan,
Uzunluğu uzun bolğan tau qoldan,
- 15 Kengligi keng bolup çana joldan,
Alay qılıç işletigiz nartlağa.
- 16 Tang athanlay, çıqdıla jolğa,
Aldıla bek kerekli işni qolga.
- 17 Ala baralla keçe – kün, tohtamay,

- At arıuğa, aç boluuga qaramay.
- 18 Uzun, uzak jol jürüy ketip, ala
- Qartla aythan Debetni ua tapmalla.
- 19 Bir zamanda jaşla aylana ketip,
- Mingi Taunu da tüz túbüne jetip.
- 20 Tohtadıla suu qatında solurğa,
- Onoulaşdıla alayda qalırğa.
- 21 Jolda arıgan, aç bolğan nart atla,
- Kişenlenip, çık kırdıkda otlayla.
- 22 Köp keçe juqlamağan nartla,
- Jamıçılağa qaplanıp juqlayla.
- 23 Erttenbla jollarına ketdile,
- İzley barıp, bir dorbunnga jetdile.
- 24 Ol dorbunda ola nartnı kördüle,
- Kördüle da, anga salam berdile.
- 25 Tapdıla, bilekleri – temirden,
- Tişleri ua – taş oquna kemirgen.
- 26 On barmağı turçdan da qatı qurçdan,

Bolğandıla bir alamat qadardan.

27 Har barmağı kıyırı – sap – sarı,

Ol a Debetni dommaq tırnaqları.

28 Temir bileklede bolğandı nart qarıu,

Boşdu anga jinkleni kolğa alıu,

29 Qolları tözedile kızğan temirge,

Jumduruq etip, ol temirni ursa,

30 Qaltıratadı jerni, aşığıp atlasa,

Jumduruq etip, ol temirni ursa,

31 Jiltinle, julduzlaça, uçadıla,

Tauuşundan emegenle qaçadıla.

32 Nart temirçi köküreted körüknü,

İşlep, şişlep bered temir kerekni.

33 Temirçini bardı mazallı sanı,

Köküregi qaya kibikdi anı.

34 Pilde körmezse alay sanlanı,

Boynu, emen tükküşça, tögürek,

İşde ua boladı bek çörçek.

- 35 Temirni kızdırıp, otha salıp,
Jana turğan temirni qolğa alıp,
- 36 Auur jumduruğa bla uradı,
Jütü kıılıç, jilyança, sozuladı,
Uzalıp, anı tengizge suğadı.
- 37 Suuüğan kıılıç kıatadı alay-
Hazırdı iş sınarğa busağatlay.
- 38 Temirçi nartladan artharak turup,
Kördü taunu tik başın urup.
- 39 Anı başı mıçımayın çaçıldı,
Mazallı tau eki jarıldı.
- 40 - Bu kıılıç bolsun nartha sauğağa,
Eliya bolsun emegen amanlağa!-
- 41 Dep, sauutnu qonaqlağa uzatdı,
Nartlanı qolların tuta kıatı.
- 42 - Jaşau jıllarınğ uzak bolsun, maşalla!-
Dep, alğış ete, qıuançlıqda boşalla.-
- 43 Debet – temirçi işlegen kıılıç qolubuzda,

Endi duşman turmaz jolubuzda.

44 Debet degen – temirçile atası

Bu taulada bolğandı anı ҡalası.

45 Ol nartlağa temirleni bişirgendi,

Temirleden kübe etip kiydirgendi.

46 Ustalık bla kesin nartha süydürgendi,

Nart askerge sadaķ oķla etgendi,

Etgen oģu taşdan, taudan ötgendi.

47 Jer üsünde Debet kibik ösmegendi,

Қалқанların қılıч kesmegendi.

48 Қılıчları, taunu ursang, jargandı,

Atha nalla alğa Debet salğandı,

Andan halkğa töre bolup ҡalğandı.

49 Nallağandı nart askerni atların,

Қuuandırғandı jaşın, қızın, қartların.

50 Temirni ol taşdan ayırғandı,

Nart duniyağa temirni ol bergendi,

Halk a, körüp, barın andan bilgendi.

7. ASUUAT KEÇELE

(1) Julduzla küz artı Abustolnu eki ayında köp uçadıla. (2) Ala nart temirçi, peliuan Debetni temir tüygen jiltinleridile. (39) Kökde alğın julduzla bolmağan zamanla bolğandıla. (4) Ol zamanlanı, çaqlanı keçeleri bek qarangi bolğandıla. (5) Ol alay qarangi keçelege “Asuuat Keçe” dep aythandıla. (6) Ol ömürleni çaqlarında nart uluları jer usünde arslanla, kaplanla bla, emegenle bla ağaç kişile, almostula bla talaşa, küreşe aylanngandıla. (7) Terekleni, qayalanı audura, taşlanı kötüre, qaruların sınağandıla.

(8) Nartlanı içinde peliuanı ayılğan Debet atlı bir nart bolğandı. (9) Ol har zatnı tilin bilgendi. (10) Haparlağa köre, Debet, nartla bla onoulaşıp, qarmur taulağa ketgendi. (11) Ol anda taşlanı har türlüşün alıp, kolu bla sığıp, sinay kelip, bir qaraldım, auur, jiltırauuk taşnı sıkğanda, andan temir tamıçıla aqğandıla. (12) Debetge Kün Teyrisi temir taşlanı tılı kibik jumuşak etgendi. (13) Debet, qayıp kelip, nart elinde nartlağa hapar aytıp, alağa ol temir taşlanı taşıthandı, jıydırğandı. (14) Sora, jerde uru qazıp, qolu bla ol taşlanı kıstıp, sığıp, ana ağızıp, bir öre töş etgendi. (15) Ekinçi aylanıp, temirni tüyerça bir toqmaq etgendi. (16) Ol toqmağı çögüç bolğandı.

(17) Eki jilyan bir birleri bla küreşe turğanlarına uşatıp, temirni tutarğa qışağ etgendi. (18) Dommay teriden körük etip, üfgürtüp, kömür otnu qızıu jandırıp, taşlanı ot bla eritgendi. (19) Taşlanı otda eritip, temirni ayırğandan sona nartlağa qılıçla, sadağ okla, uruş baltala, künde jüz sırpın etgendi. (20) Alanı taudan çıkğan bir qızıl şaudannı suuu bla qatdırğandı. (21) Ol şaudanna Bora şaudanı degendile. (22) Debet temirleni tüygende, anı temir uçhunları (Jiltinleri) kökge-kökge jabışıp, julduzla bolğandıla. (23) Asuuat keçe”de jarıqğa aylanngandıla.

(24) Debet jer üsünde nartları temir kerekle bla tamamıap, nartla iş tapmay tohtağanlarında, ol: “Men işsiz-küçsüz turalmam”, - dep, kanatlı arba işlep, kökge ketgendi, deydile. (25) Ol anda, kün, kök adamlığa temirçi bolup, bugün da turadı, saudu deydile. (26) Ma, jerde kibik, kökde da temir işleydi. (27) Ol temir tüygen zamanda uçhunları kelip jerge tüşedile. (28) Alağa biz “Julduz uçhan” deybiz. (29) Debet saudu, kökde temirçidi.

8. DEBET ULU ALAUGANNI JIRI

- 1 Peliuan Alaugan aya dorbunda aşaydı,

Oy, alay aşaydı,
- 2 Apsatını kiyik malların, kesini malların kibik, aşaydı,

Oy, alay aşaydı.
- 3 Alaugan – batır anasından tulpar tuuğandı,

Oy, alay tuuğandı.
- 4 Dommay sürüüleni ızlarından bolup kuuğandı,

Oy, alay uuğandı,
- 5 Ayauından sermep, mazallı dommaynı buuğandı,

O, alay buuğandı.
- 6 Alıp keledi, sauutsuz-sabasız öltürüp,

- Ao, alay öltürüp,
- 7 Dommay mılıknı saulay arkasına kötürüp,
- Oy, alay kötürüp.
- 8 Ol sadağ oknu da bir şaşdırmayın atadı,
- Oy, alay atadı,
- 9 Tiygen jerinde beline deri batadı,
- Oy, alay batadı.
- 10 Arslannı tutup, kırkıllık koylay, baylaydı,
- Oy, alay baylaydı,
- 11 Terekleni üzüp a, zıkala kibik saylaydı,
- Oy, alay saylaydı.
- 12 Kapan terileden tonla tikdirip kiygendi,
- Oy, alay kiygendi.
- 13 Emegen katının a ol bek zalim süygendi,
- Oy, alay süygendi.
- 14 Soyum ögüznü eti anga uşhuurğa jetmeydi,
- Oy, alay jetmeydi,
- 15 Uku közleri keçe suuda tükñü körele,

Oy, alay körele,

16 Anı olundan köp janıuarla ölelle,

Oy alay ölelle,

17 ayanı oyup, baran suunu allın tıyadı,

Oy, alay tıyadı,

18 Anda abalanı ol ayazına jıyadı,

Oy, alay jıyadı.

19 Uzun saalı anı kökürein jabadı,

Oy, alay jabadı,

20 Kiyikleni ızından ol atdan jengil abadı,

Oy, alay abadı.

21 ınar terekleni kırdıkla kibik ezedi,

Oy, alay ezedi.

22 Kiyik sürüüleni jıyılarından sezedi,

Oy, alay sezedi.

23 Oy, alay nart uludu tulpar Alaugan!

Sen ügürsen, oyala, taula tebelle,

Oy, alay tebelle,

- 24 Anı eşitsele, emegenle k rk p jerge   gelle,
Oy, alay   gelle.
- 25 K r  sk nd kla,  z l p eni ge a alla,
Oy, alay a alla.
- 26 Halk seni  s ngden j rla, joma kla ta alla,
Oy, alay ta alla.
- 27 Emegenge t b p, at   – tutu  bol ansa,
Oy, alay bol ansa,
- 28 Sen an  horlap,  at n n sıy r p al ansa,
Oy, alay al ansa.
- 29 Ol a sanga tama  a ulan taphand ,
Oy, alay tophand ,
- 30 Alay emegen  at n ja  ng   aphand ,
Oy, alay  aphand .
- 31 Du  man t besin ol Alaugann  all na,
Oy, alay all na,
- 32 Allay k n kelsin s ymegenime,  anl ma,
Oy, alay  anl ma.

33 Alağan jilyaydı, taunu-taşnı taraltıp,

Oy, alay taraltıp.

34 Emegen atının soğandı, abırğaların araltıp,

Oy, alay araltıp.

35 Alağan a t p bolurma dep oradı,

Oy, alay oradı,

36 Jilyamuqları uzun saalından saradı,

Oy, alay saradı.

9. ALMOSTULA AYDAN IKANDILA

(1) Almostula burunnuda bolğandı. 2) Ala b g n jo bolurğa jetgendile. (3) “Ala kesleri da nartlanı bla emegenleni birge atışhan auumlarındandı”, -dep, atam ohardan alay eitgenme. (4) Nartlada alağan degen bir mazallıları bolğandı. (5) Ol, adam ulularından atın alsa, ol atınla anı jaauuna jaramağandı. (6) Haparlağa k re, ol atınğa emegen ızın alğandı. (7) Ol, Alağanın atını bolup, jaap balagandan sora, har eki aydan sabiyle tabıp, har taphanda da eki, t rt taphandı. (8) Har taphan sabiyin aap oya bolğandı.

(9) Sora, bir jolda, Alağanın emegen atının aldap, oanı baından ot jaağa ozlathandı. (10) Ol, oanı baından  c sabiyini ozlap, enie ot jaağa athanlay, nartladan bir tiir  sabiyleni alıp ahandı. (11) Ol, sabiyleni Mingi tau janına alıp

bara, jolda arıp, eki sabiyni alay jerde atıp, birin a Mingi tauda buz taraqıla içine salıp ketgendi.

(12) Auurdan eltalmay atıp ketgen ol eki sabiyni ua bir börü alıp ketip, qayda ese börüle içine eltip, anda kesi sütü bla ösdürgendi. (13) Ma köremise, ol börüle ösdürgen sabiyleden almostula jaratılğandıla. (14) Sebepden ala çaçlı, tüklü, mazallı bolğandıla. (15) Ala söleşirge bilmegendile, alay a adam ulusunu tilin angılağandıla. (16) Ala otnu, suuknu da artık ayırmağandıla. (17) Çiy-bişgenni ola bilmegendile. (18) Ala ıstauatlada, qarangi dorbunlada, adam jaşamağan eski, kir, karangi jerlerde, adamladan tüşüp qalğan-qulğanlanı aşap jürügendile.

(19) Bizni atalarımız burunnguda alağa, nartlanı haterlerinden, üylede aşnı, kazanı başından alıp, ülüş qoyğandıla. (20) Ol ülüşnü eltip bosağa tübüne ne da malla jıyılğan baunu bir jerine, müyüşüne, huna teşigine salğandıla.

(21) Almostu barıp anı aşığandı. (22) Aşap, toyup, kölüne jarasa, bilay aytıp alğış etgendi:

(23) Tıpıring Temir-qazaq julduzça begisin, Teyri bersin Apsatı malladan köbüsün, igisin,- degendi. (24) Aş bermey qoyup, açulandırsan a, qarğış etgendi. (25) qarğışında bilay aythandı:

(26) Arbazında mulhar, aş bolmasın, obangda topuraqdan başha taş bolmasın.

(27) Almostunu tilegi, qarğışı aldausuz qabıl bolğandı. (28) Almostu bolğan jerge şaytan kirmeydi. (29) Nek deseng – şaytanlanı jangız almostula köredile, sora börü köredi. (30) Almostula şaytanlanı adamğa zaran eterge küreşgenlerin bilip, alanı quuadıla. (31) Börü ua şaytan qozlağan zamanda şaytannı balasın alıp qaçadı, eltip bir jerde aşaydı.

10. ALAUGANNI JAŞI QARAŞAUAY

1

Debetge tuudu da on toğuz ulan da,

Debetge tuudu on toğuz ulan.

Kiçileşdirip a, ol qatın aldıla da,

Alaugan harip a, ol alğa tuuup, oy, artha qaldı,

5 Ol qatınsızlay a qartha qaldı.

Anı anası ua alay aythandı:

- Endi bu harip qartha qalıp qaladı,

Mınga qalay amal da eteyim? – deydi.

Nığısha barıp a, sabıyleni bir qauumun çağırıp kелgendi.

10 Jaşlanı alıp keldi da, birer qap bla da aşıkla berdi.

Keslerin da toydurup, bılay aytdı, deydi:

- Alaugannı qatına barıp, oynagan kibik etigiz,

Birigiz birigizden aşıkını alıp, oy, alay aytsın:

Oy, ol aşıkını da kördüm ese,

15 Oy, ol aşıkını da kördüm ese,

Oy alğa tuuup, artha qalayım,

Alağanlay, qatınsızlay qartha qalayım!”

Dep aytığız, - deydi.

Jaşla, çabıp, aşık oynalla ol halda, deydi.

20 Aşıqlanı biri da birinden buqdurup a,

Bıla daulaş da boldula, deydi:

- Oy, ol aşıklanı da men aldım ese,

Ne ol aşıklanı da men kördüm ese,

Alağança, men da qatınsızlay qartha qalayım!-

25 Dep aytdı bir jaşçık.

Alağan da anı ua eşitgende, deydi,

Jaşlanı quuup a tebiredi, deydi,

Atıp, gulou tıyağı bla da

Birin ayaklarından da urğandı, deydi,

30 Jaşla qutulup da ketdile, deydi.

Alağan alaydan ketgendi, deydi,

Atası Debet a temirçi edi, deydi,

Anga gürbejide ua bargandı da ol a:

- Oy, appa, manga bir sırpın işle,

- 35 Ursam a temir keserça,

Ayağıma da temirden eki çuruğ işle,

Dagıda uzun a tıyağ işle, - dep aytdı, deydi.

Alaugan üyüne bargandı da, deydi,

Üyünden aşap, toyup çıkğandı,
- 40 Biyağı gürbejige bargandı, deydi,

Karasa ua – sırpını da bitip, deydi,

Tıyağı da alay arı salınıp turadı, deydi,

Eki çuruğ da bitip turalla, deydi,

Gulounu da tartıp a qolunu da alğan edi, deydi,
- 45 - Sırpınım a temirni keserik bolurmu? – dep,

Töşnü da sermep a körgendi da, deydi,

Töşnü urup eki etdirgendi, deydi

Alaydan ant etip atlandı bu ua:

- Bu temir tıyağ da bir tutumğa deri tauusulğunçu deydi,
- 50 Eki temir çuruğ da, tauuusulup,

Ayağımdan tüşüp ketgençi, -deydi,

Qayıp üyüme ua kirmem a, -deydi,

Ne atın alıp aytırma! –deydi.

2

Bu bara, jorta ketgendi, deydi,

55 Bir ullu aulada jorta da ketgendi da, deydi,

Bir emegen atının krgendi, deydi.

Anı iynesi – ınar terek,

Anı halısı da- ıl aran,

Anı suup, beri aylandırıp,

60 Jarnı jrmelep, jamau ete edi, deydi,

Emeklerin arasına atıp da,

Alay işley edi da, deydi.

Alaugan, ısıla bara, ol bilmey turanlay, deydi,

Emegini ıyırından aphandı, deydi.

65 - İş –iş da, Allah ararık!

Bu ıbinmidi, uruymudu? –dep,

Alaugannı ala tarthandı,

Tartıp, Alaugannı belinden allın

Auzuna, tamaına eltdi, deydi,

- 70 Alaugan, tobukların bıdırına urup,

Kesin artha çığartdı, deydi.

- Allah – Allah, balam boldun, -deydi,-

Ansı bir tatlı ƣabın bolup a ƣallıƣ edin!-

Dep aytdı, deydi.
- 75 - Oy, Allah – Allah, ne tatlı anam boldun’-

Deydi Alaugan,-

Ansı bu ullu sırpın bla bir iƣi sermer edim!-

Dep aytdı, deydi.

- Ne aylanasa, balam, ne jürüyse?-
- 80 Dep a emegen sorgandı, deydi.

- Bir ƣatın kibik a surap aylanama, -dep aytdı, deydi.

- Oy alay bolsa ua, balam, -dep aytdı, deydi,-

Bardı mende bir ƣız kibik, jaratsan, -deydi.

- Oy, alay bolsa, ne eteyik? – dedi Alaugan.
- 85 - İngirde üyge da barayıƣ da, -deydi,-

Ƙızını jaratsang a körürse, -deydi,-

Jaratmasang da, juuabıngı berirse, -dep aytdı, deydi.

Ala ingirlikge da üyge jıyıldıla.

Bir zamanda kızıl da kelgendi munu.

90 Emegen bir kiyikni da, bir turuqnu da.

Kötürüp kelgendi da, deydi,

Ol turuqnu otha ua salgandıla, deydi.

Kiyikni bişirip a aldıla otdan,

Emegen qatın bla Alağan ol etni aşap boşalla.

95 - Qızınga ua nek et bermeding? –dep sordu Alağan.

- Qoy – qoy, kızğa ne et kerekdi,

Süyek bla jubansa da bolur, - dep aythandı.

Eltip süyekleni ua kızına quydu da,

Çıkar – çuqur etip, uuata edi ol alanı, deydi.

100 Anı bla tang da athandı, deydi,

Bu mınga ua sorgandı, deydi:

- Ne aytasa, kızımı ua jaratdıngmı? –deydi.

- Da kızinga dauum a joqdu,

Qalından ne aytırıqsa ? –dep aytdı, deydi.

105 - Bir qazanım bardı da,

Ol qazan bla eki ua et tolturursa, -dep aytdı, deydi.

Bu başlap, etni ua jıyıp tebiredi,

Bir qazannı da tolturdu, deydi,

Ekinçi qazannı ua beline jetdirdi da, deydi,

110 - Oy, anam, mından arı ua küçüm jetmeydi,

Ne ayta eseng da, aythanıngı eteyim, -dep aytdı, deydi.

- Oy, qalınını artına kim etedi? –deydi,-

Üyüñge adamıngı jıyarğa küreş, -dep aytdı, deydi.

Bu andan üyüne qayıp ketgendi, deydi,

115 Kiyeu nöger jıyıp a, qayıp jetgendi, deydi.

3

Qatının alıp a tebirelle, deydi,

Har at boynuna alğandan, deydi,

Atnı beli burulup, jerge tüşedi, uualıp, deydi.

- Allah – Allah, bılanı siz bılay kıрмаğız,

120 Atlağızğa minigiz, ol a jıyaulay barsın!

Dep aytdı Alaugan.

Munu at allına etip a, sürüp baralla, deydi,

Ellerine jete ua başlağanda ua, deydi.

Örözmekni qolanını da boynuna saldıla, deydi,

125 At ayakla jerge – jerge batılıp, oy,

Küçden – butdan üyüne jetdirip atdıla, deydi,

Ay, eltip a müyüşge, jabıu artına saldıla, deydi,

- Bu qallay qatın alıp keldi? –dep,

Köre bargan kızla bla jaşla

130 Çıkmağanlay qala başladıla.

- Ne boldu jaşım ? –dep biri keledi, deydi,

-Ne boldu kızım ? –dep dağıda biri keledi, deydi,

-Ey, qurup a qalgın, Alaugan!

Ey, duniyanı juthan emegenni alıp kelip! – deydi-

135 Halknı tauusdurup a baradı da bu ua ! –dep aytdıla, deydi.

Alaugan, temir tokmaqını alıp, deydi,

Tüye başladı qatının, deydi,

Har urğandan bir kız çartlap çığa edi, deydi,

Ekinçi ursa, bir jaş çartlap bara edi, deydi,

140 Bılanı barısın da saulay çığardı, deydi,

Anı bla alay a qaldıla, deydi.

4

Oy, bu emegen a sabiy taba da başladı, deydi,

Taphanın qabıp da qoyadı, deydi,

Tophanın qabıp a qoyadı bu ua.

145 Anası, obur Batçalıu bılay aythandı:

- Algını kelinleça tıyıldüle,

Endigileni Teyri qoratsın!

Biz alğın ojaknı başından qozlauçu edik,

Endigile ua oturup qozlap qoyadıla!-

150 Dep, alayda emegen kelinine ua alay aythandı,

Emegenni qozlar zamanı ua jetgende, deydi,

Çıgıp, ojaknı başından enişge da qozladı, deydi,

Qozlağanlay, Batçalıu, sabiyini alıp a, deydi,

Anı ornuna bir it küçüknü ua tırtgendi ,deydi,

155 Sabiyini ua alıp, kaçıp a ketgendi, deydi,

Emegen a sekirip tüşüp a, kelip a, deydi,

Küçüknü qabıp a juthandı, deydi,

Qapsa ua, başha sabiyleriça tatıu etmedi, deydi,

- Ay, bu qalay etdi ese da, birle ua etgendi! –dep,

160 Batçalıunu ızından a bolğandı, deydi,

Qaçhanda iyneni, taraknı, küzgünü,

Oymaknı alğan edi Batçalıu, deydi,

Emegen jete başlağanda, taraknı atıp, alay aytadı:

- Allah, munu temir ağaç sen et!

165 Ol emegen qatın ötalmazça sen et!

Tarak temir ağaç bolup qalğandı, deydi,

Alay, emegen qatın, küreşe ketip, deydi,

Kemirip, temirden ötgendi, deydi,

Dağıda quuup, ızından jete başladı, deydi.

170 - Ya – Allah, munu temir senek et! –dep, iynesin atdı.

Ol, temir senek bolup, ötalnay qaldı, deydi,

Batçalıunu ızından quua da, süre ketip a,

Dağıda jete başladı, deydi.

- Ya Allah, munu temir senek et! –dep, iynesin atdı.

175 Ötalnay qalsın! –dep, oymağın atdı, deydi,

Çaldışni da kemirip, teşip ötgendi, deydi,

Dağıda kıuuup a, ızından jetip başladı.

- Ya –Allah, munu ayağı tutmazça,

Sen bir buz tau a et! – dep,

180 Küzgüsün atdı, deydi,

Emegen, andan a ötalmanın a, kaytıp ketdi, deydi,

Batçalıu a, sabiyni alıp, deydi,

Mingi taunu bir kıayasını túbüne eltgendi da, deydi,

Buzladan da beşik a etgendi, deydi.

185 Buzdan a emçek etdi, auzuna salgandı, deydi,

Alayda kıoyup a ketgendi, deydi,

Bir sadaķık da işlep a, deydi,

Ekinçi kıaytıp da bargandı, deydi,

Jaşķık, sadaķķığın da alıp a, deydi.

190 Uuğa arı-beri da bara başladı, deydi,

Dağıda kıaytıp barganda, deydi,

Bu ızından tebirerge başladı, deydi,

- Ay, balam, sen alķın igi ullu bolmağansa, -deydi,-

- Alay tutuşayık da, meni jıksan,
- 195 Sora andan sora eltirme, -dep alay aythandı.
- Tutuşhanda bu kıart anasın a jıqğandı, deydi,
- Jaşçıknı körgeninde emegen çaphandı, deydi,
- Bıla ekisi ua sermeşedile, deydi,
- Bir birin bulğay da başladıla, deydi,
- 200 Anası bulğap jaşın ursa ua,
- Bir da juq a etalmay ed, deydi,
- Jaşı, kötürüp a, anasın ursa,
- Aşıklarına deri ua batdıra başladı.
- Bıla alay, biri birin batdıra, deydi,
- 205 Anasın boynuna deri batdırıp tohtadı, deydi,
- Endi ua qalay eteyim ? –deydi,
- Endi süygeningley et! – dep aytdı, deydi.
- Urup, başın alıp qoydu, deydi.

11 . ALAUGAN QALAY QATIN ALDI

- 1 Nartla – mahtaulu tuqum –ok.
- Nartlağa teng jigit joq.

- 2 Altın Deuetni on toğuz ulanı,
Tamataları Alaugan bılanı.
- 3 Ala tamatalaşıp tuudula,
Kiçileşıp üydegili boldula.
- 4 Alaugannga keziu terk jetmedi,
Alaugan da aşığışlık etmedi.
- 5 Deu Alaugan kesiça deu tapmaydı,
Deu bolmağan ıatın anga barmaydı.
- 6 Köp kere da ıatın alıp sınadı,
Anı bla bir ıatın da turmadı.
- 7 Ol sebepden ıatınsızlay turadı,
Elde lahorlağa esin buradı.
- 8 Bir kün: “Alauganlay ıatınsız ıal!” -
Dep, halk ıargışda ayılğan.
- 9 Sözlenni Alaugan eşitgendi:
- Bu ua ullu bedişdi da! – degendi.
- 10 Gemudağa eski jerni salğandı,
ıatın izley, uzaklağa atlanandı.

- 11 Kete bara, bir töbe eslegendi,
Töbe tüyül ol a – emegendi.
- 12 Juuuk barıp, tamaşağa tirelgendi,
Ne eterim bilmeyin sirelgendi:
- 13 İlkiç kibik, kolundağı iynesi,
İynesinde, jantau kibik, halısı.
- 14 Jangız közü mangılayında jıltıraydı,
Jerge tiyse, tübünde jer ıaltıraydı.
- 15 ımıjalay, arın jauu salınıp,
Emçekleri imbaşlarına atılıp.
- 16 Adam körmegença sılık japısı,
Jamay edi jerni teşilgenin, jepisin.
- 17 Tomurou kibik iyne bla tutdura edi terisin jerni,
atı ısıp eki ernin.
- 18 Alaugan anı atına şoş bargandı,
Esletmey emçegine auzun salğandı.
- 19 Artha arap, emegen atın nartnı körgendi,
Alaugannga bılay degendi:

- 20 - Bilmegenley balam bolup kalğansa,
Emçegimi sen auzunga salğansa.
- 21 Neçik tatlı qabın bolluq edin!- dedi,
Alaugan da anga bılay jauap bedri:
- 22 - Emçegingi namısı bolmasa edi, -degendi,
Neçik ahşı sermeşir edik! –degendi.
- 23 Emegen qatın Alaugandan hapar sorgandı,
Alaugannı emegen bek jarathandı,
Kiyeu bolurun süyüp, qızı bolğanın aythandı:
- 24 - Ariu qızım bardı, sen al anı, -degendi,-
Sora anı dorbunlarına quuanıp eltgendi,
- Qızım, sanga er alıp keldim, -degendi.
- 25 Alaugannı sırtı qulaç tengli bolgandı,
Dommay buğalanı baylap soyğandı.
- 26 Emegen qız tomuroulay, dobardı,
Üyge kire, eşik janların qobardı.
- 27 Deu Alaugan emegen qızını algandı,
Gemudağa mindirip, jolga çıqğandı.

- 28 Tomuroubel emegen kız auur edi,
Ol Gemudanı belin büge edi,
Ayağların tobuğğa deri jerge batdıra edi.
- 29 Nart ellede alay kelin bolmağan edi,
Emegen kız nartha kelin bolğan edi.
- 30 Har taphanın taymay jutup turğandı,
Alaugannga ol bek kıyın bolğandı.
- 31 Bir kün, mudah bolup üyge қaythandı,
- Nek mudahsa – dep қатını sorgandı.
- 32 Alaugan da anga bılay aythandı:
- Sen bizde қатınлача қозlamaysa,
Jaşla tabıp, meni қuuandırmaysa.
- 33 Taphan sabiylerin sau қалmayla,
Alaugannı жүregın japsarmayla.
- 34 Bizde kelinle ojaқğa minelle,
Sabiylerin, қozlap, andan iyelle.
- 35 Emegenni қozlar күнү jetgendi,
Üynü tepdire, ol ojaқğa minngendi.

- 36 Deu Alağan a túbünde algandı,
 Ol sabiyni tüşerin saqlağandı.
- 37 İt küçükleni, buuup, gullağa salgandı,
 Tuuğan sabiyni terk sermep alğandı.
- 38 Alıp kaçıp, mingi tauda budurğandı,
 Biz emçekle emip öserça oyğandı.
- 39 Emegen ojadan tüşüp bargandı,
 Jaşı sunup, it küçükleni juthandı.
- 40 Arudan jüregi tolgandı,
 Jer tepdire, üynü urçu kibik burğandı.
- 41 Alağan ulanına uuannandı,
 Atına araşauay atağandı.
- 42 Ulanını nart bolluğun bildendi,
 Ol ösgende, nart Alağan kübe, ılı bergendi.
- 43 Alğış bla Gemudağa mindirgendi:
 - Nart elleni saqlarsa! – dep iygendi.

12. KARAŞAUAYNI JIRI

- 1 Nart ulanları – Teyri qulları

Nart ulanları – El bağaları.
- 2 Altın Debetni on toğuz ulanı bar edi:

- Tamatalaşıp biz tuuğanbız,

Kiçileşip biz qatın alayık.
- 3 Alanı barı da qatın alğandı,

Jangız Alauğan alalmayın qalğandı.
- 4 Alay bolsa da on qatınnı sınadı,

Ana ua bir qatın da çıdamadı.
- 5 Ma ol sebepden Alaugan

Qatınsız qalıp turadı,

“Alauğanlay, qatınsız qalğın!”-

Dep, halk qargışha aytadı.
- 6 Alaugan, eşitip, qatın izley ketgendi,

Emegenle jaşagan jerge jetgendi.
- 7 Emegen qatınnga ol haparın aythandı,

- Emegen kızını qatınna alıp qaythandı.
- 8 Alaugannı emegen qatını dobardı,
Üyüne kire, eşik janların qobardı.
- 9 Ol jaşay turup bek köp sabiy taphandı,
Har taphanın tatlı qabınnga qaphandı,
- 10 Qayın anası bılay aytıp ant etedi,
- Endigi kelinleni Teyri ursun,
- 11 Ala üynü içine kirip qozlayla,
Algın biz a ojaqdan enişge qozlauçu edik.
- 12 Emegen kelin ojaqdan enişge qozladı.
- 13 Sabiyni eltip Mingi tauda biz tübünde qoydula,
Anı ornuna ua it küçük salıp qoyğandı.
- 14 Sabiyni eltip Mingi tauda biz tübünde qoydula,
Ol anasından qarulu bolğunçun
Anasına körgüztmeyin turdula.
- 15 Karaşauay, terk ösüp, ullu, peliuan bolgandı,
Üyge kelgende, anasın küç bla horlagandı.
- 16 Mingi tauda bir hora baytal otlağandı,

- Ol har jıldan bir tay taphandı,
 Kuş da, üyrenip, alanı birin qoymay qaphandı.
- 17 Qarasauay birin saqlap alğandı,
 Anga Gemuda-alaşa atağandı.
- 18 Gemuda-alaşağa qayış ayıl tutmaydı,
 Anı ayıların sora Debetge temirden etdirdile,
 Obur Satanaynı siydigi bla qatdırıp.
- 19 Qarashauay jürüydü, sarı jamıçı kiygenley,
 Gemuda – alaşa da ahsaydı, qulaqların iygenley.
- 20 Alanı küçlerin kişi bilmegendi,
 Shurtuklada ullu qarış bolğunçu,
 Gemuda, artlarından ahsay ketip,
 Qarış atlanı barın ozğunçu.
- 21 Bora, açulanıp: “Meni atlarım ozarık edile,
 Bu aman qaydan çıkdı! “ –degendi,
 Qarashauay anı atların bir-bir
 At boynunda keltirip bergendi.
- 22 Ol künden başlap, halk alanı bilgendi,

Ömürde bolmağança peliuan kücün körgendi.

13. KARAŞAUAY GEMUDANI SINAYDI

(1) Karaşauay, kır atlardan tuuup, anasından öksüz tayını bir kölden tutup alıp kelgenden sora,anı sılap, sıypap ösdürgendi. (2) Har künde marallanı sauup, bir çelek süt içirgendi. (3) İçirgen sütüne jengil uçan ilyaçinni jumurthalarından beşisin, bir çömüç emegen süt қоша edi. (4) Jemine Mingi tau jalpaqlanı künlümlerinde bitgen tau zınthıdan bergendi. (5) Suusabına Nart Borada bitgen arpa bla Humalan ormanında bitgen küçlü humallakdan etilgen sıranı қаşһüsün içirgendi.(6) Juuğan қajar padçah juuğan арақı sapın bla juuғandı. (7) Bir keçe buғoyla suulada, teren kölede jatargа үyretgendi. (8) Күндүз issi қum түздеde тақғандı, issilikge, suuуқға, jellege үyretgendi. (9) Биçenni jangız үçкүл bla қırmaууқдан қılleni allında қалınған биçenden bergendi. (10) Atına қарт atası Alaуған “Gemuda” деп атағандı. (11) Gemudanı sınarға қараşauay erkinlik алғандı.

12 Karaşauay – nart Alaugannı ulanı,

Duşmanlağa saқdı anı қulaғı.

13 Gemudanı köp zatlağa үyretgendi,

Қayalanı тағıp, anға süyretgendi.

14 Karaşauay çıқdı jolға, atlandı,

Gemudanı sınar үçün iyerine қaplandı.

15 Ura – bere aulaқlağa barғandı,

Çabıp jetip, bir qayanı öşünü bla urğandı.

16 Malkar tarı anı bla bolğandı,

Çerek tarnı anı öşünü jırğandı,

Çirik kölnü tuyakları açhandı.

17 Ekinçi da tüzge aylanıp ketgendi,

Şauay bla köp suuladan ötgendi.

18 Tüzden ala Mingi tauğa qaradıla,

Üsü bla sekirirge maradıla.

19 - Jer Teyrisi, boluşluq! –dep tilelle.

Bir sekirip, mingi tauğa jetdile.

20 Başı bla ol janına ötdüle,

Tabanları jetip, Mingi taunu kez etdile.

21 Qaraşauay Gemudağa quuandı,

Sılap, sıypap, garaladan suu aldı,

Suusabına gulla tolu suu saldı.

22 Onou – kengeş Gemuda bla etdile,

Alaydan da qazman tauğa ketdile.

23 Qazman tauda tohtadıla jaraşıp,

- Tau başından tumanlağa karşıp.
- 24 Bir böldekden tumanları çaçıldı,
 Kazman taunu töppeleri açıldı.
- 25 Tau kırdıkdan Gemudanı toydurdu,
 İyer salıp, otlağanın koydurdu,
 Uppa etip, tüz beline olturdu.
- 26 Karaşauay atha katı beginngendi,
 Gemudası jıyırılıp sekirgendi.
- 27 Ol janından sadağ oqça uçhandı,
 Tuyakları jetip, başın çaçhandı.
- 28 Kurçdan katı bolğand anı jıyakları,
 Turçdan bek bolğandı tuyakları.
- 29 Tuyakları jetip, taunu başın oyğandı,
 Ol künden sora başı kez bolğandı.
- 30 Üçüncüsü Gemudanı aytayık,
 Haparnı kertisine kaytayık.
- 31 Gemuda bla künçığısha ketgendile,
 Bara ketip, bir tengize jetgendile,

- 32 Ol tengizde suu çarişni körgendile,
Ala kaçıp, bıla artdan sürgendile.
- 33 jetip kıralla dep, suu tübüne kirgendile,
Alanı kaçanların bıla bilgendile.
- 34 Süre ketip, allarına ötgendile,
Suu tübünde çabaqça jüzgendile,
Suu üsünde jelkença süzgendile.
- 35 Törtünçüsü – kum aulakğa bargandıla,
Ala anda bölek keçe qalgandıla.
- 36 Kökden ala hahay tavuş eşitdile,
Hauada jinle bla kuşlanı
Çabışuları bolğandı.
- 37 Kum aulakda jürüy – bara ketgendile,
Uzaqlada ot taulanı körgendile.
- 38 Bıla jin otla bolğanların bilgendile,
Ot tauladan öter sağış etgendile,
Gemudası üç saylaunu bergendi.
- 39 - Birinçisi – köknü uçup öteyim,

Ekinçisi – öşün urup, ortası bla kireyim.

40 Üçüncüsü – burun jelim bla ot taulanı

Buz taulağa burayım, -degendi.

41 - Sen Teyrini manga tüşgen atısa,

Kökde, suuda em kıru da kıatısa,

42 Ekibiz birge ayırılmaz antlıbız,

Har zamanda seni bla birge atlıbız.

43 Kıadamaça men kıatarma üsünde,

Ot tauladan ötüu bolsun esinde,-

44 Dep, sekirip Gemudağa minngendi,

Beri aylanıp ol a, burun jelin iygendi.

45 Ot taulanı biz taula tegendi,

Üsu bla dağı artha sekirgendi,

Ol zamanda kıaraşauay kekirgendi.

46 Atnı sinap, Alauganna kelgendi,

Haparların kıart Deebtge bergendi.

47 Kıart Debet alğış etdi jaşına:

- Nart elleni kıayğı kelmez başına,

- 48 Jortuuulğa nartla allında çığarsa,
Nart elleni har palahdan saqlarsa!

14. ҚАРАШАУАЙ БЛА ГЕМУДАНИ ЖІРІ

- 1 Gemuda jaz başında, Totur ayda tuuğandı,
Bek süygeni Қараşauay bolğandı.
- 2 Tuuğanınlay adam tilni bilgendi,
Teyri da anı ariu körgendi.
- 3 Bir janıuar jetalmağandı anı,
Қанатlı da azalmağandı anı.
- 4 Құрçдан болғанд Gemudanı тугағы,
Турçдан болғанд anı eki jıyaғы.
- 5 Ol atlasa, Қазман тауу titiregend,
Көсе тауну domayların ökүргend.
- 6 Bek süygendi taudan тауға секirtirge,
Nart elinde har bir jerni bilirge.
- 7 Ol örlegend bek burun қазман тауға,

- Ol çıkğandı bek alğın MinGi tauğa.
- 8 Sadağ oğı ötmegend terisinden,
Sırpınla da kesalmayın belinden.
- 9 Qaraşauay Gemudağa jabışhand,
Jıgılmazça iyerine kaplanngand.
- 10 Ura – bere, köz körmezge bardıla,
Tik kayağa jetip, öşün urdula.
- 11 Tik kayanı jarıp eki etdile:
- Malğar auzu ma bu bolsun ! – dedile.
- 12 Çirik kölnü anı tuyağı açhandı,
Soluuu bla turç kayalanı çaçhandı.
- 13 Dıh tauunda küçsünngendi, kekirgendi,
Alaydan a Tihtenngenngge sekirgendi.
- 14 Tengizlede çabağ kibik oynağandı,
Julduzlanı bek biyigine uçhandı.
- 15 Çegem tarnı anı öşünü jargandı,
Qayıp, sora Bahsan taulağa bargandı.
- 16 Bir sekirip, Mingi Tauğa jetdile,

Üsü bla arı – beri ötdüle.

17 Tuyaqları Mingi tauğa tiydile,

Mingi taunu sora ayrı etdile.

18 Karaşauay Gemudağa quuanngandı,

Tau kırdıknı ıgisinden toydurğandı.

19 Sılap, sıypap, terlegenin ketergendi,

Kesi süygen aşlarından bergendi.

20 Çaba – Jorta, künçığışha ketdile,

Ullu adılını tolğunların kördüle.

21 Ekisi da nart eline qaytdıla,

Haparların qart Debetge aytdıla.

22 Nartlanı barı quuandıla alağa,

Quuanç keldi nart elleni barına.

15. TULPAR GEMUDA

1 Karaşauay – peliuan nart ulanı,

Kim da demleşip onglamağand anı.

- 2 Gemudanı köp zatlağa üyretgendi,
Töbeleni tağıp, tüzge süyretgendi.
- 3 Qaraşauay Gemuda bla atlandı,
Içınmazça iyerine qaplandı.
- 4 Ura – bere, közkörmezge bardıla,
Tik qayağa jetip öşün urdula.
- 5 Tik qayanı jarıp eki etdile:
- Çerek auzu ma bu bolsun, - dedile.
- 6 Tuyağı bla Çirik kölnü açdı,
Soluuu bla dılğam taulanı çaçdı.
- 7 Çegem tarnı anı kücü jargandı,
Çingılından çuçhurla tamdırğandı.
- 8 Iız bla Tihten tauğa keldile,
Suu aqarça, eki ülüşge böldüle.
- 9 Sırtha çığıp, mingi tauğa qaradıla,
Üsü bla sekirirge maradıla.
- 10 Gemudanı tuyaqların biledile,
Jer Teyriden: “ Boluşluk!” dep tiledile.

- 11 Bir sekirip, Mingi tauğa jetdile,
Üsü bla ol janına ketdile.
- 12 Töppesi bla ızlarına ötdüle,
Tuyakları tiyip, ayrı etdile.
- 13 Ƙaraşauay Gemudağa ƙuuandı,
Suusabına garaladan suu aldı.
- 14 Sılap – sıypap, terlegenin keterdi,
Buzdan gulla işlep, gara suu berdi.
- 15 Ekisi da onou- kengeş etdile,
Alaydan da ƙazman tauğa ketdile.
- 16 Ƙazman taunu bulutların çaçdıla,
Izı bla ƙayaların açdıla.
- 17 Ol turdula boysundurup, jaraşıp,
Töppesinden keng ƙırılağa ƙaraşıp.
- 18 Ƙazman taunu bıgınların oydurdu,
Gemudasın tau kırıkdan toydurdu.
- 19 Ƙurçdan küçlü bolğandı jıyaƙları,
Turçdan ƙatı edi tuyakları.

- 20 Karaşauay mindi Gemudasına,
İyeri bla jabışdı arķasına.
- 21 Gemudası, jıyırılıp, sekirdi,
Jüreksinip, ot jalında kekirdi.
- 22 Gemuda bla kūn çıĝışha ketdile,
Jorta, çaba, bir tengizde jetdile.
- 23 Tengiz üsünde çarişni kördüle,
Ala kaçıp, bıla artdan sürdüle.
- 24 Ala kōrkup, suu túbüne singdile,
Kōrkup kaçchanların bıla bildile.
- 25 Kūm aulakĝa çıĝıp, soluu aldıla,
Tōgerekge kōray, biraz kaldıla.
- 26 Uzaklarda ot taulanı kördüle,
Ol ot jin ot bolur dedile.
- 27 Karaşauay dedi: “endi ne eteyik?
Ol otdan a küymey kōlay eteyik?”
- 28 Gemudası dedi: “Manga tıngıla,
Kōlay süyseng men eterme, angıla!”

- 29 - Ey, Gemudam, - dedi, -seni bla antlı nögerbiz,
Sen sau bolsan, ol taunu da jengerbiz.
- 30 Jerni, suunu, hauanı da atısa,
Sanga karşı juķ çıdamaz kıatısa.
- 31 Men barırma, terin kibik, üsünde,
Otdan öter bolsun seni esinde.
- 32 Atlamların akırımğa salıp,
Tauğa jetdi, araşauaynı alıp.
- 33 Burun tılpıuların tauğa üfgürdü,
Jangan otnu suu uyğana, öültüdü,
- 34 Eki jigit Alaugannga aytdıla,
Haparların nart Debetge aytdıla.

16. ŞAUAYNI JIRI

Şauay atlanırğa köl aldı,
Gemudağa eşek iyer, eşek jauurluķ saldı.
Gemudağa minip, ketip bara edi,

Atlağanı sayın eski bıstırları silkine edi.

5 Nartnı tuuarçısına barıp: “Köp bolsun!” –dedi.

- Ay, atangı, anangı başı bolsun,

Kesim köpden jıyışdıralmay turama! –dedi.

- Iy, suusapdan öleme, bir ayran içir,

Avruuunu alayım! – degendi Şauay.

10 - Allahha iynan, ayran içirgenni içey,

Қазан ағач bla boynuna urur edim!

Men seni kibiklege ayran içirmeyme, -degendi.

- Ol tuuarla ortasında ullan қара nedi,

Auruuungu alayım ? –degendi.

15 - Shurtuklanı ullan қара буға degen oldu.

Anı қабırға узunu үч қулақ болadı,

Art omurouu on қулақ болadı,

Mangılay kengi beş қулақ болadı, - degendi,-

Anı auanasında жүз iynek салқын etedi.

20 Örüzmek, Sosuruқ, sibilçi қыс

Atların asırayla, jazğa jarau etelle,

Jaz bolsa ua, kelip, ol buğanı üsüne urup oynayla,

Örüzmek qolannı eki al ayağın

Buğanı sırtına saladı,

25 Sekirip tüşüp sermese, Sosuruq,

Eki al ayağın jerden örge aladı.

- Kelçi, avruuungu alayım, anı qatına bir barayıq!

- Ay, itden tuğan it kimildi,

Anı qatına seni kibikleme baradıla?

30 Allahha iynan, qazan aqaç bla boynunga urup edim!

Şauaynı atı adam qatında ahsay edi,

Taşğa tüşse, bir künnge jerni,

Töp – tögeregine aylanıuçu edi.

Alaşası, ahsay – ahsay, buğanı qatına batğandı.

35 Atına ayağı bla qatılıp, bosaqadan atlağança,

Karaşauay buğanı sırtı bla auğandı,

Dağıda aylanıp, sırtı bla beri janına da auğandı,

Izı bla, sekirip atdan tüşüp,

Buğanı butundan qağıp alıp,

- 40 Bulğap jerge urup,
Eki japhağından allın jerge kömgendi.
- Iy, ne auzum qurudu, ne aman adamğa qatıldım!-
Dep, tuvarçı, qazan aqaçnı da alıp,
Qolnu enişge qaçhandı.
- 45 Sora Şauay, kesi erkin qalıp,
Koşha barıp, ayran içip,
Kesini suusabın qandırğandı.
İngirde Şauay buzoulanı iyneklege qoşhandı,
Ayırğanda ua : “Gemuda, iyneklege süygeningley et” – degendi.
- 50 Gemuda iynekleri quyruqların çaynap üzgendi,
Keslerin, sürüp, bir teren qolğa urğandı.
Şauay iynekleni quyruqların qaldırmay jerge qañçhandı,
Anı bla, atına minip, alaydan jelça uçhandı.
“Ekinçi kün tuvarçı, sınçılای kelip,
- 55 Tuuar quyruqlanı jerge qañçılıp turğanların körgendi,
- Yarabiy, jerge batıpmı qalğandıla? –dep,
Quyruqlarından tARTHanda,

Üzülüp – üzülüp, koluna kelgendile.

- Yarabiy, túbüne batılıpmı ketgendile? –dep,

60 İngirge deri ıstauatnı kazğandı.

İngirde iynekle qalmaq çuburla bolup

Kelgenlerin körgende: “Ay, meni auzun qururuq,

Ne aman adamğa auuz açhanem ”” –degendi,

Andan ketip, Şauay emegenlege bargandı,

65 Sırttan qarağanda, on segiz emegen

Qol taş ata turğanların körgendi.

Qol taşları – qorğaşinden,

Antau geben tengli bar edi.

Şauaynı körgende:

70 - Ey, tatlı qabın Allah berdi! – degendile,

Biri: “ Köñçeklik bolur” –dep,

Biri : “Bir köleklik bolur” –dep,

Samarqau etgendile.

Tamataları : “Uğay, qonaqdı,

75 Bir qol taş atdırıp körmey,

Qatılırga jaramaz “ –degendi.

Şauay, jetip :”Oy, iş kolay bolsun,

Aman çiybıdırla! “ –degendi.

-Ay, sau bol, sau kel, juuuk bol, adam ulu!

80 Alçı, bir kol taş atıp kör – degendile,

- Ata keligiz, manga da keziu jeter,-

Dep kıyırda tohtağandı.

Şauay, keziuü jetgende, athandı,

On segizinden on segiz ayak uzunı ozğandı.

85 Ekinçi kere athanda, geben tengli

Qorğaşın taşnı jerge kömüp qoyğandı.

17. ÖRÜZMEKNİ JIYINI BLA QARAŞAUAY

1

1 Qaraşauay – Alauğannı deu jaşı,

Çıran buzla boldula suuu, aşı.

2 Ol bolğandı nartnı peliuan balası,

Tomuroulay emegen kızdı anası.

- 3 Üçjıllıkını ol üç künnge ösgendi,
Aķ marallanı tutup kesgendi.
- 4 Anasından jaşırdıla ösgünçün,
Tulpar bolup, peliuan küç kelginçin.
- 5 Karaşauay, marķa ösüp, üyge kelgendi,
Dep küçü bla anasın jengngendi.
- 6 Alaugan bazındı tulpar jaşına,
Jütü qaradı közüne, ķaşına.
- 7 Adam tengleşalmaz küçün ol kördü,
Köküregın, sanın kirpildep kerdi.
- 8 Ƙaraşauay atap ol kün atına,
Alıp bardı Gemudanı ķatına.
- 9 -Sen nart bolsang, ma bu at bolup, -dedi-
Tanışığız ! –dep, algışlap berdi.
- 10 Tanışdıla, bir birge söz berdile,
Ölseķ, ķalsak da birgebiz dedile.
- 11 Suuğa kirip, tauğa örlep kördüle,
Tüzde da jürüp, biri birin bildile.

- 12 Gemudanı ayıl tutmaya, kerilse,
Üzülelle, tolğun kibik tebinse.
- 13 Bolat ayılla işletdi jaraşdırıp,
Satanayğa hıynı bla qaldırtıp.
- 14 Qaraşauay jürüyd, jamıçısın kiygenley,
Gemuda da ahsayd, qulaqların iygenley.
- 15 Alanı küçlerin kişi sezmeydi,
Qarap körgen a külmeyin tözmeydi.
- 16 Shurtuklada ullu çariş bolğunçu,
Tergemelle, at çarişde ozğunçu.
- 17 Qaraşauay tiledi çarişge barırğa,
Masharalap, unamalla birgelerine alırğa.
- 18 Jangız örüzmek qaraşauayğa izmi berdi,
- Saq bol, ayak tüpde qalırsa ! –dedi.
- 19 Karaşauay barından da keç ketdi,
Qayıthanda çakırım alğa jetdi.
- 20 Öç alırğa bazğan bireu bar edi,
Horlathanda: “Bu zıkkıl a kimdi? “ – dedi.

- 21 Bu jıyından tüyüldü dep dau etdi,
Ol söz qaraşauaynı mıyısına ötdü.
- 22 Mahtançaknı atın kötürüp aldı,
Jummak ete kelip, allına saldı.
- 23 - Ma atıngı, öçüngü da al endi!-
Dep, tanıtmay, işan qoyup ketgendi.

2

- 24 Eki deuden tuudu ol peliuan jaş,
Qarıuu bla bolğandı ol nartha baş.
- 25 Qarıusuznu körse – ariu söleşgendi,
Öhtemleni körse – ospar demleşgendi.
- 26 Peliuan qaraşauay tatlı sözlü bolğandı,
Açı sözlülege da tözüp qalmağandı,
- 27 Gitçelikden Gemudanı alğandı,
Eski jauurluğun anga salğandı.
- 28 Jaşnı jüregine qorquu kelmegendi,
Etalmam dep bir zatdan elgenmegendi.
- 29 Bir kün qaraşauay Örüzmekden tilegendi:

- Sen meni da jortuulğa elt, -degendi.
- 30 - Da, harip, sen sabiyse, bolalmazsa,
Jaşsa, natla bla aylanalmazsa.
- 31 Nart jortuuul jel urğanlay baradı,
Üç –tört künnü aşız, juqusuz qaladı.
- 32 - Uğa yı – deydi –jaş bolsam da, jürüme,
Siz aythan jumuşnu men da eterme.
- 33 Nögerleri süymedile barırın,
Ongsundula anı barımay qalırın.
- 34 -Da, harip, kel, biz bolğanlay bolursa,
Bolalmasan a- dedi, -qoşda solursa.
- 35 Tebiredile, hauanı jel etdire,
Tuyaq tauuşları jerni tepdire.
- 36 Gemudası köz tuurada sınçıqlaydı,
Taşada uya ilyaçınça sıljıraydı.
- 37 Çaba-jorta, bir talğa joluqdula,
Ağaç talada bir kesek soluqdula.
- 38 Qaphınlağa barır onou etdile,

Qaraşauayğa ua: “Bılay qal, -dep keldile.-

39 Biz kelirge otun jıyıp tur”, -delle,

Kesleri ua jalpaq sırtıa örlelle.

40 Qaraşauay arslan kibik tebindi,

Ullu terekleni taşıp tebiredi.

41 Qoş işledi, otun jardı, ot jaqdı,

Uuğa barıp, bölek maralını tapdı.

42 Atıp –atıp ol alanı öltürdü,

Jıyıp, barın birden kötürdü.

43 Marallanı sıdırdı terilerin,

Ala bla japdı qoşnu har jerin.

44 Nartla, juq da tapmay, keç keldile:

- Alan, ulan, bu qoş kimnid? –dedile.

45 - Ma bu qoşda bölek adam turdula,

Men kelgende, sizden hapar sordula.

46 Sizden hapar aythanımda alağa,

Dump boldula, -dedi, - ağaç talağa.

47 Nart batırla kerti da iynandıla,

Mahtaunu da keslerine aldıla.

48 Qaraşauay anı etalır dep bilmelle,

Ol oyumğa artallı da kelmelle.

49 Ekinçi kün başha jerge qondula,

Qaraşauaynı da biyağıça qoydula.

50 Tulpar qaraşauay tüneneça etgendi,

Kün da batıp, qarangılık jetgendi.

51 Nögerleri quppa-qurlay qeldile,

Maral terileden qoşnu kördüle.

52 - Munu ua qaydan tapdıñ? –dep sordula,

Qaraşauay aldağanda, kerti sundula.

53 - Sizni küçügüzden tapdım anı da, -

Dep aythanda, iynandıla dağıda.

54 Alay ete, bir bölek kün ötgendi,

Sora qaraşauay bıllay sınau etgendi:

55 Biyagıça qoşnu ol jaraşdırdı,

İngirlikge har zatnı quraşdırdı.

56 Mingi taudan jan çıdamaz bir buzlauuq tiledi,

Etgen tilegine közü bla tübedi.

57 Suuuk urup, jetdi allay tul-tuman-

Köz açdırmay basdı buzlauuk, boran.

58 Nartla bölek atçık sürüp keldile,

Küçden –butdan ot jarıknı kördüle.

59 Boran ursa, bir birge sürüşelle,

Jol tapmayın tirelip türtüşelle.

60 Karaşauay qarayd seyirlikge tuuradan:

- Beri, beri! –dep kıçıradı buruudan.

61 Nartla, buzlap, köpçeklege jabışhandıla,

Tüşalmayla, üşüp kabışhandıla.

62 Karaşauay, jetip, ayılların boşladı,

At jerle bla қоша taşıp başladı.

63 Atlanı da sürüp, toğayğa urdu,

Nartlanı da jılı aşdan toydurdu.

64 - Aha, - deydi, -sizden azmı küçüm bard?

Bu burçaqdan junçuymudu jigit nart?

65 İymendile, tıngılalla barı da,

Qaraşdula biri beri, biri anı da,

3

66 Qaraşauay süydü barırğa jigitlikge,

Ekinçi kün aytdı ol örüzmekge:

67 - İzmi bersen, bir kıdırıp kelir edim,

Sırtını, tüznü, duniyanı bir körür edim.

68 -Da, harip, bar, nek barmaysa, erigese,

Aylan, jürü, alay saq bol, sabiyse.

69 Gemudanı tartad iyer salırğa,

Ol erined anı ızından barırğa.

70 Gemudanı salınad kulaqları

Eti arıq , ashaydı ayaqları.

71 Nartla anı hıylalığın bilmeyle;

- Anı bla qalay barlıqdı? –deydile.

72 Deu sosuruq Örüzmekden tiledi:

-Jaşha sen qolan atıngı ber, -dedi.

73 Qaraşauay Örüzmekni atına mindi,

Maştağın da adej tartıp tebredi.

- 74 Uzayğanlay Gemudanı başladı,
 Ol a jüyürlüğün kuş uçanča başladı.
- 75 Köz jumğunçu jetdi ol uzak jerge,
 Talay jılkıını jıydı bir özennge.
- 76 Majalların, kabıp, jaralı etdi,
 Jılkı koşnu sürüp, qaraşauayğa jetdi:
- 77 -Aha, endi sen sözüme kulak sal,
 Bu jaralı atlanı kesinge al!
- 78 Sau atlanı sen nartlağa berirse,
 Juq sorsala, börü talağand, dere.
- 79 - Ahşe, -ded da, qaraşauay buruu işledi,
 Jılkıını sürüp buruuğa bekledi.
- 80 Sora ol bardı da nartlağa aytdı:
 -Bir jılkı bard, qarağız, -dep qaytdı.
- 81 Ala, barıg, qaphınlanı kördüle:
 - Ey –hey, bu ua ullu ırışıldı! –dedile.
- 82 Jigit qaraşauay sürgendi dep bilmelle,
 Jılkı bla qaytır onou etdile.

- 83 Karaşauay tiledi Örüzmekden:
 - Ülüşümü ber, -dep, -Jılkı bölekden.
- 84 Nögerleri anı unamadıla:
 - Elge sürsek, alırsa, -dep koydula.
- 85 Öhtem karaşauay juuapha büsüremedi,
 Mıçımayın Gemudanı iyerledi.
- 86 Çartlap çıkdı ağaçha ol alaydan,
 Karaşdıla zıkkıl jaşnı ızından.
- 87 Çınarlanı, kauranıça uuatdı,
 Dağda bir ağaç buruu ornatdı.
- 88 Izı bla, urup jılkığa kirdi,
 Koylanıça, tutup atıp tebiredi,
- 89 Jaralı atlanı kesine aldı,
 jarausuzla nögerlerine qaldı.
- 90 Nart batırla tamaşağa qaraydıla,
 Juq da aytmay, ne eterim maraydıla.
- 91 - Aha, -dedi, - jılkımnı eki böldüm,
 Jaralı atlanı kesime aldım

- 92 Bu sau atlanı ayırdım men sizge,
Dauu bolgan barmıdı endi bizge?-
- 93 Dep, ülüş alıp, allına etdi,
Sürüp, köz tuuradan taşayıp ketdi.
- 94 Nartla anı kim bolğanın bilmelle,
Tanımay iyerge jaramaz, deller.
- 95 Eki kere keleşile iydile,
Jılı jauap alalmayın keldile.
- 96 Ahırında Örüzmek kesi ketdi:
- Ey, jigit ! –dey, ariu söz ayta jetdi.-
- 97 - Ulan, kimse, ayt, süyeme bilirge,
Ant eteme Agundanı berirgel!-
- 98 Degeninde, qaraşauay buruldu anga,
Dedi: “Meni juuabım oldu sanga:
- 99 Nart Debetni jaşı Alaugan – atam,
Emegenni kızıldı meni anam.
- 100 Mingi tauda biz teşikde öskenme,
Sütüm bolmay, buz sümmekle emgenme”-

101 Dep Örüzmekge juuap etdi,-

Bu julkı da seni bolsun! –dep ketdi.

18. AGUNDA BLA KARAŞAUAY

(1) Nart Örüzmekni duniyağa ayılğan ariu kıızı Agundanı köp nart jigitle tilegendile. (2) Agundanı öçge salıp, ullu çarişle etgendile. (3) Kişiliklerin körgüztür üçün erişip, qorquulu jortuuullağa bargandıla. (4) Tutuşuu, sekiriu qol taş atıu oyunla etip öçeşgendile. (5) Malını köplüğü jerni üsün japhan öhtem bay Şırdan da Agundanı tilegendi. (6)Bolsa da, jumurtha içinde tük izleyen, aythılık Agunda aladan birine da büsüremegendi.

(7) Nart jigitle, qarağan köznü kesine tartıp qoyarça, jaraşdırılıp jürügendile. (8) Ala qaraşauaynı peliuan kişiligin sezalmağandıla. (9) Tozurağan üs kiyimi bla zıkkıl at keregine qarap, sansız etip turğandıla. (10) Qarasauay kesi da omaqlıqnı ne da kereksiz jerde öz başına daraja tartıp küreşgen adam tüyül edi.

(11) Agundanı anası, bilgiç Satanay, Qaraşauaynı ayırma pelivan kişiligin usta bilgendi. (12) Aythılık kıızı Agundanı berip, Qaraşauaynı kesine kiyeu eterge da süygendi.(13) Alay a açıq aytırğa bazınmağandı. (14) Tap zamannı saqlap turğandı. (15) Kıızı bla birge tübetip, muratın bilirge da süygendi.

(16) Karaşauay sıbızgığa qan usta bolğandı. (17) Pil süyekden işlenip, atasından kalğan sıbızgısı bar edi.(18) Künleni birinde, faqıraça kiyinip, nart ellede sıbızgısın soğup aylanngandı. (19) Ol sıbızgını tartıp tebirese , adamla köz qağmay qarağandıla, solumay tıngılağandıla. (20) Kim bolğanın bilmegendile. (21) Jarlıdı

dep, sadağa bergenlerinde, ol alırğa unamağandı. (22) Aylana, kıdıra, Agundanı eline bargandı. (23) Sıbızgı soğup, halknı qaldırmay üsüne sıygandı. (24) Nartla tamaşa etip tıngılagandı. (25) Andan-mından da kızla, köp sauğala keltirip, bergendile, (26) Ol birini da alırğa unamağandı. (27) Ol keziude anı Karaşauay bolğanın jappa-jangız Satanay bilgendi.

19 . NART ÖRÜZMEKNİ TUUGANI

(1) Bir jolda, nartlanı ömürlerinde, nart Debet taulağa temir taşla jıyarğa kettgendi. (2) Keçe ol bir dorbunda qalğandı. (3) Keçe ortada dorbunnu teşiginden bir seyir kök jarıq urup, dorbunnu için künça jarıthandı.(4) Debet, seyirsini, tışına çıqğandı. (5) Biteu duniyanı köz qamadırça jarıtıp, kökde bir ullu, uzun quyruqlu julduznu uçup barganın körgendi. (6) Ol julduz, uçup barıp, bek uzaqda eki ullu taunu arasında taulanı zıngırdatıp, duniyanı qaltıratıp tüşdü. (7) Debet, keçe bolğanına qaramay, arı atlandı.

(8) Arı Debet üç kün bla üç keçeden sora jetgendi. (9) Ol eki taunu arası qap-qara bolup, küyüp tura edi. (10) Qaraganında bir bek ullu, teren çungurnu ortasında eki jarılğan bir ullu kök taşnı kördü.(11) Anı içinde ua – bir tulpar jaşçıq. (12) Ol sabiyçik bir mazallı börünü boynundan qatı tutup eme edi.

(13) Biteu ol tiyreni qanathıları, janıuarları jıyılıp, ol seyirge qarap tura edile. (14) Debet alağa hapar sarğanda bir qart quş alay aytdı:

-(15) Biz keçe juqlap turğanlay, kökden bir quyruqlu julduz uçup kelip, biteu bu tögerekni küydürüp, ma bizni bu ullu kölüzge tüşgendi. (16) Kölnü suuu qaynap quruğandan sora, biz anı tübünde bu jaşçıqnı körgebiz. (17) Ol jılyap,

kıçırıp köp turgandı, alay anı katına barırğa biribiz da bazınmağanbız. (18) Bu bürünü ua busagatda gitçe balaları bardı da, ol aşdan igi toymaydı. (19) Ol, bayam, anı aşayım dep bargan bolur edi katına. (20) Alay bu jaşçık, sermep, anı buuarğa azdan koyğandı. (21) Amalsız etip, anı emip başlağandı.

(22) Nart Debet ol jaşçıknı katına barganda, ol ösüp, üç jıllık bolup tura edi. (23) Anı Debet birgesine alıp, nart elge tebiregendi. (24) Ala elge jeterge, jaşçık ösüp, jetijıllık bolğandı. (25) Olda bora, Debet nart koyçulanı koşlarına kaythandı. (26) Ol alağa jaşçıknı haporın aythanda, ala: “Seni kesingi ontoğuz ulanın bardı. (27) Ne eterikse bu börü emçekni? (28) Andan ese bizge ber, - dep tilgendile. (29) – Bürünü emip, bu sabiy börüle bla juuuk bolğandı, endi bu bolğan koşha börüle çabarık tüyüdüle”, - degendile.

(30) Nartla bir birlerinden juğ tilesele, anga uğay degen töre bolmağandı. (31) Debet ol jaşçıknı deu peliuan bolluğun körüp, temirçi etip, anga ne ustalığın da üyretirge muratı bolğandı. (32) Alay nart koyçula tilegenlerinde, jaşçıknı alağa koyğandı. (33) Jaşçıkgā nartla “Börü emçek” dep turgandıla. (34) Artla, ol ösüp, kerti nart bolğanında, Örüzmek dep koyğandıla.

(35) Temirçi Debet a, ol kökden tüşgen taşnı eki sınığın da eritip, temir etgendi. (36) Andan biteu nartha ayılğan, kulaç –kulaç sozulğan sırpınnı işlep, nart örüzmekge nartlanı jauları Kızıl Fuk bla sermeşirge bergendi.

(37) Temirçi Debet ol kök temirni kalğanın, nartlağa sırpınla, sadaqla em başha sauutla etgende, andan birazın jer temirge koşup bolğandı. (38) Ma anı üçün bolğandıla alay küçlü Debet işlegen sauutla.

20. DEBET BLA ÖRÜZMEK

- 1 Orayda, atlarına minngen edile nartla birden, aşığıp,
Orayda, uzak jolğa çıkğan edile, izley hayır, ahşılık.
- 2 Orayda, bek allarında barğan kart Debetdi bılanı,
Orayda, kart bolsa da, bar edi anı on toğuz ulanı.
- 3 Orayda, nart askeri Nartiyadan çaba, jorta ketdile,
Orayda, köp tauladan da, köp suuladan da ötdüle.
- 4 Orayda, bara, jorta ketdile, jolda ua bıla seyirden öldüle,
Orayda, bir jaşçık da bir börünü eme turğanın da kördüle.
- 5 Orayda, ol börü ua içhınalmay bu jaşçıkını kolundan,
Orayda, nart askeri tohtap karay edi bara turğan jolundan.
- 6 Orayda: - “Jaşçık, kimse, ne adamsa? – dep sorğan edi nart Debet.
- 7 Orayda: - “Örüzmekme, men a öksüz ösgeñme, -
Orayda, sabiylikden börü süt a içip kelgenme.-
- 8 Orayda: atam kimdi, anam kimdi – tanımayma, bilmeyme, -
Orayda: - her jerlerde izleyme da adam halı körmeyme.”
- 9 Orayda, ol zamanda aythan edi nart Debet a, aşığa:
Orayda: “Nart atası Debet menme, -degen edi jaşçıkğa,-

- 10 Orayda, -bardı meni on toğuz a ulanım,-
Orayda, - Jıyırmançıları bolursa sen alanı”.
- 11 Orayda, alay aytıp, alıp ketgen edi ol Örüzmekni,
Orayda, bolğan edi ol a ıartlık jaşı Debetni.
- 12 Orayda, Örüzmek da bolğan edi Nartnı batır ulanı,
Orayda, köp zulmadan, köp palahdan ıutharğan edi ol Nartnı.

21. ARIU SATANAY

- 1 Suu bla kün tayaqladan jaratılğandı,
Duniyanı başında andan ariu zat bolmağandı.
- 2 Kündüz – künça ,keçe – ayça jarıthandı,
Anı körgenni eki közü kaçagandı.
- 3 Hıynılağa, alğışlağa üyretgendi, ıatınlanı,
Tilegi ıabıl bolup ıalğandı anı.
- 4 Anı tükürüğü şaudanlanı ıaynathandı,
Anı siydigi ayıu terini jumuşathandı.
- 5 Üfgürgeni suuuthandı ızğan temirni,

Aytır sözün, aqılın bilgendi har kimni.

6 Julduzlada, jer túbünde ne bolğanın körgendi,

Anda jaşağanla bla tüşünde uşaq etgendi.

22. SATANAYNI URLANNGANI

1 Kündü Satanaynı atası,

Aydı anı taphan tatlı anası.

2 Aydan tengiz teyri urlağandı,

Anı atı Suu jelmauuz bolğandı.

3 Tengiz teyri ayrıkamda jaşırgandı,

Jaşırganlay nença jılla aşırğandı.

4 Ay, tutulup, közü, beti qaralğandı,

Açıuundan jüreginden taralğandı.

5 Ay da, Kün da tutulalalla anı üçün,

Titireyle, qaltırayla anı üçün.

6 Jerden ala jarıqların tıyadıla,

Jilyap, ola julduzlanı jıyadıla.

- 7 Jerge ala biyik kökden qaraydıla,
Satanaynı qaydağısın suraydıla.
- 8 Ne bolğanın, qaydağısın tabalmayla,
Jelmauuzğa sorurğa ala bazalmayla.
- 9 Ay Jilyasa – közlerinden jauad jauunla,
Kün kızdırsa – jerde janad qaudanla.
- 10 Satanaynı Suu Jelmauuz buqdurğandı, bermeydi,
Ayrıkamda anı kişi körmeydi.
- 11 Ayrıkamnı üsün tuman bla japhandı,
Kesi kirip tengiz tüpde jathandı.
- 12 Satanayğa Suu Anası qarağandı,
Altın çaçın qolu bla taragandı.
- 13 Ne bolsa da, künü aman bla bathandı,
Tengiz tanı aman bla athandı.
- 14 Bölek jılla jilyay – jilyay turğandı,
Bir keçe qaçarğa al burğandı.
- 15 Betin boyap, çıqğand tengiz jağağa,
İzley barıp minngend qayın qangağa.

- 16 Butun, olun alak etip tarthandı,
Jelle, s re, ara jerge athandı.
- 17 Almostula, k r p, anı alandıla,
ara ormanna eltip, ala salandıla.
- 18 Almostula tamır ala bergendile,
Satanaynı sıylı, ariu k rgendile.
- 19 Almostula s leirge bilmey elle,
Satanaynı bir da eri k rmey elle.
- 20 Bir k n bıla aba, jorta ketdile,
Bilmegenley, bir t bege jetdile.
- 21 Ol t beden as-mus iyis urup baladı,
art almostu birden esin taladı.
- 22 alanları birden artha adıla,
ara ormanna t k-t k bolup udula.
- 23 Ullu t be art emegen bolandı,
Jeti j z jıl ol ormanda turandı.
- 24 Ol Satanay aalmayın alan edi,
art emegen tutayım dep baran edi.

- 25 Ol keziude Satanay, betin açıp, qarağan edi,
Birden emegenni jangız közü qamağan edi.
- 26 Jangız közü juq körmeyin qalğan edi,
Açıulanıp qaya taşla alğan edi.
- 27 Juq körmeyin, taşla bla ata edi,
Jerden sermep, topuraqla juta edi.
- 28 Kele kelip, tik qayadan jıgılğan edi,
Töbe qarhı suu taşlağa jağılğan edi.
- 29 Qız Satanay qaldı kesi jangızlay,
Qara ormanda kesi allına, jalanlay.
- 30 Köp aylanngand qara ormanda, abına,
Amalsızdan jer Teyrige tabına.
- 31 Ariuluğu taşnı, taunu jarıta,
Har bir zatnı ol kesine qarata.
- 32 Satanaynı körgende, tohtay elle suula da,
Keçele da jarıy edile taula da.
- 33 Ol Satanay köp aylanngand, el tapmay,
Aşarına bir burhu gırjın qapmay.

- 34 Kele kelip, bir nart elge kirendi,
El kıyırda kıurtha kıatın k6rgendi.
- 35 Kıurtha kıatın Satanaynı alğandı,
Tutup kelip, gumusuna salgandı.
- 36 Jaşırtınlay kıurtha anı 6sd6rgendi,
6r6zmekge kıznı alay sezdirgendi.
- 37 Kıatınlıkğa 6r6zmekge bergendi,
6r6zmek da andan akıl bilgendi.
- 38 Ol satanay bolğandı nartla anası,
6r6zmek da bolup nart askerini atası.

23. 6R6ZMEK BLA KURTHALA

- (1) Ertte zamanlada nartlağa biylik etip turğan Kıızıl Fuk dep bireu bolğandı.
- (2) Anı alğışı, kıargışı da kıabıl bolup kıala edile. (3) Ol sebepten nartla, anga boysunup, jasaķ t6lep turğandıla.
- (4) Jaşay ketgenlerinde, nart 6r6zmek Fuk bla 6releşedi, anı horlay tebireydi.
- (5) İş tapsız bolğanın k6rgende, Kıızıl Fuk, nartlağa kıargış etip, k6kge uķup ketgendi.
- (6) Ol k6kge uķup ketgenden sora jer 6s6nde kıatınla tuumay, ajirle kışnemey, buğala

ökürmey, sabanla baş kuşmay, mağa köllede tauuş eşitilmey, qozula maqırdamay, ulaqla kıçırmayalay boladı.

(7) Nartla, qurthala da jıyılıp, bılay onou etedile. (8) Qalay da bolsun, bir amal etip, jer üsünde adamla qırılıp qalmazqa, kızıl Fuknu nart eline keltirip, anga baş urup tururğa dep. Jaşauu kelgen qurthaladan biri ua bılay aythandı:

(9) – Qınasaqal Qızıl Fuknu ol zamanda horlarıqdı nart Örüzmek, - degendi, - birgesine Fuknu toğuz tamğalı jüzüğü bolsa. (10) Andan sora da, burun kökden tüşgen juldüznu keseginden Debet Örüzmekge qama işlep berse. (11) Andan sora, Qızıl Fuknu kökde qalasın saqlağan toğuz sülesinni terilerin alıp, aladan Örüzmek kesine ton etip kiyse, -dep, tişleri da bolmağan, közleri da igi körmegen qart qatın alay aytadı.

(12) Fuknu kökde qalasın toğuz börü bla toğuz sülesin saqlap boladıla. (13) Örüzmek uçup Qızıl Fuknu kökde qalasını arbazına qonnganlay, toğuz sülesinni da qaması bla başların keteredi. (14) Terk oquna terilerin alıp, beline tağadı. (15) Börülege ua tiymeydi, börüle da ana çapmaydıla. (16) Sora, Fuknu seyir tohanasına kirip, ana bılay aytadı:

17 Jer üsünde suula qurup, açlıq kirgendi,

Meni sana nartla eli iygendi.

18 Ongungu, qarıuunu nartla barı bilgenbiz,

Endi seni ariu körürge süygenbiz.

(19) Fuk, anga aylanıp, köp açi qarğışla etedi, sora kesi uçuuçu qanatların jayıp tebireydi. (20) Örüzmekda qamasın çığaradı da, sermeş başlanadı. (21) Fuknu qaması, köp da barmay sınadı. (22) Ol zamanda Fuk, qol ayazı bla tutup, Örüzmekni

qamasın sındırğandı. (23) Alay nart ulu Qızıl fuknu tüpge urğandı, öltürgen a etmegendi. (24) Anı qanatlarına ilinip, jer üsüne tüşedi. (25) Fuknu ua teren uruğa atıp, bir qauum zaman tutadı.

(26) Jer üsünde suula çığıp, sabanla bitip, adamlığa, mallağa da tölü qoşulup tebireydi. (27) Alay bereket, ırışlı az boladı, külkü, qobuz, siriyna tauuş jer üsünde hazna eşitilmeydi.

(28) Ol zamanda nartla sıylı körgen qurthaladan birleri Örüzmekge:

-(29) Terk oquna Qızıl Fuknu başın keter, -deptileydi. -(30) Alay etmeseng, jer üsünde janı palahla tuuarğa bolluqdu,- deydi, iynandıradı.

(31) Örüzmek da ol qart katınnı aythanın etedi. (32) Andan sora jer üsünde pereket, ırışlı, külknü da köp boladı. (33) Tınçlıq, ırahatlıq dajer üsüne janıdan keledi.

24. ÖRÜZMEK FUKNU HORLAYDI

1 Örüzmek, qızıl Fuknu horlap,
Nart eline erkinlik kelgen edi,
Qızıl Fuk, Örüzmekden qorqup,
Kökge uçup ketgen edi.

2 Qızıl Fuknu quş qanatı boluuçu edi,

Ol qayda süyse da uçup jürüüçü edi,

Qızıl fuknu har tilegi qabil boluuçu edi.

3 Ol qarğış etdi:

-Nart elin kün kıssın! – dep qatı tiledi.

4 Tiledi ese, tilegine jetdi,

Halkğa ullu kıynlıq etdi.

5 Qızıl Fuk tilegen edi:

-Nartnı sabanları baş etmesinle,

Kelinleri jaş etmesinle!

6 Malları kırılısınla,

Nede da kıtlıq bolsun!

7 Sabanla baş etmey edile,

Kelinle jaş etmey edile.

8 Suuğa tarala edile,

Malla kırıla edile.

9 Örüzmek elni jıyğandı:

- Ne eteyik? – dep sorgandı.

10 - Sense Qızıl Fuknu horlarıq,

Anı uçan jerinde tabarık,

Dep bir auuzdan aytdıla.

11 Debetge jelim top işletgen edi Örüzmek,

Jelim top bla kesin kökge,

Atdırğan edi örüzmek,

Qızıl Fuknu üyüne

Mıçımay jetgen edi örüzmek:

12 - Kününg ahşı bolsun, Qızıl Fuk!-

Dep salamladı Örüzmek.

- Kününg aman bolsun!- dedi

Örüzmekge Qızıl Fuk.-

13 Sen meni jerde qoymadıng,

Meni bla küreşgenden sen bir toymadıng,

Endi manga erkin tüyülmüdü kök?

14 Nartha biyigimi, jerimi aldındı,

Endi ua nek quuasa, nek qoymaysa meni?

15 - Qızıl Fuk, - dep başladı Örüzmek,-

Men sanga kelgenme jaraşırğa,

- Halk kıynaladı, anıla,
Juğ tapmaydı ol aşarğa,
16 Sabanla baş etmeydile,
Kelinle jaş etmeydile.
17 Bu terezenden qaraçı enişge,
Nartlağa jetgen ülüşge.
18 - Aha, bla mensiz bolmaydıla,
Endi qayt dep menden tileydile! –dep,
19 Qıuanıp Fuk terezeden qaradı,
Örüzmek da anı sırpını bla urdu.
20 Fuknu başın ketergen edi Örüzmek,
Köknü jauunun erkin etgen edi Örüzmek,
Qızıl Fuknu quş qabına kirip,
Uçup jerge tüşgen edi Örüzmek.
21 Örüzmek jerge tüşgenden sora, nart eli jıyılıp, ulla toy etip,
Örüzmekni algıslap, anga mahtau jır etgendile:
22 Oy, Örüzmek a nart elni jarıthan kündü, hey!
Ötürüksüz da, bir sözlüdü da, hey!

- 23 Anı börü tonu da jelpegey, hey!
Eki mıyığı da körpeley, hey!
- 24 Taulağa çıksa – çıpçık ayaklı, hey!
Törede söleşse – bağır jıyaklı, hey!
- 25 Kökde çıpçıknı ozdurmaz, hey!
Aman şaytanlağa kesin aldatmaz, hey!
- 26 Emegenle andan qorqalla, hey!
Anı körsele uzak kaçalla, hey!
- 27 Nartla üçün, qurç kılışça, turad da, hey!
Jaunu körse, arslan kibik urad, hey!
- 28 Oy, Örüzmek a nart elni jarıthan kündü, hey!
Ötürüksüz da bir sözlüd da, hey!
- 29 Bizni quthardı Qızıl Fukdan, hey!
Entda saqlar bizni palahdan, hey!

25. ÖRÜZMEK BLA QINA SAQALLI FUK

- 1 Örüzmek saulay nartnı başıdı,

Shurtuklanı Shurtuknu jaşıdı.

- 2 Boş tuğumdan çıķğan ol bir baladı,
Sabiylikden baçamalıķnı aladı.
- 3 Kōngur mıyıklı, koy közlü,
Ötürüksüz, kesi tamam bir sözlü.
- 4 Örüzmek degenin nart özdendi,
Ol köp kıyınlıķķa tözgendi.
- 5 Kızıl Fuknu zalimliginden bezgendi,
Sabiylikden anı har zorluğun sezgendi.
- 6 Oneki jılında koyçu bolğandı,
Kızıl Fukga demleşiunü salgandı.
- 7 Gitçelikden Fukga korķuulu bergendi,
Nartha etgen zalimligin barın da körgendi.
- 8 Fuk bargandı Örüzmekni koşuna:
- Koyla ber! – dep, borç salgandı başına.
- 9 Örüzmek bir osal koyçuk bergendi,
Kızıl Fuk a anga büsüremegendi.
- 10 Kāmiçi bla bir – eki tarthandı,

On eki oyun zor bla alandı.

- 11 Sabiy r zmek anı dertge salgandı,
Unutmayın j reginde saqlaandı.
- 12 T be sanlı arslan k ll  rezmek,
Sermegenin sıtara  sgendi bek.
- 13 urtha Satanaynı aldı atına,
Fuknu haparların aythandı ona:
- 14 - “ oyla ber” , - dep kelgen edi manga,
Bir osal oy bergen edim men anga.
- 15 Ol men bergen oya b s remedi,
ızıp, amii bla sırtıma berdi.
- 16 Jıynı bla kelgen edi  s me,
Men sabiyem, bazınngan ed k   ne.
- 17 Men ja edim, ol zorlunu etgen edi,
Nartnı oneki oyun alıp ketgen edi.
- 18 Endi manga ol k nn  bedileydi,
Nart allında mashara bla ileydi.
- 19 ızıl Fuknu men da anı unutmam,

Nartnı dertin men da anga kurutmam.

20 Kızıl Fuknu bardı sarıuek atı,

Anga minse, baradı jelden katı.

21 Açıulansa, közü otça janadı,

Silkinse ua, jeli kıaya jonadı.

22 Örüzmekge Satanay üyretgendi:

- Endi Fukga ma bılay et, - degendi:

23 Bir almostu bardı, kıamışdedi jaşıauu,

Har bir künde bir kıoyandı aşıauu.

24 Ol kıamışde teren ulu buğarsa,

Kıoyan tutup, tüz kıatında tağarsa.

25 Kesing kirip ol urada buğarsa

Kelse, almostunu tutup buuarsa.

26 Almostunu soyup, terisin kıyerse,

Barıp Fuknu ayak joluna kıirirse.

27 Andan arı eterigingi kıirirse,

Sora kıara, ne bolğanın kıörürse.

28 Alf Örüzmek kıamışlege bargandı,

Jaraşdırıp teren uru qazğandı.

29 Quuup, qoyanlardan birin tuthandı,

Urunu tüz qatında taqğandı.

30 Kesi kirip uru içinde buqğandı,

Almostunu kelirin saqlağandı.

31 Almostu, kele kelip qoyannı tapdı,

Ol qoyannga millıgın atdı.

32 Örüzmek urudan sekirip çıqdı,

Sermep almostunu jıqdı.

33 Sol qolu bla qaçından tuthandı,

Erlay tış qabın sıdırğandı,

Barıp Fuknu ayak jolunda buqğandı.

34 Tang alada Fuk keldi ayak jolğa,

Örüzmek almostuça aldı qolğa.

35 Qızıl Fuknu esi auup qalğandı,

Barmağında altın muhuru bolğandı.

36 Altın muhurun Örüzmek alğandı,

Satanayğa hapar aytıp bargandı.

- 37 Kınasaķal Kızıl Fuk jinli edi,
Nartha auup jasaķ sala edi.
- 38 Jılğa altmış irik, altmış sıy ķanga,
Altmış ķaķ ķabırğa barĝandı anga.
- 39 Deu Örüzmek kıızıp barĝandı dauĝa:
- Endi jasaķ berdirmem, - degendi, - sanga.
- 40 Men Örüzmek bolmam, sen jasaķ alsang,
Nartnı üsünde andan köp oynasang!
- 41 Fuk, çıdamay, ķorķup ķaçhandı,
Saulay nartha aman auuz açhandı:
- 42 - Tamıķı tammay, kün ķuuursun! – degendi,
Aythan sözü ķabıl bolup körgendi.
- 43 Nart, jıyılıp, ullu onou etgendi:
- Örüzmekni Fukga iyeyik, - degendi.
- 44 Elde ķurthalanı jıyıp sordula,
Bir madar dey, alaĝa baş urdula.
- 45 El ķurthala nartha onou etdile,
- Aliklada eski top bardı, - dedile,-

- 46 Jer tübünden anı qazıp alıgız,
Sampalına jambolatnı salgız.
- 47 Topha kırk batman otnu quyuguz
Top atılsa, deu Örüzmek keter,
Kızıl Fuknu quş uyasına jeter.
- 48 Qurthalanı onouun nart tolturdu,
Alf rzmek top bırğığa olturdu.
- 49 Top atıldı – rzmek kkge mindi,
Kızıl Fuknu yne uqıp kirdi.
- 50 Dedi: “Kününg ahşı bolsun, Kızıl Fuk!
Sen ketgenli kn qıshandı, bitmeyd juq.
- 51 Baytalla tay, qatınla jaş etmeyle,
Jer quruğandı, sabanla baş atmeyle.
- 52 Baş kötürüp, halkınga bir qaraçı,
Avruuungu alayım, jaşauuma jaraçı!
- 53 - Nart rzmek, sen kününg aman bolsun!
Seni millıgınga aman quş qonsun!
- 54 Nartnı snde jaşauumu qoymading

Meni sürgenden sen jerde da toymading,-

55 Dep, süyelip kökden jerge qaradı,

Deu Örüzmek urup başın tayırdı.

56 Kıızıl Fuk da başı kesilip audu,

Ol kün tüşge deri kıızıl kan jaudu.

57 Tüşden sora taza jauun jauğandı,

Nart halkına ullu kıuanç salğandı,

Deu örüzmek a kuş uyada kalğandı.

58 Obur Satanay da ol işni bilgendi,

Örüzmekge jel atın jibergendi.

59 Nart Örüzmek jel atına minngendi,

Kökça kükürep ol nartha kelgendi.

60 Nartnı Kıızıl fukdan azat etgendi,

Örüzmek nartnı kölüne jetgendi.

26. SATANAY ÖRÜZMEKNİ ÖLÜMDEN KUTHARADI

1 Fuknu jaşı, ölmey, nartda kalğandı,

- Örüzme kni joyarğa onou salğandı.
- 2 Kesi kibik bir auumnu taphandı,
Uu içirip öltürür jol alğandı,
- 3 Obur Satanay anı sezgen edi,
Örüzme knge aytıp bildirgen edi.
- 4 Boğurdağın teşip, bırgı kıyirdi:
- Boza içseng, munu bla iç, - dedi.
- 5 Örüzme knge barırğa adam bazmadı,
Sabiy Sosoruğ dedi: “Men barırma,
- 6 Tulpar Örüzme kni men aırırma,
Uağızdan ulak, ayak alırma”.
- 7 Nartnı sözün Örüzme knge bergendi,
Alf Örüzme kn nart uağa kelgendi.
- 8 - Sadağ atıp sınşayık, - degendi,
Demleşıude ullu oruu bergendi:
- 9 Aliklada temir ıpını athandı,
Anga jalan anı oğı bathandı.
- 10 Tartıp oğun kışi ığaralmadı,

- Jaş Sosuruğ a tartıp aldı,
Taplap, bögüp bir janına atdı.
- 11 Dedi Örüzmek: “Sırpınlanı sınayık”
Sora temir öpke şişni çançıdıla.
- 12 Kızıl Fuknu jaşı jıyında bolğandı,
Örüzmek anga qarap aythandı:
- 13 - Fuknu başın bu kılıç ketergendi,
Kılıçımı anı azıu tişi kez etgendi.
- 14 Örüzmek şişni eki keseklep aldı,
Kılıçın da sılap, kınına saldı.
- 15 Örüzmekni çağırğan elle törde,
Ol da unamadı öрге öterge.
- 16 Ahşı bozanı kesleri içelle,
Uulusun a Örüzmekge berelle.
- 17 Bozanı ol bırıgı bla bardıradı,
Boza, sarkıp, jerde köl-köl boladı.
- 18 Örüzmek, esirip, tübüne siyedi,-
Dep, bir bölek öltürürge süyeledi.

- 19 Aman tilli Gilyahsırtannı çağırtdıla,
Alğış ayaknı anga uzatdıla,
- 20 Gilyahsırtan bılay alğış etedi:
- Kaban tişlini tişleri kayırılсын,
Kaban tişli gumuljuklardan ayırılсын!
- 21 Örüzmek da bılay juuap beredi:
- Ey, Allah, kaban tişi kayırılmasın,
Kaban gumuljuklardan ayırılmasın!-
- 22 Dep, ol eşikni kılıçın bek saladı,
Kılıç bla sermep, başların aladı.
- 23 Deu Örüzmek adam kannga bathandı,
Sosuruq, körüp, kesin üyge athandı.
- 24 - Ey, kırdı ! – dep, kesin eşikge uradı,
Üynü kabırğasın öрге aladı.
- 25 Örüzmekni jaşçık kuçaqlap aladı,
Eltip barıp, suunu içine saladı.
- 26 Kanın – kunun da juuup, tazaladı,
Atha mindirip, üyüne aşırdı.

- 27 Obur Satanay suradı Örüzmekden:
- Ne boldung, ne kördüng sıy-adetden?
- 28 - Oy, koy, bar edi anda bir qan auuzlu bolluq,
Ullu bolsa, bolur ol bir tauuşluq.
- 29 Sordu: “Ol qarındaş bolsa süyermeng?”
- Uğay, onglu bolsang– qarındaşdı,
Ongsuz bolsang – degendi, - qanlı başdı.
- 30 - Jaşing bolsa ua süyermen ? – degendi,
- Ayhay, allay ırışı qayda, - degendi.
- 31 - Bilmeymise, ma ol seni jaşingdı,
Qartlığıngda sen tıyanır taşingdı.

27. ÖRÜZMEK BLA AQ MARAL

- 1 Ayt – ayt, batır Örüzmek atlanıp çıqqan edi, deydi,
Bara bara ol bek arıdı, soruqdu, deydi,
Jol üsünde bir aq maralğa joluqdu, deydi.
- 2 Qolanından tüşüp, atarem degende, deydi,

- Ol bir sırtha örlep ketdi, deydi.
- 3 Iızından kıuuup, atarem degende, deydi,
Dağıda bir sırtha ötüp ketgendi, deydi.
- 4 Alay ete, uzayıp, ol bir aq kıalağa kirip ketgendi, deydi,
Örüzmek da çabıp ızından jetgendi, deydi,
Anda bir tamaşa aq biyçeni körgendi, deydi.
- 5 - Künününg ahşı bolsun !- degendi,
- Ay, kününg, keçeng da aman bolsun!
- 6 Bögünlü tınçaytmadıng, otlarğa da kıoymadıng, -degendi, deydi,
Sora taphanın aşathandı, içirgendi, deydi.
- 7 - Tur, ket, bir oğursuz erim bardı,
Kelse, seni da, meni da öltürür, -degendi, deydi.
- 8 - Uğay! On jauurunumda kaçım bardı, -deydi,-
Ariu tişiriuğa tübep, tutmay kıoymazğa antım bardı, -deydi.
- 9 Ol alay ayta turğanlay, bir ullu tauuş eşitildi, deydi,
Tışına kıarağanında bir deu emegenni kördü, deydi.
- 10 Mangılayında jangız közü jıltıray, deydi,
İmbaşında tamırı, butağı bla emen terek çaykıala, deydi.

Qoltuq túbünde butaklı bir buu kıçıra, deydi.

11 - Aq biyçe, endi ua ne eteyim? –dedi Örüzmek,

- Kaç da, unduruq túbüne kir,- dedi aq biyçe.

12 Emegen qalağa kirgendi, deydi:

- U-u-fl! As, iyis, mus iyis!

Qatın, mında kim bardı? –degendi.

13 - Uğay, kişi, as-musdan aylanıp sen kelese, -deydi,-

Alay, açdan öleme dep bir nart ulu kelgendi, -deydi,-

Seni körgende ol kaçıp, unduruq túbüne kirgendi, -deydi,

14 - Ey, nart ulu! Men aşamam etingi, -deydi,-

Beri çık, köreyim bir betingi, -deydi.

15 Örüzmek, çığıp, emegenni allına süyeldi, deydi,

Emegen a, anga qarap, bılay küküredi, deydi:

- Bir aman ulaqçık keltirgenme – anı sen abir sıdır,- deydi,-

16 Bir gitçe terekçik keltirgenme, anı da bir sıdır,- deydi.

- Men a ol bişginçi soluuyum biraz, -deydi.

17 Örüzmek, erlay, buunu sıdırdı, deydi,

Terekni da tuurap atdı, deydi.

- 18 Örüzmek, etni bişirip, tegenege alğandı, deydi,
 Eltip, anı emegenni allına salğandı, deydi.
- 19 - Ha, endi qarın günyahın kesing idi,- dedi emegen.
 Örüzmek aşık ilikni kesine alğandı, deydi,
 Buunu qalğanın anga koyğandı, deydi.
- 20 Aşağandan sora emegen bla aq biyçe, deydi,
 Undurukğa jatdıla, deydi,
 Örüzmekge ua üy túbünde jer saldıla, deydi.
- 21 Ol öhtem nart ulunu közüne juğu kirmeydi, deydi,
 Ne madar eteyim dep, ol amal izleydi, deydi.
- 22 Bir zamanda aq biyçe juurğan túbünden ayağın qaratdı deydi,
 Biteu üynü ol künça jarıtdı, deydi.
- 23 - Hey, emegen, janıp ketebiz! – dep, örüzmek kıçırdı deydi.
 - Qorqma, alay meni qatınımı sanı janadı,-
 Dep huruldadı emegen, deydi.
- 24 Öhtem Örüzmek keçe uzunu juqlamadı, deydi,
- 25 Aq biyçe üç kere ayağın uzatdı, deydi,
 Har kere qalanı için künça jarıtdı, deydi.

- 26 Öürüzmek tınçaymadı, tınmadı, deydi,
Emegenge juğu bermedi, deydi.
- 27 Emegen açulandı, küküredi, deydi:
- Juqlatmadı, tınçaytmadı sen meni! –dep, deydi,
- 28 Unduruğ kulağından kamiçini aldı, deydi:
- Kökde barğan qanatlı bolmasa,
- 29 Jerde barğan janıuarnı iymezça eger bol! – dep,
Jathan örüzmekni urdu, deydi.
- 30 Öürüzmek, sınıp, eger bolup qopdu, deydi,
Emegen da, eltip anı egerlerine qoşdu, deydi.
- 31 Öürüzmekni qatını obur Satanay anı bilgendi, deydi,
Ol, qara tülkü bolup, erttenlikde, deydi,
Qalanı allına kelgendi, deydi.
- 32 Emegen: “Üst – üst !” dep, anga egerlerin üsgürtdü, deydi,
Tülkü kaçanda, egerle quudula, deydi,
Alay, Jetalmay, artha qaytdula, deydi.
- 33 Öürüzmek a tohtamay quua ketdi, deydi,
Tülkü, çaba barıp, dump bolup ketdi, deydi.

- 34 Satanay kesini adam sıfatın aldı, deydi:
- Ay, öhtem Örüzmek a, artıng ne amanna qaldı!- deydi.
- 35 Sora ne eterin erine üyretgendi, deydi:
- Barğanınglay, emegen tegenege aş qıyar, -degendi, -deydi-
Sen a içmey ayağıng bla türt da ket anı, -degendi, deydi-
- 36 Ol tüyer, tüyse –sınsı, ulu, -degendi, deydi.
- 37 Ol zamand qatını: “qoy haripni,
Ol da adam uludu, öçüksünngen ete bolur” –der, deydi.
- 38 Sora sanga: “Üyge kir da, unduruq túbünde jat!” der, deydi,-
Ala Juqlasala, unduruq qulağında kiyiz qamıçıge tiyerse, deydi.-
- 39 “Ullu Teyri ! Meni burunngu Örüzmek et!” dep aytırsa, deydi,-
Andan sora eteringi kesing bilirse, -deydi.
- 40 Örüzmek, Satanay aythanqa, har zatnı etgendi, deydi,
Biyacı nart ulu Örüzmek bolğandı, deydi.
- 41 Sora, emegenni kiyiz qamıçı bla sermedi, deydi:
- Ullu Teyri! Sen munu bir mazallı alaşa et! –dep tiledi, deydi.
- 42 Deu emegen, alaşa bolup, kışnep qophandı, deydi,
Örüzmek andan dertin alay alğandı, deydi.

28. ÖRÜZMEK BLA JİN PATÇAANI KIZI

- 1 Nart ulu batır Örüzmek a, deyle,

Nart ulu Örüzmek a, deyle.
- 2 Nartlanı başı da Örüzmek a, deyle da,

Nartlanı başı da Örüzmek a, deyle da.
- 3 Örüzmek da köp kıynalıp ösgendi, deyle,

Köp kıynılıklağa da tözgendi, deyle.
- 4 Örüzmek da köp kıynalıp ösgendi, deyle,

Köp Huştu arağa da ketgendi, deyle.
- 5 Alaşa tuman da jetgendi, deydi,

Ol ura-bere da ketgendi, deydi,

Biyik sırtlağa da jetgendi, deydi.
- 6 Biyik sırtladan da oy, qaradı da,

Ullu özende bir ot jarıkla körgendi, deydi.
- 7 Oy, ora-dara da, ori-ora-dara!

Ol ura-bere ketgendi, deydi,
- 8 Ol ot jarıklağa da jetgendi, deydi,

Oy, ol jarıqlağa da jetgendi, deydi.

9 Oy, ora-dara da, oy!

Bir ullu özende-bir ullu toy!

10 - Örüzmek degening a kelmezmed? –deyle.

- Örüzmek degening a keledi! –deyle.

11 Qalın qasları da körpeley, deydi,

Ol börü tonu da jelpegey, deydi.

12 - Örüzmekni atın a tağığız ! –deydi.

- Örüzmekni atın a tağayık ! – deyle.

13 - Men kesi atımı da kesim tağarma, -deydi,-

Süygen kızçıgımı da kesim tabarma, -deydi.

14 Kesi atın da kesi tağandı,

Jin padçahnı kızın da kesi taphandı.

Orayda, ora-dara, ori-orayda!

15 Bir ullu öende da anı bla qalgandı, deydi,

Da munu bla da bir oynay-küle ketgendi, deydi.

16 Alayda oturup a aşadıla, deydi,

Jır da etip jırladıla, deydi.

- 17 Anda, üçünçü, “Golluğa “ da barıp tepsedile, deydi.
- 18 Örüzmek da andan sora bargandı, deydi,
Atını ayılların a katı ua tarthandı, deydi.
- 19 Sekirip atına ua minngendi, deydi,
Toyğa bek qarşı ua kelgendi, deydi.
- 20 Padçahnı kızçıgın sermep alıp a, deydi,
Atına salıp a, kaçıp ketgendi, deydi.
- 21 Atına da mindirip, nart eline kutulğandı,
Üyüne eltirge uyalıp, ağaç içi dorbunda turğandı.
- 22 Anı kalay ese da obur Satanay sezgendi,
Aķ maral bolup, ağaç içine kirgendi.
- 23 Anı ızından Örüzmek köp quuup arıydı,
Jukusu kelip, butları jürümey apçıydı.
- 24 Kara ağaç içinde auup juķlaydı, deydi,
Obur Satanay a alayğa arbası bla keledi,
Sora Örüzmekni arbağa salıp, alıp ketedi.

29. ÖRÜZMEK BLA NOĞAYÇIK

- 1 Noğayçık Örüzmeklağa bargandı:
 - Ey, üyde kim bardı? – dep sorgandı.
- 2 Örüzmekni jaşı eşikge çıķğandı:
 - Ey, Juuuk bol, kónak ! – dep aythandı.
- 3 - Kónak alamısız ? – dedi Noğayçık.
 - Ayhay, alabız, tüş atıngdan! – dedi jaşçık.
- 4 - Da men sizge jıl kónakğa kelgenme,
 Jurtuğuzğa hurmetimi bereme.
- 5 Har kün sayın bir irik aşarıkma,
 Atım künden bir gebenni boşarıkdı.
- 6 Jaş kaytıp üyelerine kirgendi,
 Noğayçıkni haporın bildirgendi.
- 7 Nart Örüzmek kónaknı allına çıkdı:
 - Kel, Juuuk bol ! –dep kónakğa kuuandı.
- 8 Noğayçıkni üyüne ol çaķırdı,
 Sauutların ilkiçge taķdırdı.

- 9 Aythanıça aşarmı dep sınadı,
İrikni bişirip allına saldı.
- 10 Atına geben biçenni berdi,
Aşayalırlamı, köreyim, dedi.
- 11 Sau irikni Noğayçık aşagandı,
Alaşası gebenni boşagandı.
- 12 Ol bağıvda bir jılnı saklağandı,
Bir kün Örüzmek konağına bargandı:
- 13 - Kalaysa, erigemise? –dep sorgandı.
- Sen aman erik suula içgin! – deydi konaq.
- 14 - Ay, talanngan, açmı bolğansa, konaq?
Ne kozudung, ne bolğandı da sanga?
Ne ayıbing bardı konaqbayinga?
- 15 - Men aşarık izley kelmegenme,
Ne da kiyim tiley kelmegenme.
- 16 Nart batırsa dep, andan kelmegenme sanga,
Seni bla süygenme aylanırğa.
- 17 - Alay ese, ayhay, konağım, közüm,

Aylanırız, bolmaz ol zatha sözüm.

18 Eki batır jortuulğa çıkdıla,

Muratha terk jeterge aşıkdıla.

19 Uzaq, kıyın edi alanı jolları,

Batırlanı –temir üzgen qolları,

20 At tılpıuları tuman bola edi,

Tuyaqları jerni sıdıra edi.

21 Eki batır jorta, çaba ketdile,

At solutur bir qonuşha jetdile.

22 Nart Örüzmek aytdı : “Endi tüşeyik,

Qaphınlanı bu jerleden süreyik”.

23 Unamadı Noğayçık : “Uğay, -dedi,-

Qatınladan güttü urlağança” , - dedi.

24 Örüzmek Noğayçıkğa bılay aytdı:

- Şağırey jerleni tauusdum endi.

25 Noğayçık Örüzmekge juuap berdi:

- Alay ese, ızımdan kelçi ! –dedi,

Alıp barıp, jılkı qoşha tiredi.

- 26 Tögeregi temir buruu etilip,
Açılmazça, eşigi qatı begitilip.
- 27 Sora ala qaphın onou etedile,
Örüzmeqge Noğayçık bılay dedi:
- 28 - Mında bardı üç qarındaş emegen,
Bardı olada quşjeter bir ajir.
- 29 Emegenleden birin sen öltürseng
Ekinçisin ol ajir alıp jeter.
- 30 Anı da öltürseng, üçünçüsün alıp jeter.
- 31 Üçünçüsün da öltürseng, ol ajir,
Kışnep kelip da, jılkığa qoşulur.
- 32 Örüzmeqge qarap, Noğayçık aytdı:
- Temir buruunu eşigin aç keri!
- 33 Köp sıgındı Örüzmeq, açalmadı.
Noğayçık tabanı bla eşikni urdu.
- 34 Eşikni kılıcı çartladı da ketdi,
Noğayçık jılkıını qatına jetdi.
- 35 - Endi, Örüzmeq, süyseng – Jılkıını qısta,

- Süyseng a- eşikden jolğa aylandır.
- 36 Nart Örüzmek eşikni saqlap turdu,
Noğayçık jılkılanı kuudu.
- 37 Ala Jılkılanı jolğa terk saldıla,
Izlarından jauun jel jergendi.
- 38 - Aha, - dedi, - duşman jetip keledi!
Endi, Örüzmek, ızıbızdan jau jeter,
- 39 Meni qanjıgamda kebinlik bardı,
Ölsem, meni ol kebinnge salırsa.
- 40 Atıma baylap, kıstap koyarsa,
Alay etalmasıng, jerge salırsa.
- 41 Bu urğan jel duşmannı at tıptıuud,
Jauunu ua burun teşik şıtısıd.
- 42 Üsündegi bolur birköz emegen,
Alay anı öltürsen, ajir keter,
- 43 Dağıda ol birin alır da jeter,
Alay etgenley turur ol tohtamay.
- 44 Örüzmekni jaunu saqlarğa koydu,

Kesi ua jılqını ayausuz qıuudu.

45 Alay Örüzmek a teng bolalmadı,

Ajirni jeline çıdayalmadı.

46 Allay ahır zaman ullu jel jetdi,

Örüzmekni uçurup, jılqığa eltdi.

47 Noğayçık aytdı : “Aha, örüzmek, nek kelding?”

48 - Da, teyri, jeli bla sürgende ajir,

Ayaqlarım bir da tutalmadıla jer.

49 - Alay ese, osuyatımı unutma!

Sen jılqını sür, men a jaunu saqlarma,-

50 Dep, Noğayçık kelgen jaunu saqladı,

emegenni jangız közünden urdu.

51 Ahir, kutulup, ızına terk ketgendi,

Ekinçi emegenni da alıp jetgendi,

Er Noğayçık anı da öltürgendi.

52 Ajir üçüncü kere da kelgendi,

Kiçi emegenni da keltirgendi,

53 Tuyaqları jerni kırtışı bla sızırıp,

- Şıtıları saķ jauunla jaudurup,
- 54 Tılpuu bla terekleni audurup,
- Noğayçıkğa jeldi emegen, quturup.
- 55 Demengili sermeşiuge kirdile,
- Eki batır bir birge boy bermelle.
- 56 Küküretip sauut-saba tartdıla,
- Sadaqlanı bir birine atdıla.
- 57 Emegenni sadaķ kirdi közüne,
- Noğayçıkını çançıldı kindigine.
- 58 Deu emegen auup tüşdü dırkığa,
- Ajir, kişnep , çabıp keldi jılkığa,
- 59 Noğayçık da tartıp aldı başlıgın,
- Oķnu alıp, qatı bayladı qarnın.
- 60 Örüzmekga ölmey-qalmayın keldi,
- Jeter-jetmez mıçımağanlay öldü.
- 61 Aythan osuyatın Örüzmek etdi:
- Kebin salıp, atha baylap jiberdi.
- 62 Andan nart Örüzmek tebiredi,

Jılqını da sürüp üyüne ketdi.

63 “Ol Noğayçık kim bolur edi? – dedi-

Anı bir bilmey qoymam” , -dep jol aldı,

Köp zamannı aylandı, uzak bardı.

64 Bir kün bir eski üyge kirdi,

Jappa-jangız bir qart qatınnı kördü.

65 - Kününg ahşı bolsun ! –dep salamlaşdı,-

Kimse sen, jangız nekse? – dep suradı.

66 Qatın aytdı: “Üç ulanı bar elle,

Emegenle suu, jaşau bermey elle,

Jaşla ala bla küreşe elle.

67 Alanı bir ajirleri bolğandı,

Anı ayağın jer da tutmağandı.

68 Jaşla emegenle bla küreşgendile,

Şeksiz, alanı emegenle öltürgendile.

69 Eki abadan haparsızlay ölgendi,

Kiçileri ua sal bolup kelgendi.

70 Batır Örüzmekni izley ketgen ed,

Andan bir boluşluk umut etgen ed.

71 - Anam, menme ol Örüzmek degening!

- Izlegenimi tapdım, kesing kelding!

72 Tarıǵandı kart katın, kuçaqlaǵandı,

Jilyaǵandı, sıtılǵandı, iynaqlaǵandı.

73 Örüzmekni körgende jarıǵandı,

Balaları kelgen kibik bolǵandı.

74 Nart Örüzmek anga aşau bergendi,

Sora qayıtıp üyüne kelgendi.

30. NARTLA JESİRLİKDEN QALAY QUTULǴANDILA

(1) Bir jol Örüzmek, Sosuruk, Alaugan, Noǵayçık degen nartla qalay ese da emegenlege jesirlikge tüşedile. (2) Alanı bir teren uruǵa atadıla, qaçalmazça tögereklerin igi begitedile. (3) Zat aşamay, içmey nart batırla üç kün bla üç keçe ol uruda olturadıla. (4) Törtünçü kün Örüzmek bılay aytadı:

-(5) Biz ne amal eteyik da? (6) Uradan kesibiz çıǵallık tüyülbüz, emegenleni aldamasak – deydi.- (7) Alay meni sözüme iyanırık tüyüldüle emegenle. (8) Men alanı qanların köp kere buzǵanma, köplerini qarınlarında sınaǵanma süngümü jütülügün, -deydi.

-(9) Meni sözüüm da jaraşık tüyüldü alağa, -deydi Sosuruğ – (10) Köplerini boyunlarında sınağanma kılıcımı jütülügün, tıprılarından otnu alıp köp kere kaçanma, köp kere sürgenme küz artında malların,- deydi.

-(11) Manga da iynanırda dep aytalmayma. (12) Kızların ala, kıya da turğanma. (13) Uçu jerlerine da köp kere kirgenme. (14) Köplerin terekge baylap ketgenme, - degendi Alağan da.

(15) Bek ahırında Noğayçıq söleşgendi da, bılay aythandı:

-(16) Men sizinça ötürükçü, zıynaçı, guduçu da bolmağanma. (17) Alay, sizni bla jesirlikge tüşüp, sizni bla aç, suusap bolup turamadı. (18) Esime da bir zat kелgendi. (19) Manga iynansala emegenle, bizge kütulurğa jol açılılıkdı – deydi.

(20) Nartla : “Ayt , ayt!” dep kıcıradıla.

-(21) Aytırığını jaularıbızni keslerine aytırma, - deydi Noğayçıq.

-(22) Uğay, alğa bizge aytda, biz tıngılayıq – deydi Örüzmek.

-(23) Oho sora, aytayım, - dep, Noğayçıq aytdı oyumun, -(24) Ala kóbuz, sıbızgı. (25) Kars tauuşlanı bek süyedile. (26) Biz alağa, bılaydan çıgıp, bir ariu toy-oyun körgüzteyik. (27) Alay andan arı ne amal etalsanız da, eter amal izlegiz, - deydi.

(28) Emegenle nart toyğa qararğa irazı boladıla. (29) Bıla da ajer başına çıgadıla. (30) Alağan terk okuna baldırğan kauradan kesine sıbızgı etedi. (31) Sosuruğ, eki taşnı alıp, bir birge uradı. (32)Örüzmek, kara ajirleni kuyruklarından tükle alıp, kesine kıl kóbuz etip, soğadı.

(33) Noğayçıknı tepsegenine asırı seyir etip karağandan, emegenle kesleri kars kağıp tebireydile. (34) Sora alanı tamataları: “Bılağa aş berip aşatıgız” – deydi.

(35) Bir kesekden, toy da bara, karangı bolğanlay, toyğa saytanlada kelip
koşuladıla, bek ariu tepsep tebiyeydile. (36) Emegenleni qarş urğanları ua kök
kükürença eşitle edi.

(37) Ol zamanda Örüzmek, kıl qobuzun da qoyup, saytanları ortalarına kiredi
da, bir ariu saytan kızını tutadı. (38) Anı bla tepsey, hapaqların aytadı, boluşluq
tileydi. (39) Ol bek ariu aqıllı da kız boladı, nartlağa boluşurğa aytadı. (40) “Alay a
siz tangnga deri toyuğuznu tıhtatmağız” – deydi.

(41) Tangnga juuuk bolğanda, saytanla örüzmekni, Sosuruqnu, Alaugannı,
Noğayçıknı sıfatlarına kiredile, nartla etgen toytepseunü andan arı bardıradıla. (42)
Nartla ua ol zamanda alayda bara turğan suuğa kirip, jüzüp tebiyeydile da, qutuladıla.

(43) Erttenlik bolğanı bla saytanla da alaydan dump boladıla. (44) Egemenleri
içinde ullu qazauat başlanadı, bir birlerin uradıla, tüyüş başlanadı. (45) Nartları
izlerge ua bazınmay qoyadıla.

(46) Noğayçıqğa nartla ullu ıspas etedile, buu müyüzlege olturtup, örge
kötüredile. (47) Alay jesirlikge tüşgenlerin qatınlağa aytamazğa deydi, alanı
keslerine küldürmezça.

31. NARTLA TÖRESİ

1 Nart batırla törege jıyıldıla,

Qıuanıp hapaqlar aytıp olturdula.

2 Daulaşla, hını sözle da boldula,

Bir birlerin tersge, tüzge sanadıla.

3 Hını sözleni nart Örüzmek tıygandı,

Batırlağa bıllay sözle aythandı:

4 - Biz törege daulaşırga kelgenbiz,

Tersini, tüznü ayırğa süygenbiz.

5 Az işledik tau başlada alala,

Gürbejile, sauut-saba, amala.

6 Jularıbızdan nart elleni tıyarbız mı?

Tögerekni, ongu-solnu jabarbız mı?

7 Alaylayın allarına a maral bla ara tülkü ıdıla.

Nartla da alağa sadaların birden atdıla,

8 Daulaş boldu nart elleni içinde,

Kimni ou tiygenin a bilmelle.

(9) Allay uzun jır boluuu edi. (10) Hapar bla aytayım. (11) Nartlanı içinde daulaş köp boldu. (12) Sora art Debet bıllay onou etdi:

-(13) Siz daulaşa turuuz, jaşla ua barıp, aa taladan buu sürüp kelsinle. (14) Sadalanı birem-birem, buunu müyüzlerin marap atarsız. (15) Kimmi ou anılsa da, ara tülkü bla a maralrı öltürgenne da ol sanallıdı.

(16) Jaş nartla, erlay barıp, köp da turmay, nartlanı allarına bir ulu müyüzlü buunu sürüp ıardıla. (17) Örüzmekmi deyse, Sosuruk, Alaugan, Karaşauay, Jönger,

birsile da, sadaqların atdıla, alay biri da tiydiralmadı oğun buunu müyüzlerine. (18)
 Ahırında Noğayçık atadı da, oğu sızgırıp barıp, buunu müyüzüne çançıladı. (19)
 “Ekinçi, üçüncü kere da at!” – deydi. (20) Athan oqları dağıda tiyedi. (21)
 Marauçulukda aperimlik alay bla Noğayçığa berildi, daulaş da anı bla tohtadı.

32. UUDA

- 1 Üç nart batır tülkü uğa bargandıla, deydi,
 Ala barısı da sauut-saba algandıla, deydi.
- 2 Alanı tamataları ulluköz Örüzmek bolğandı, deydi,
 Ortañıları – bir sözde turmauçı Sibilçi bolğandı, deydi,
 Kiçileri ua temir sanlı Sosuruğ edi, deydi.
- 3 Üçüsü da tülkü uğa bargandıla, deydi,
 Kara tülkünü ızların ızlağandıla, deydi.
- 4 Anı keçe jathan jerin saqladıla, deydi,
 Anı jürügen jolun maradıla, deydi.
- 5 Ol jürügen jolnu saqladıla, deydi,
 Ol jürügen jolla – tau auuzla, deydi.
- 6 Ol keçe qalğan jerle – kaya tapkala, deydi,

- Ol jürügen jolla – tau auuzla, deydi.
- 7 Nartla jürüdüle, jortdula, izledile, deydi,
 Kara tülkünü ızına tüşdüle, deydi.
- 8 Köp aylandıla, keçikdile, deydi,
 İngir keçge deri qaldıla, deydi.
- 9 Qarangı tüşdü, keç boldu, deydi,
 Qarangıda tülkü ız körünmeydi, deydi.
- 10 Qayrı, qalay barırların bilmeyle, deydi,
 Nart batırlanı qarangı qorqutmadı, deydi,
 Uzaq jol alanı taldırmadı, deydi.
- 11 Keçe alayda qalırğa onou etdile, deydi,
 Közlerin qaxmay tangnga çıqdıla, deydi.
- 12 Tau taşla töşekleri boldula, deydi,
 Juuurganları kökdeng aq bulutla boldula, deydi.
- 13 Sadaqların qaya juhlağa taqdıla, deydi,
 Alanı jürek qayğıları qara tülküdü, eydi.
- 14 Juqlayalmayla jigitle, erttenlik bolurun saqlayla, deydi,
 Aşıqmayın, dağıda bir tögerekge qarayla, deydi.

- 15 Bek ahırda, tau juhda qara tülkünü esleydile, deydi,
 Üçüsü da birge anı ızından tebiyeydile, deydi.
- 16 Üçüsü da bir keziude sadaqların tartdıla, deydi,
 Üçüsü da bir keziude közüim marap atdıla, deydi.
- 17 Sora qara tülküge çapdıla, deydi,
 Üç sadaql oqnu da tülkü közünde tapdıla, deydi.
- 18 Erlay anı terisin sıdırdıla, soydula, deydi,
 Alayda oquna nartla ullu daulaş boldula, deydi.
- 19 Qalay üleşirge bilmey, nart eline keldile, deydi,
 Terini üleşirge erkinlikni har bilgiç Satanayğa berdile, deydi.
- 20 - Bir börklük teri üçün daulaşırga jaramaz, - dedi, -
 Anı üçün nart adetni buzargı jaramaz, - dedi,-
- 21 Tülkü terini nart mülkde qoyarbiz, - dedi.
 Sizni aragızda daulaşnı anı bla boşarbiz, - dedi,
- 22 Üç nartdan da anga ırazlıq aldı, deydi,
 Bağalı zat nart mülkde qaldı, deydi.

33. DEUETLARI BLA USHURTUKLARI

(1) Taululanı ulu başı eki tuqum bolğandıla- (2) Deuetları bla Ushurtukları. (3) Deuetları özeninde jaşağandıla , Ushurtukları ua ırbinında, Qabartı bla bizni ortabızda. (4) Ushurtukları bla Deuetları başhalıqları joqdu, alanı tamataları tuuğan qarındaşladıla.

(5) Endi Alaugan degen emegen qatın alğandı dep eşitgensiz. (6) Alaugan Deuetlardan bolğandı. (7) Örüzmek a Ushurtukladandı. (8) Alay bla, Alaugan bla Örüzmek da qarındaşladıla, bir birge honşu jaşağandıla. (9) Ol zamanda adam az bolğandı.

(10) Örüzmek hıylaçı edi, halknı auzuna qarathandı. (11) Alaugan a hıylasız, alğanın küç bla, qarım bla alğandı. (12) Qallayla bergen ese da, Örüzmek qızın Alaugannı jaşına bergendi, alayda ala juuuk kibik bolğandıla.

(13) Bolsa da, bir birge sökdürmez üçün, adamlıqların körgüztür üçün Alaugannı qauumu Örüzmekge küçlerin, kişiliklerin bildire turğandıla.

(14) Sora, Örüzmek “Meni allıma kişi öterik tüyüldü” degende, bir çarış bolğandı. (15) Ol çarışde ua Alaugannı jaşı Qaraşauay ol Örüzmekni kıyeüü, atı bla çaba barıp, Örüzmekni artha qalğan atın at boynuna alıp: “Ma, Örüzmekni, atınnı ozdurup keleme!” dep, atın allına athandı.

(16) Ala jigit bolğandıla. (17) Sora Ushurtukları ol emegenle degenleni Deuetlağa aralaşdırgandıla, ol özende, Qabartı janında jaşaganlağa. (18) Zamanda Qabartı dep da bolmağandı, qabartı artıda qaydan ese da köçüp kelgendi.

(19) Bu ullu hapar boluuçu edi.(20) Anı, tüz kitapha qarağança aytıuçu edi bir qart, 160 jıl bola edi atasına, kesine da bir 100 jıl bola bolur edi, Ullubaşlanı Tatau dep atına. (21) Kesi Habaz elde jaşay edi.

34. SOSURUĞA SATANAY

AYTHAN JIRÇIK

1 Sosuruqçuq alamat bolğandı,-

Atha sekirip minedi,

Uzaq jolouçu bolsa da,

Aşamayın tözedi.

2 Sosuruq seyirlik bolğandı,-

At iyerinde oynaydı,

Kiyikni, buunu tutup,

Çinar terekge baylaydı.

3 Sosuruqçuq allay jaşdı,-

Qaması terek üzdürgen,

Tor emilikle üyretip,

Alağa saban sürdürgen.

4 Sosuruqçuq nart boladı-

Arslanla bla oynagan,

Börüleni çabıp tutup,

Qayın terekge baylagan.

35. SOSURUQNU JIRI

1 Nart batırla Gezam taudan atlandıla,

Nart batırla, otsuz qalıp, apçıldıla.

2 Sosuruq da Qaratorğa minngendi:

- Kim biledi , ot tapsam a, - dep ketgendi.

3 Bara ketip, tar çegetge jetgendi,

Birisi qolda ot jarıqla körgendi.

4 Nart batırı alay taba kelgendi,

Juqlap turğan emegenni körgendi,

Otnu sermep, ol ızına tebiregendi.

5 Ot jiltini tüşgen edi emegenni közüne,

Meni jauum tıngılağa ed anı aythan sözüne:

6 - Nart ulusu, qalay kelding juqlap turğan jerime?

Bazınıp qalay kirding emegenni eline?

7 Umut bardı nart ellede assılanı qoymazğa,

Umut bardı nart elleni etlerinden toymazğa!

8 Umut bardı assılanı qanlarından içerge,

Umut bardı sabiylerin qul eterge, jegerge!

Örüzmek a nart ellege başmıdı?

9 - Örüzmek a nart elleni başıda,

Nart elleni tıyanırık taşıdı!

10 - Nart elleni biz artların eterek,

Tıyırların, otların öçültürek,-

11 Teyrilelle ongubuznu alğanla,

Nart ellege qarıu-küçnü salğanla.

12 Kök Teyrisid jauubuzğa boluşhan,

Nart ellege ariu közden qarağan!

13 - Adam ulu, Sosuruqnu sırpını ua jütümüdü?

- Qayalanı et jauunlay kesedi!

14 - Adam ulu, Sosuruḡnu gebohu ua jütümüdü?

- Ƙayalanı ƙoş bişlaklay teşedi!

15 - Adam ulu, Sosuruḡnu sadaḡı ua jütümüdü?

- Sadaḡı ua julduzlaḡa jetedı,

Andan ƙaytıp, ƙalalanı teşedi!

36. HIYLAÇI SOSURUḠNU JIRI

1 Ey, nart batırları da jortuulḡa çıḡdıla, oy, çıḡdıla;

Ala da jolda otsuz, ƙuusuz ƙaldıla, oy, ƙaldıla.

2 Sosuruḡ da ol jıyında bolḡandı, oy , bolḡandı,

Bir ot alıp keleyim dep ol da jorthandı, oy jorthandı.

3 Ey, uzak ƙarap ot jarıḡla körgendi, oy, körgendi,

Atın burup a ot jarıḡḡa tebiregendi, oy tebiregendi.

4 Ey, uzak ƙarap ot jarıḡla körgendi, oy, körgendi,

Atın burup a ot jarıḡḡa tebiregendi, oy, tebiregendi.

5 Emegen a uyanıp uzalḡandı, oy, uzalḡandı,

Çabıp bargan nart batırnı at bla ƙolḡa alḡandı, oy alḡandı.

- 6 Seyir etdi: “Kimse, kaydan kelse, oy, kelse?
Meni üyüme kalay bla kelse?”
- 7 - Nart batırla jortuuulğa çıkğank, oy, çekğank,
Uzak jolda otsuz, kuusuz kalğank, oy kalğank.
- 8 Kengden karap, ot jarıknı körgenem, oy, körgenem,
Otsuz kalıp, ot alırğa kelgenem, oy, kelgenem.
- 9 - Nartla içinde Sosuruk dep a barmıdı, oy, barmıdı,
Anı oyunlarından ne bilese, - dep sorgandı, - oy, ne bilese?
- 10 - Ayhay da bardı, usta tanıyma anı, oy, tanıyma,
Anı oyunlarından sanga kerekliyin aytayım a, oy, aytayım.
- 11 Bir oyunu oldu: men kayğa miniuçem, oy, miniuçem,
Kayalanı üsüne, oy, oyuuçem, oy, oyuuçem.
- 12 Ol ıranda kayalanı saklauçu edi, oy, saklauçu edi,
Başı bla urup artha avduruçu edi, oy, avduruçu edi.
- 13 Emegen: “Hayda sora, bir köreyik!” degendi, oy, degendi,
Nart Sosuruk tau başına minngendi, oy, minngendi.
- 14 Emegenne kayalanı oyup iygendi, oy, iygendi,
Mangılayı bla urup taşlanı, oy, taşlanı.

- 15 Jangız birin da jerge jibermey qaytardı, oy, qaytardı,
Taşla, quşla kibik uçup tau başına çıqdıla, oy, çıqdıla.
- 16 Sosuruqnu başı bla audula, audula,
Emegen Sosuruqnu birsi oyunun sorğandı, oy, sorğandı.
- 17 - Ola, - degend, qış çillede qamış kölge kirirse, oy, kirirse,
Başingdan enişge suu túbünde beş kün turursa, oy, turursa.
- 18 Köl buzlasa, anı jarıp, çığarsa, oy, çığarsa,
Deu emegen köl içine kirgendi, oy, kirgendi.
- 19 Andan çıqmay beş kün bla beş keçeni turğandı, oy, turğandı,
Suuuq kelip, qamış kölü buzlağandı, oy, buzlağandı.
- 20 Deu emegen silkindi, qımıldadı, bolmadı, oy, bolmadı,
Qısır buzğa qaruu jetmedi, oy, jetmedi.
- 21 - Oy, adam ulu, bu jol a bolalmayma, oy, bolalmayma,
Ey, bu oyunga artallı bla küç etelmayma, oy, etelmayma!
- 22 - Ayhay, emegen, Sosuruq degen menme, oy, menme,
Endi urup başını ketereme, oy, ketereme!-
- 23 Emegenni boynundan sermegendi, oy, sermegendi.
Başın kesip, ot alıp, ızına ketgendi, oy, ketgendi.

37. SOSURUŖ BLA EMEGEN

- 1 Nart batırla jortuuulğa çıqdıla,
Ala jolda otsuz, ıuusuz ıaldıla.
- 2 Sosuruı da ol jıyında bolıandı,
Bir ot alıp keleyim dep eslegendi.
- 3 Bir dobrunda ot jarııını kırıendi,
Juılap turıan emegenni eslegendi.
- 4 At üsünden uzaldı keseüüne,
Jinki tüşdü emegenni kızıüne.
- 5 Juıusuraıan emegen uzaldı,
Sosuruınu, atnı da ıolıa aldı.
- 6 Alanı emegen kızıüne saldı,
Küreşdi, andan ıııalmadı.
- 7 Deu emegen juı da sezmeı juılaydı,
Kızıünden a ot jiltinle ıartlaydı.
- 8 Bir zamanda ol uyanıp süıeldi,
Kızı içindegi atlını sermedi.

- 9 Seyir boldu: “Kimse, kaydan kelse?”
Meni közüme ua qalay tüşgense?”
- 10 - Biz, - degendi, - nartla, çıkğan edik jolğa,
Otsuz qalıp, kelgenme ot alırğa.
- 11 Sen a sermep köz içinnge salğansa,
Uyanngınçı baramtalap qoyğansa.
- 12 - Sizde, - degendi, - Sosuruq dep barmıdı,
Anı oyunlarından bilemise?
- 13 - Ayhay bardı, usta tanıyma anı,
Köp körgenme ol etgen oyunlandı.
- 14 - Sora aytçı, oyunları köpmüdüle?
- 15 - Oyunların aytsam a, bek küdüle,
Alay sanga kereklisi üdüle.
- 16 Biri budu: men tauğa çığıuçu edim,
Ullu qayalanı oyup iyiuçu edim.
- 17 Ol ırında qayalanı saqlauçu edi,
Başı bla urup, artha auduruuçu edi.
- 18 Emegen: “ Hayda sora, bir köreyik!” – degendi,

Nart Sosuruğ tau başına minnendi,

Emegenge қayanı oyup iygendi.

19 Ol a, başı bla urup taşlanı,

Jangız birin da jibermey başladı.

20 Taşla қушla kibik uçdula,

Sosuruğnu töppesi bla audula.

21 - Aha, - deydi, - Sosuruğça oynaymamı?

- Ayhay, - dedi, - andan da igi oynaysa.

22 - Ekinçi oyunu ua қалаydı? – dep sordu.

- Ol a, - degend, - altmış saban temirni.

23 Otha salıp, қıp –қızıl қызdıradı,

Jutadı da, ızına ңıғарadı.

24 - Ol da jarayd, jıy da қызdır, hazır et,

Endi anı da bir köreyik! – degend.

25 Sosuruğ temirle jıyıp қызdırғand,

Sora emegenne : “Jut!” – dep buyurғand.

26 Deu emegen temirleni juthandı,

Suuutup, ızına ңıғарғandı.

- 27 - Ay, bu ua neçik ahşı oyun edi,
Suuuq qarnım bir kesek jılındı!
- 28 Üçünçüsü ua qallay oyund? – degendi,
- Ol a, - degend, - qamış kölge kirirse,
- 29 Baş toqmağıng suudan tışında bolur,
Qalğanıng a suu túbünde turur.
- 30 Anda qış çillede beş kün ötdürürse,
Köl buzlasa, qamış buznu kötürürse,
Sosuruq da alay etip oynauçed.
- 31 Deu emegen qamış kölge kirgendi,
Aythan boljalına deri tözgendi.
- 32 Qış çillede qamış köl buzlağandı,
Taşça, temirça qatı buz bolğandı.
- 33 Sora emegen túbünden kötürgendi,
Kölnü buzun çıkır-çıkır etdirgendi.
- 34 Ol zamanda ua Sosuruq qorğandı:
- Jangılğanma, entda da beş kün kerekdi,-
- 35 Dep, Sosuruq emegenni aldadı,

Monday emegen da anga iynandı.

36 Nart Sosuruğ kemiş başlanı taşıdı,

Buznu jarılğanların da jaşırdı.

37 Sora Sosuruğ Teyrinden tiledi:

- Beş jılını suuğun beş künge et, - dedi.

38 Keldi allay bir suuğ, ahırzaman,

Köl buzladı, katdı, taşdan da aman.

39 Sora aytdı : “Ha, emegen, silkinçi!”

Qımıldadı, silkindi, bolalmadı,

Qısır buzğa mildeu da etalmadı.

40 - Ay, medet a, adam ulu, bolalmayma,

Sosuruğnu bu oyunun etalmayma!

41 - Qart emegen, Sosuruğ degen menne,

Endi urup başıngı ketereme!

42 - Sen qayağa çığa turup sezgenem,

Sen Sosuruğsa dep şekli bolğanem!

43 Ay, baytamal ! Endi kesmey qoymaysa,

Seni sırpının emegenni kesmeydi.

- 44 Al çaçımı túbünde kılıcımı,
Anı bla kesalırsa başımı.
- 45 “Bu aman gadur hıyla eter”, - dep kórğandı,
Sosuruğ kazık alıp uzalgandı.
- 46 Kılıç kazıkğa sekirip başlağandı,
Jetgen jerin kesip, üzüp taşlağandı.
- 47 Kese kelip, kol tutumğa jetgendi,
Sosuruğ da sermep sabından tuthandı.
- 48 Emegenni çaçından sermegendi,
Başın kesgendi, ot alıp ketgendi.

38. SOSURUĞ BLA ŞAYTANLA

- 1 Nart Sosuruğ atlanngandı, çıkğandı,
Ullu ağaçnı içinde ketip bara bolğandı.
- 2 Ullu ağaçnı içinde jolun tausup tohtağandı,
Kılay barırğa, kıayrı barırın a bilmegendi,
Ol ağaçnı içinde bir ot jarık körgendi:

- 3 - Ol şaytanla otudu, barama da- juğum joq,

Barmayna da- hantım joq,

Zatdan qorqup qalmazğa Teyri bla antım bar

Ol amanlardan qorqup a teyrimi aldaram.
- 4 Urup jetgendi ot jarıqnı qatına,

Qarap anı tanıdıla:
- 5 - Sostardan tuuğan Sosuruq

Adam jürügen jol tüyül,
- 6 Adam jaşagan jer tüyül-

Be beri qaydan keldi? – deydile.-
- 7 Biz anı körüp bolmaybız,

Anı börü tonu jelpegey.
- 8 Anı koyup sen kelsen,

Bu eki ariunu sen körese,

Saylağanıngı sanga berirbiz.
- 9 Sosuruq köp qaradı,

Tayların, oyunların alanı ol kördü.
- 10 Sora ol atın taqğandı,

Börü tonun ol athandı.

11 Sosuruğ toyğa kirdi,

Ol arağa çıqdı:

12 - Ey, işigiz aman bolsun, amanla!-

Dedi Sosuruğ bılağa,-

Tepsegen alaymı boladı, sılıqla?!

Qaraçığız beri! – dep ol başladı.

13 - Ongça! – desede – ongça bara edi,

- Solça! – desede – solça bara edi,

Ala da seyir etip qaray edile.

14 Keçeleni bir tengi bolğandı,

Tamataları qart şaytan çığıp,

Söleşdi, oynanlağa aylanıp:

15 - Tangnga qarşı bolğandı,

Biz jolubuzğa keteyik.

16 Ariuçuknu sana bergenbiz,

Sen anı bla bılayda qalırsa,

Bizge ua ayıp etmezse,

- 17 Ala atlanıp çıqdıla,
 Eki atlı, üç atlı.
- 18 Ertlenblğa çıkğanda,
 Kesim jatıp tura edim,
 Otun jarğanı kuçaqlap.
- 19 - Oy, itden tuğan amanla,
 Neçik aman aldatdım
 Kesimi sizni kibik sılıqlağa!

39. NART QOYÇUSU SOZUKKU

- Nartnı qoyçusu sozukkudu, deydi,
 Nartnı qoyçusu Sozukkudu, deydi,
 Jeti jol ayırılğanğa köçgend, deydi,
 Jeti jol ayırılğanğa köçgend, deydi,
- 5 Nartnı qoyçusu Sozukkudu, deydi,
 Jeti jol ayırılğanğa köçgend, deydi,
 Köçgend, deydi,

Jeti ming oy etgened, deydi,

Jeti ming oy etgened, deydi,

10 Etgened, deydi,

Anı bla Ullu Adilge kgened, deydi,

Anı bla Ullu adilge kgened, dedi,

Kgened, deydi.

15 Ullu adilni arı janında han biye, deydi,

Ullu Adilni arı janında han biye, deydi,

Han biye, deydi,

Han biyeni arauaı, deydi,

Knden Sozukka keledi, deydi,

Keledi, deydi.

20 Sozukkunu krp, arı bulanıp,

Sozukkunu krp, arı ulanıp,

Beri ulanıp,

A ggenni jıltırıp, deydi,

Sozukkunu, arauanı krgende, deydi,

25 Sozukkunu, arauanı krgende, deydi,

Körgende, deydi,

Taza açıudan öledi, deydi,

Taza açıudan öledi, deydi,

Öledi, deydi,

30 Kün da tüşge minngendi, deydi,

Kün da tüşge minngendi, deydi,

Minngendi, deydi,

Ƙoyçu jaşla da Ƙozu körünge,

Ƙozu körürge kelgenle, deydi,

35 Kelgenle, deydi

Sozukku tabağa ƙaythandıla, deydi,

Ƙaythandı, deydi.

Ƙarauaş bla halın, deydi,

Ƙoyçu jaşlağa aytadı, deydi,

40 Aytadı, deydi:

- Ay, marja, jaşla, Ullu Adilni -

Arı janında han biyçe,- deydi,-

Han biyçe, - deydi, -

- Han biyçeni qarauaşa, - deydi, -
- 45 Han biyçeni qarauaşa, - deydi, -
- Qarauaşı, - deydi, -
- Aq gögenni arı – beri bulğap,
- Aq gögenni arı – beri bulğap,
- Arı – beri bulğap,
- 50 Arı çulğanıp, beri bulğanıp,
- Taza açıudan jaradı, - deydi,-
- Jaradı, - deydi, -
- Ullu Adilge kim sekirse, - deydi,-
- Ullu adilge sekirse, - deydi,-
- 55 Kim sekirse, - deydi, -
- Arı janına kim ötse, - deydi
- Arı janına kim ötse, - deydi,-
- Kim ötse, - deydi, -
- Ol qarauaşha eterin, - deydi,-
- 60 Ol qarauaşha eterin, - deydi,-
- Eterin, - deydi,-

Kim etse, -deydi,-

Kim etse, deydi,-

Etse, - dedi

65 Allah aradad, deydi, -

Allah aradad, - deydi, -

Aradad, - deydi, -

Jünü bla jüz işek koy, - deydi, -

Jünü bla jüz işek koy, - deydi, -

70 İşek koy, - deydi, -

Bir enli, aq qarabaş işekden,

Bir enli, aq qarabaş işekden,

Aq qarabaş işekden,

Berirme anga, - deydi, -

75 Berirme anga, - deydi, -

Anga, - deydi,

Öksüz, çığırbaş jalçı jaşçık, deydi,

Jalçı jaşçık, deydi,

Eşik artından örge kophand, deydi,

80 Eşik artından örge kophand, deydi,

Örge kophandı, deydi:

- Jüyüşhan Sozukku, men ötsem, - deydi, -

- Jüyüşhan Sozukku, men ötsem, - deydi, -

Men ötsem, -deydi, -

85 Manga berirmen işek koylanı,

Manga berirmen işek koylanı,

İşek koylanı?

Sozukku aytadı: “Ayhay, berirme!-

Sozukku aytadı: “Ayhay, berirme!-

90 Ayhay, berirme!

Jünlerin kırkımay, jüz birça işekni,

Jünlerin kırkımay, jüz birça işekni,

Jüz birça işekni!”

Ongan, Jırtık sarı jamiçıçıgın,

95 Ongan, Jırtık sarı jamiçıçıgın,

Sarı jamiçıçıgın,

Jalçı jaş suu boynunda süeydi,

- Jalçı jaş suu boynunda süyeydi,
 Suu boynunda süyeydi,
 100 Suu boynunda süyeydi,
 Saulukçu gıbıtına jel eted,
 Saulukçu gıbıtına jel eted,
 Jel eted,
 Anı beline katı kısadı,
 Anı beline katı kısadı,
 105 Katı kısadı.
 Suudan ötalnay, bek çırmalgandı,
 Suudan ötalnay, bek çırmalgandı,
 Bek kıynalgandı,
 110 Adilge eltdirmey azda, qalgandı,
 Azdan qalgandı,
 Azdan qalgandı.
 Nart uluçuk bir zamanda,
 Nart uluçuk bir zamanda,
 115 Bir zamanda,

Argı jağağa ötgened, deydi,

Argı jağağa ötgened, deydi,

Ötgened, deydi,

Ƙarauaşha Ƙatılırğa umut etgened, deydi,

120 Ƙarauaşha Ƙatılırğa umut etgened, deydi,

Umut etgened, deydi,

- Ket, itden tuuğan, tobad, gögen bla,

Ket, itden tuuğan, tobad, gögen bla,

Tobad, gögen bla,

125 Başıngı seni men sındırırma,

Başıngı seni men sındırırma,

Men sındırırma!-

Dedi, çeksiz açılanıp, Ƙarauaş,

Dedi Ƙarauaş.

130 Nart Ƙarauaşdan artha tireldi,

Nart Ƙarauaşdan artha tireldi,

Artha tireldi.

Tüz ol sağıatda jağanı örge,

- Tüz ol saġatda jaġanı örge,
- 135 Jaġanı örge
- Gatça it kele ed,
- Gatça it kele ed,
- Gatça it kele ed,
- Anı iyisgegen pariyge,
- 140 Anı iyisgegen ertli pariyge,
- Ertli pariyge
- Gatça açı juuap bere ed, deydi,
- Gatça açı juuap bere ed, deydi,
- Bere ed, deydi.
- 145 Alay ete, gatça pariyge boy beredi, deydi,
- Alay ete, gatça paryge boy beredi, deydi,
- Alanı körüp, bu han  arauaş,
- Alanı körüp, bu han  arauaş,
- Han  arauaş,
- 150 Sıntıl boldu, deydi, jumuşak boldu,
- Sıntıl boldu, deydi, jumuşak boldu,

Jumuşak boldu.

Anı sezerek, nart ulu, deydi,

Anı sezerek, nart ulu, deydi,

155 Nart ulu, deydi,

Han qarauaşnı üsüne qondu,

Han qarauaşnı üsüne qondu,

Üsüne qondu,

Ma küzlük qoçhar qoyğa içhınança,

160 Ma küzlük qoçhar qoyğa içhınança,

Qoyğa içhınança

Anga söleşdi nart ança-mınça,

Anga söleşdi nart ança-mınça,

Kim biled, nença.

165 Qarauaşha eterin nart etgendi,

Qarauaşha eterin nart etgendi,

Nart etgendi,

Adilni jırıp, jüzüp, Sozukkuğa,

Adilni jırıp, jüzüp, Sozukkuğa,

- 170 Juzüp, Sozukkuga,
 Artha aylanıp, erlay ketgendi,
 Artha aylanıp, erlay ketgendi,
 Erlay ketgendi.
 Sozukku saugasin tınılı etgendi,
- 175 Sozukku saugasin tıngılı etgendi,
 İrazı etgendi,
 Öksüznü kölün ırazı etgendi,
 İrazı etgendi.

40. BÖDENENİ JIRI

- 1 O han da ulu, o biy da kulu,
 Gitçe Bödene, o-hou,
 O han da ulu, o biy da kulu
 Gitçe Bödene, uoy-uoy-uoy.
- 2 Gitçe Bödene bir ullu suunu
 Boynunda, deydi, o-hou,

Bir san ming  oynu git e B deneni

Allında, deydi, oy-hoy-hoy.

3 Marau u sadağı git e B deneni

Boynunda, deydi, o-hou,

Jez sıbızğısı git e B deneni

 olunda, deydi, o-hoy.

4 Oy, A  –  alada ja a an, teyri,

Bir Ak – biy e da o-hou,

Ol A  – biy eni  ız  arauaşı

Bar edi, oy-hoy-hoy, o-hou.

5  ız  arauşın ol da suu a da

 ygened, marja, o-hou,

Git e B dene,  arap a, anı

K rgened, deydi, oy-hoy.

6 Git e B dene ana da a ıl

B l ened, deydi, o-hou,

Ol suudan  ter umut a, teyri,

Etgened, deydi, o-hou.

- 7 Ol bıstırların gitçe Bödene
Taşladı, deydi, o-hou,
Ol suuğa kirip, teyri da, endi
Başladı, deydi, o-hou.
- 8 A mıçımayın ol da suudan a
Ötgened, deydi, o-hou,
Kız karauaşnı ol da jolda da
Jetgened, deydi, ey-hey.
- 9 Bir erkegırıu etgenni, teyri,
Etgened, deydi, o-hou,
Alayçıkdan artına aylanıp
Ketgened, deydi, o-hou.
- 10 Kız karauaş da ol Aq-biyçege
Barganed, deydi, o-hou,
Ol Aq-biyçe da, qarap a, anı
Körgened, deydi, uoy-uoy-uoy.
- 11 - Ay, uyalmağan, o kamamağan
Kız da karauaş, o-hou,

Suu boynuna bariu sana da, teyri,

Paydadı, deydi, ey-hey-hey.

12 Alğıngı nürüng seni da, teyri

Qaydadı ? – deydi, o-hou,

Qız qarauaş da, bir alay aytıp,

Söleşdi, uoy-uoy-o-hou:

13 - Men suu boynunda, teyri da, endi

Barganlay, deydi, o-hou,

Bir ariu künçük meni üsüme da

Tiygened, deydi, o-hou.

14 O qoyçu it da ızımdan jetip,

Oradara-da, o-hou,

Ol etegime meni da, teyri,

Siygened, - deydi, o-hou.

15 Aq-biyçe suu boynuna kesini askerin

İygend, deydi, o-hou,

Gitçe Bödene jolun bir janına

Taşladı, deydi, o-hou.

- 16 Anı askeri ol bir janına
- Ketgened, deydi, ey-hey,
- Ol bir janı bla anı üyüne
- Jetgened, deydi, ey-hey,
- Ak – biyçege da eterin da teyri,
- Etgened, deydi, o-hou.

41. SOZUKKU BLA BÖDENE

- 1 Ey, nart elinde jaşay edi Sozukku,
- Nartnı koyçusu bolup a turğan edi Sozukku,
- E, bek çomart da boluuçu edi da Sozukku!
- 2 Jeti jılın ua jalçıda turup a Sozukku,
- Jeti jılğa jeti koy alıp a çıkğan edi da Sozukku.
- 3 Ey, jeti da jol ayrılğanda koş da salğan edi Sozukku,
- Jeti jılı ua jetgende koyların sanağan edi da Sozukku.
- 4 Ey, jeti ming a etgen edi da Sozukku,
- Ey, alaydan a Adil suuunu boynuna köçgen edi da Sozukku.

- 5 Adil suunu boynunda jetmiş çalman etip,
Koylanı qozlata edi Sozukku.
- 6 Nartını elinden a bir qarauaş kız a,
Kölunda da eki jez qumğanı bla ua,
- 7 Allında qara suuladan almay a,
Kelip Adilden a suu alıuçu edi,
- 8 Ey, bir kün a erttenlikde jauun bolup a,
Alanı açıudan a jariuçu edi.
- 9 Ey, bir kün a erttenlikde jauun bolup a,
Koyçula da, qozu iyip a, qoşda edile.
- 10 Ey, biyağı kız a, eki jez qumğanın a alıp a,
Adilni boynuna kelip a, koyçulağa qol bulğay edi.
- 11 Ey, Sozukku da, kızını körüp, ayta edi:
- 12 - Ey, bu kızını ua har künden da köreme,
Ey, eterge amal bilmey, açıudan a öleme,
- 13 Ey, Adilden a kim ölse da,
Ey, kızını ua kim tutup
Ekinçiden qaytmazça kim etse da,

- 14 Ey, işekleden saylap a jüz işek berir edim a, - deydi Sozukku,
Ey, Sozukku da ne berse da,
Adilge da kişi bazınıp a kiralmay edi.
- 15 Ey, ol zamanda, arlaqda ua olturup,
Ayran içe ua tura edi bir çığırçık:
- 16 - Ey, Sozukku, jüz işekni da manga bersen edi,
Quturup a kelgen Adilden a men a öter edim a,
Ey, ol kızğa ua men sen aythannı ua eter edim a!
- 17 - Ey – dedi Sozukku, - sen a asırı jaşsa, Bödene,
Ey, Adil suudan öalmazsa,
Kızğa da bir hata da etalmazsa!
- 18 - Ey, Sozukku, ötalmasam – körürse,
Ötalsam a –jüz işekni berirse!
- 19 Ey, Bödene da Adil suuuna kirip,
Arı janına bek kıynalıp ötedi.
- 20 Ol kıznı da Adil boynunda jetedi,
Ol qarauaş kızğa etern etip, ızına ua ötedi.
- 21 Qarauaş a, suunu da alıp, Qırs – biyçege bargandı,

Ƙırs – biyçe : “Ay, uyalmağan,

Bıllay bir nek ƙaldıng?” – dep sorgandı.

22 - Da, biyçe, men erttenlikde

Ƙonaƙ üyde ƙonaƙnı jerin jıyğanda,

Bir eşikni arı açıp, bir eşikni beri açhanda.

23 Eteğme kün tıyağı tiygen edi,

Üsüme ua ƙoyçu it da siygen edi.

24 Ƙarauaş ƙız buuaz bolğan edi,

Keziuünde bir ariu jaşcık taphan edi,

25 Ariu meltelep, jaşnı mamukğa çulğap,

Kübürçekde anı Adil suuğa athan edi,

26 Nartnı tamata ulanı Çümediyni ƙatını

Ƙaraton edi, deydi.

27 Ol aylana ketgende suunu jağası bla, deydi,

Ƙuşla ƙarƙ – ƙurƙ ete edile, deydi.

28 Irğay ƙarmaƙnı atıp,

Çümediy kübürçekni çığardı, deydi,

29 Zat aytmayın nögerlerine,

Kübürçekni başın japhandı, deydi,

Nögerlerine bilay aythandı, deydi:

30 - Irğayla da, çabaqla da sizni bolsun, - deydi,-

Kübürçekni qart qatınım

Halı – hulu jıyarğa men alayım, - deydi.

(31) Sarı Çümediy, üyüne kelip:

-(32) Qatın, qarnıng aurumay, sabiy taphanma, endi buuaz bolğanma de da, qarınga bıstırla bayla, - degendi. (33) Sora, Çümediyni qatını buuaz bolğandı dep, nartha süyünçünü jibergendile. (34) Süyünçü nartha barıp qayıthınçı, ızından ekinçi süyünçü bargandı: “Çümediyni qatını jaş tapdı”, - dep. (35) Duniya seyir bolğandı.

(36) Sabiy, ösüp, jaşla bla aşık oynap başlağandı. (37) jaşlanı aşıkların kıtsa: “Atang Çümediy ölmesin, aşıklarızını ber!” – desele, jaşçık: “Qıtıp alğanma, atam Bödene ölmesin, bermem !” – dey edi.

42. RAÇIQAUNU JIRI

1 Raçıkau atlandı, atına minip,

Nart elge barad dep qaralla bilip.

2 Oh – oh, kördüle bir seyirlik atlı,

Keledi, dedile, bir jigit narthı.

- 3 K n tiygen  ıran a  s  jiltıray,
T regeninde da  oyanla oynay.
- 4 Atını jeli tumannı  a a,
Tumannı i inde  aukala u a.
- 5  ıran degenibiz – temir k besi,
Tol un a tebinngen – tulpar t besi.
- 6  oyan a k r nngen –  ami i u usu,
Jer tepdire, keled nart ulusu.
- 7 Tuman degenibiz – tıpuu  ıtıla,
 aukala ua – tuyakdan u han zıldıla.
- 8 - K n ah ı bolsun, -dedi, - ey, nart ulanla!
Jel  atı  jetdile zıldılı boranla.
- 9 - Oy, sau bol, sau kel, juuuk bol, alan!
Burulmayın ketme, ey, jigit ulan!
- 10  ayta barsang, sanga bolur al ı la,
Alay, ozup ketseng, jeter  argı la.
- 11 Aythanın t redi,  aytmay bolmaz,
Nartlanı adetin buzuu jaramaz!

- 12 Atını jügenin sermep tutdula,
Ol jerge tüşgende, taşla sındıla.
- 13 Atnı bir jaş temir ilkiçge taqdı,
At temir ilkiçni qobarıp atdı.
- 14 - Ulan, sen atımı sınarğa süysen,
Boşlap koy, ol ketmez, haljargä iysen.
- 15 At kereklerin da çüyge taqdıla,
Ala, çüynü sındırıp, jerge aqdıla.
- 16 - Ey, qonaq, iyering atından auur,
Ol bassa, etmeymidi sıtın jauur?
- 17 - Auur bolmasa atımı iyeri,
Anı tuyağı tutmaydı bashan jerin.
- 18 Jılqığa toğuz jaş bolup ketdile,
Qısır tuu baytalnı alıp jetdile.
- 19 Biteuley qazannga tuurap saldıla,
Bişirip, qazanrı otdan aldıla.
- 20 Raçıqau barın da etni aşadı,
Süyek – müyegin da jerge taşladı.

- 21 Aş üyge toğuz jaş birden ketdile,
Deu қоşun bozanı alıp ketdile.
- 22 Bir goppan jetginçi birin içedi:
- Siz ayıp etmegiz, suusapma, -deydi.
- 23 Bozasız ol қоşun үçeuge жүged,
Bozası bla ua toğuzğa күңед.
- 24 Baytalnı aşadı, bozanı içdi,
Sora, salamlasıp, keterge түşdü.
- 25 Қонақбайı tutdu atnı жүгенin,
Bildirirge сүйдү anga жүреgin:
- 26 - Sen, - dedi, - bir baytalnı aşadıng,
Eki қулақlı қоşunnu boşadıng,-
- 27 Atıngı günyahı jetmezmi sanga,
Jat, tıңay bir kesek, tıngıla manga!
- 28 - Jer atnı kötürse, at eltedi meni,
Sau қал, - dep, алғışlap, - қутlayma seni,-
- 29 Dep, көз jumğunчу mindi at iyerге,
Atnı tuyақları batdıla jerге.

- 30 Jol izlemey ötdü qayaladan, suuladan,
Sadaq oqqa taşaydı köz tuuradan.

43. BİY AÇEYNİ JIRI

- 1 E-ey tau ellege qara tuman keledi, deydi, oy,
Qara tuman da bir qara jaunu eleydi.
- 2 E-ey, qara jaunu qara ırhıla bardırır, deydi, oy,
Qara ırhıdan a başıbızını kim alır?
- 3 E-ey, qara ırhıdan başı bızını kim alır, deydi, oy,
Qırımdan kelgen a qırım semenlege kim barır?
- 4 E-ey, tau ellede batır tuuğan biy Açıy, deydi, oy,
Bir barır bolsa ua barır edi, san etmey!
- 5 E-ey, jau qonaqğa jangız adam nart bolur, deydi, oy,
Jangız nart da, jaşay ketse, qart bolur.
- 6 E-ey, biy Açıyge qayğı quuğun quuuldu, deydi, oy,
Quuğun tüyül a, ol bir jaman jasaq quuumdu.
- 7 E-ey, çorbatlağa gılın quşla qonalla, deydi, oy,

Tau elleri kaygı – şurgu bolalla.

8 E-ey, biy Açıyge teng bolurğa kim çıdar, deydi, oy,

Tau ellege kalka bolup kim çıgar?

9 E-ey, Açıy-batır bek ıngısız bolğandı, deydi, oy,

Kanga onduruğdan sekirip örge turğandı.

10 E-ey, Açıy-batır bılay aytıp söleşdi, deydi, oy:

- Kart esem da, kanga onduruğda jatalmam,

11 E-ey, tau elleni jaş-kuşlağa atalmam, deydi, oy,

Atar bolsam da, at üsünde kalırma.

12 E-ey, kart adamnı belin boşlar auruu joq, deydi, oy,

Özenlede jaunı tıyar karı joq.

13 E-ey, kötürmege salıp, tauğa eltirsiz, deydi oy,

Jaunu köre aythanımı da eşitirsiz.

14 E-ey, Açıy-batır sadak oqla sanaydı, deydi, oy,

Açıy-batır a Balık başından karaydı.

15 E-ey, karasa da, kara tumanı köredi, deydi, oy,

Kırım janından a ol alay kelgen töredi.

16 E-ey, Açıy-batır kara argamaqnı suraydı, deydi, oy,

Balık başında ua ol onou – kengeş quraydı.

17 - E-ey, biy Aqeyge qartdı- qurtdu demegiz, deydi, oy,

Qırım hannga da tashağıznı bermegiz.

18 E-ey, qan uruşda qart da jaşnı tutadı, deydi, oy,

Kelgen duşman a keçiulege qan ustadı.

19 E-ey, men kesimi qart – qarısuz sundurmam, deydi, oy,

Qılıçım sınmay, qara arğamaqdan jıgılmam.

20 E-ey, “Qara arğamaqda kelgen Aqeymidi? “ – dep, han sorur, deydi, oy,

Biy Aqeyni da küyü anga bek bolur.

21 E-ey, saudu, derle, tau elleni batırı, deydi, oy,

Anı sadağı jengil-jengil atılır.

22 E-ey, qanım tamar tau jollanı taşına, deydi, oy,

Qayğı salırma qırım hannı başına.

23 E-ey, bileklikni iymey, qolum quruşur, deydi, oy,

Kesim ölsem da, arğamağım baş bolur.

24 E-ey, Aqemezni bir nögerge berigiz, deydi, oy,

Jaş ese da, kesim kibik körügüz.

25 E-ey, Aqemez jetse, tau elleni qoruular, deydi, oy,

Batır ölse, tuuduguna joru bar.

26 E-ey, azbız dep da köp duşmandan qorqmağız, deydi, oy,

Köpbüz dep, ullu köllü da bolmağız.

27 E-ey, Açeý-batır atha ayıl tartadı, deydi, oy,

Sadağ oğları da jannı jauurun tübünden batadı.

28 E-ey, at tuyaqla jiltin otla uçuralla, deydi, oy,

Jau askerle da sarhoş bolup turalla.

29 Qarayla da, çola-tasha körmeyle, deydi, oy,

Tau ellege bıla çabıp, jortup kirmeyle.

30 E-ey, jaş Açemez argamaqnı boşladı, deydi, oy,

Esen qaldıla tau elleni qoşları.

31 E-ey, qanı sarqadı biy Açeýni tau elleni taşına, deydi, oy,

Qayğı salgandı qırım jannı başına.

32 E-ey, biy Açeýni taş mişertege salalla, deydi, oy,

Keşenesin sostar taşdan işleyle...

44. AÇEY ULU AÇEMEZ

- 1 Açemezları toğuz nart batır bolalla,
- 2 Keçe bolsa, toğuzusu da toğuz tohanağa kirelle,
Kündüz bolsa, toğuzusu tay horalağa minelle.
- 3 Toğuzusu kıbu bla toğuz kızauatha barğandı,
Bılanı barısından da bir buuaz kıtın kılgandı.
- 4 Buuaz kıtın kızladı da jaş tapdı,
Kart anası, jaşnı sermep alıp, altın tohanağa atdı.
- 5 Jaşkıknı közleri duğum kibik kıradı,
Anası anı har künden bir janı beşikge saladı.
- 6 Üç ayında mınga bir beşik da jaramay kıaldı,
Jeti ayında aşıkkanı bu kıoluna aldı.
- 7 Buzğa kıksa, aşık-kasıık kıoymaydı;
Jetiaylık jaş, jetijıllıkça oynaydı.
- 8 Bir kün, nıgısha kıgıp, sabiyle bla aşık oynaydı,
Kıgır başı öksüz jaşkıknı Acemez aşık oyunda horlaydı.

- 9 Kün bathandı, keçe bolğandı, munu anası surap kelmeydi,
Çıgırbaş jaşçıknı bu aşıkların bermeydi.
- 10 Öksüz jaşçık da, jilyap, anasına kelgendi.
- 11 - Aşık bla bayıqmay, itden tuuğan, başha ırışıdan tolsang a!
Meni jaşıma kişi bolmayın atangı öltürgenge kişi bolsang a!
- 12 Aşqlanı çıgarıp bu, katına athandı,
Jüreksinip, taralıp, buz üsüne jathandı.
- 13 Anası, izley barıp, munu buzda taphandı,
Zorluk bla, jaşın alıp ol üyüne kaythandı.
- 14 - Ne bolğandı, balam, sana ? Jüreginngi açsang a,
Bir zat aşarık bolurmu edin, sen anana aytsang a!
- 15 - Adam, qarnım auruydu, manga qurmaç etseng a,
İssiley, suuutmayın, manga anı berseng a!
- 16 Qurmaç etip, anası tabağ bla bergendi.
- Kesin aşat, - dep jaş anasından tilegendi.
- 17 İssi qurmaçnı qatın uuuçuna alğandı,
Ol zamanda ua jaşı qolun qatı qışhandı,
- 18 - Ne etese, balam, sen? Sen tobağa qaytsang a!

Jarlı anang ne etgendi? Anı manga aytsang a!

19 - Men tobağa kaytırem, sen da tobağa kaytsan ed,

Meni atamı tukumun kubu ua jok etgendi.

20 - Atangı tor jılkıısı Ullu Adilge ketgendi,

Seni atangı tukumun Kubu ua jok etgendi.

21 Ol uyalmağan tişiriı a başına au salmasın,

Anı sanga kim aythan ese da, el törege barماسın!

22 - Atamı jathan kabırı turamıdı, joqmudu?

Meni atamı mülkünde at, sauut-saba barmı edi?

23 - Atangı jathan kabırı busağatda da turadı,

Ming görenke taşnı túbünde atı, sauutu bar edi

24 Seni atang, Açemez, künde kazauatha barıuçu edi,

Bu ming görenke taşnı ua toguz adam bla atıuçu edi.

25 Jaşçıķ küçsünüp, ahtınıp, atasını kabırına bargandı,

Ming görenke tarthan taşnı bir qolu bla alğandı.

26 At orunnga kirgende, sauutlanı sanadı,

Tor ajirge minsem ed dep, anı sırtına qaradı.

27 Munu anası, seyir etip, kerti tobağa kaythandı,

Minngen atı, tillenip, adam söz bla aythandı:

- 28 - ızıl buday bermeseng, başha jemden men toymam,
Jılıdan barıp at tutmasan, seni sırtımda oymam.
- 29 - Anam, ajirge a, tüzge ıgıp abarma,
Jılıbızın ızlesem, aysı tüzde tabarma?
- 30 - Jılıbızın tabarğa Adil suunu boynunda özennge ua barırsa,
At tutuuçu süyek jügenni sermep olunga alırsa.
- 31 Adam barmaz öçeşip töre jürügen Toturğa,
Sekirip minip tohtarsa ullu amışni arasında goturğa.
- 32 Jılı ıgıp teбіrese, ullusun, gitçesin teng sanarsa,
Jügenni zıngırdatıp, aysı kelgenine ararsa.
- 33 Ullu amışni içinde ongur sırtha barğandı,
Ekijaşar jabağılı toy, üç kere kelip başın jügenne salgandı:
- 34 - Sen üsümde kişilik etseng, men da atlık eterme,
Endi törtünçü kere ıstasang a keng tüzlege keterme.
- 35 Süyek jügenni salıp, taynı alıp ketgendi,
Tamam bir jılın içinde ızıl budaynı bergendi.
- 36 Tayı kerti at etip, auut-saba alğandı,

Çoyun qazan jelimni qanjıqasına salğandı.

37 Atlanıp, jolğa çığıp Ullu Adile bargandı,

Atasını jılqısını qatında ol bir keçe qalgandı.

38 Jelimge üzmez salıp, qaynatıp, atını üsüne sürtgendi,

Qalauurlanı tüyüp, qaçıp, Ullu Adilge ötgendi.

39 Qubu salğan toğuz qalauurnu başların kesip algandı,

Jılqını kütgen ajirni qatına atı bla bargandı.

40 Quma atın qaytarğanda, ol kesin jılqığa athandı,

Qubunu aq ajiri atını üzmez sırtından qaphandı.

41 Tarta ketip, ajirni auzu üzmezden tolgandı,

Açey ulu Açemez ajirni qatına bargandı.

42 Atına küç jetmezin bugün bılayda bilgendi,

Aq ajirni adejge tartsa, mında at qalmazın sezgendi.

43 Aq ajirni adejge salıp, kesi atına minngendi,

Qubunu da biteu jılqısın allına sürüp ketgendi.

44 Qubu-murdarnı jılqısın sürüp, Açemez Jılqısına bargandı,

Sadaq oqlanı jüzüsün işlep, ol janına alğandı.

45 - Qubu, jılqını sürdüle! – dep ana qauğun kalgendi,

- 46 Kubu kara Borağa iyer, jügen salıp minngendi.
 Açıyden urluğ kalğanın quuğunnu körgende bilgendi;
 - Kaydan çıkgan jaşa sen? – dep, duşmannı allına kelgendi.
 47 Kubu anı jaş sabiy bolğanın körgendi,
 Azıknı eki üleşip, jartısın Açıy ulu Açemezge bergendi.
 48 Kubu aytadı: “Azıknı da, sauutnu da ekibiz teng etebiz,
 Onglu bolğan – başda bolur, anı ua uruşda bilebiz”
 49 Sermeşip tutuşhandan kubu atışhannı süyğendi,
 Jaşçıığa bügün bılayda jüz sadağ oğ tiygendi.
 50 Açemezni sanları sadağ oğdan tolğandı,
 Kün da batıp, endi bügün kerti keç da bolğandı.
 51 Keç bolğandan sora kubu da keterge süyğendi.
 Bağğıç katınına baqdırmasa, sau qalmazın bilgendi.
 52 Ahşam qarangı bolğanda, ol üyüne jetgendi,
 Darman kara bileunü alıp, qatını ustalık etgendi.
 53 Bu halda bıla, küreşip, üç kün qazauat etgendile,
 Öksüz Açemezge üç jüz oğ da jetgendile.
 54 Uruş bla küreşip, kubu arıp tolğandı,

Jaşnı ƙanjıƙaƙa atıp, üyüne eltip barƙandı.

55 Künden ƙazauatdan barsa ƙubu, üsü sadaƙ oƙdan tola edi.

- Mınça künnü ƙazauat etgen seni bla kim edi? – dep, ƙatını seyir bola edi.

56 - Aƙ jılƙını biri ƙalmay Adil suuƙa barƙandı,

Açeyni urluƕunda entda bir zat ƙalƕandı.

57 Açemezni körgende, sadaƙ oƙnu tarthanma,

Küreşgen zatımı, bar da kör, eşik artına athanma.

58 Ƙara bileunü çıƕarıp, ƙubunu üsüne athandı,

Arıp kelgen ƙart ƙubu unduruƙƙa jathandı.

59 Ƙubu, unduruƙƙa jathanda, kesi kesine külğendi,

Ƙubu juƙlaƕanda, jaşƙıƙnı ƙatın barıp körgendi.

60 Açey ulu Açemez adam bolƕanın ƙubunu ƙatını bilgendi,

Jürek tılpuu bolƕanın, ƙulaƕın salıp, tıngılap sezgendi.

61 Jaşnı tazda juuundurup, ƙara bileunü salƕandı,

Jaş, sau bolup, örge ƙobup ƙalƕandı,

Sırpınnı sermep, ol ƙoluna alƕandı.

62 - Sırpınnı nek alasa? Endi tobaƕa ƙaytsang a!

Juƙlaƕannı urƕan – ƙişige ayıpdı, ƙubunu atın aytsang!

- 63 - ubu! – dep ullu kıcırganda ubu rge turgandı,
Sırpını alıp, anı bla Aemez boynuna urğandı.
- 64 Aey ulu Aemez kerti muratına jetgendi,
ubunu mlkn alıp, ullu Adilge ketgendi.

45. AEMEZ BLA HUBUN

- 1 Tlk bla turna suu amışde oş elle,
Endi sygenle – sygenle, alğın sygenle boş elle.
- 2 Aey bla Hubun jandan janna şuyoh elle,
Aey bla Hubun bir biri bla jau boldula
araayda jılını snden.
- 3 Aey batğandı da Hubunnu jılışın srgendi,
Srp kele, tıyalmayın, ol huju ajirni aırıp iygendi.
- 4 Ajirni kelgeninden hubun jılını ketgenin bilgendi,
Atha minip, jılını ızından srgendi.
- 5 Sre-sre, jılını ızından jetgendi:
- Atışıumu, tutuşıumu ? – degendi.

- 6 - Jağalaşu, jırtışu – ol qatınlanı işidi,
Erkek eseng – atışayık ! – degendi.
- 7 Açıy athandı da Hubun örge sekirgendi,
Oqnu but arası bla çığarıp iygendi.
- 8 Hubun athandı da tamam kindiginden urğandı,
Açıyni tuqumundan tuqumluk qoymay kırğandı.
- 9 Buuaz qatınlanı qarınların tarthandı:
- Gyauur tuqum qoymadım, - dep, üyüne barıp olturğandı,
Açıyni qatını ua bilinmegen qarnı bla ata üyünde qalğandı.
- 10 Sabiy tabıp, emçek anağa bergendi,
Künden künnge bu sabiyleden başha türlü ösgendi.
- 11 Bir künlani künüde bir azireyli sarı qatınını sabiyni jilyathandı,
Ol qatın, jaşçıqğa : “Ölgenin it bolluq, alay jigit esen,
Atanı tuqumun quruthan bla küreşsen a!” degendi.
- 12 Ol zamanda jaşçıq sın bolup qalğandı,
Üyüne kelip: “Auruyma, ölemen “, - dep jilyağandı.
- 13 - Qırmanın bolayım, jangız balam, ne jarared, ne aşareng?
- Qarnım auruyd, qırmaç etseng aşarem.

Jengil okuna anası, kurmaç etip, tabačık bla salgandı.

Jaščık : “Meni tabač kibikmi körese?”- dep, aşamayın koyğandı.

14 Anası issi kurmaçnı kolu bla alıp, jaščıkğa uzathandı,

Sermep, kólundan buuup:

- Meni ata tučumun kaydadı? – dep sorğandı

15 - Anı sanga üyretgen alay tüp bolsun, küydüm, jiber, - degendi.

Jaščık : “Aytmasang, iyerik tüyülme”, - degendi.

16 - Allah jükdü, jiber, aytırma, - degendi, jilyağandı,

Başdan ayak bolğanıça haparın aytıp angılathandı.

17 - Atamı sauutu – sabası kaydadı ? – dep sorğandı.

- Atangı atı jer üyde temir aşap turdu,

Sauuutu – sabası kara kübüdedi.

18 Jaščık anasına : “Manga bir ıyıkğa azık et”, - deydi,

Jaščık atha minip, sauutun-sabasın alıp ketip qaladı, deydi.

19 Jaščık barıp Hubunnu jılkınnı sürülgenin bileđi,

Alay ne küreşse da, ajirni tıyalmaydı.

20 Ajirni kelgeninden Hubun jılkınnı sürülgenin bileği,

Hubun, atına jerin salıp, jılkınnı ızından süredi.

- 21 Hubun özende bir jaşçıkğa joluğğandı,

Jaşçık, kıımıja etip, kumda oynay bolğandı.

- Jaşçık, jılkı sürgen körürme eding?- dep sorğandı.
- 22 - Bu özenni sürüp ketdile, - dep tersin üyretti,

Hubun ol özenge ketip, izlep, jılkıyı tabalmay kaytıp keldi.
- 23 - Jaşçık, beri jılkı barmağandı, dep kaytdı.

- İy, jangıldın, ma beri bar, - dep başha janına iydi.
- 24 Ol özenge da ketip, jılkıyı tabalmay kaytdı:

- İy, jaşausuz bolluq, nek aldadıng,

Sen gyauur tuqumdan bolurmusa? – dep sorğandı.
- 25 - Tap, atangi aman közüne, men ol tuqumdanma, - dep,

Sauutlanıp, hazırlanıp bolğandı.
- 26 Hubun : “ Jaşçık, atışmı, tutuşmu?” – dep sorğandı.

Jaşçık : “ Erkek eseng, kel, atışayık!” – dep,

Betçan salıp tohtağandı.
- 27 Ol kün ingirge deri ekisi da tolu kazauat etgendile,

İngirde Hubun üyüne ariu Boyunçaqğa ketgendi.
- 28 Boyunçaq tangnga deri darmanla etgendi,

- Hubunnu jaraların sau etgendi.
- 29 Jaşçık a ingirde, ay çıkğanlay, silkinngendi,
Sadağ okla üsünden tüşüp, jaraları sau bolğandı.
- 30 Ertenbla biyağı ekisi kazauatha kırışdile,
İngirge deri kazauat etip,
- 31 Biyağınlay Hubun Boyunçağa ketgendi,
Boyunçağ darmanla etip, biyağı munu sau etgendi.
- 32 Jaşçık a biyağınlay, ay çıkğanlay, silkinngendi,
Sadağlanı ağızıp, jaraların sau etgendi.
- 33 Üçünçü kün da atışdıla ingirge deri,
Jaşçık, atmam bolmazlığın bilip,
Ölgença etip, artına auup qalğandı.
- 34 Hubun kelip, jaşçığa ölüp turadı dep, ayağından baylağandı,
Atını kuyruğına tağıp, üyüne alıp bargandı.
- 35 Boyunçağa da: “Ol gyauur tuğumdan ma bu qalğandı”,
Dep, jaşçıknı arbazğa athandı.
- 36 - Üç künden beri sabiy blamı küreşese? –dep,
Boyunçağ Hubunnga ayıp etgendi,

Jaşçıknı Boyunçaq eşik artına salıp ketgendi.

37 Keçe, juqlap turğanlay, Hubun elgenip uyandı, deydi,

Boyunçaqğa al a kıçırdı, deydi:

38 - Ol gyauur meni başımı kesdi, kılıçım kaydadı?

- Ajalın andan bolsun, çıçhaq sabiyden qorqup,- dedi Boyunçaq.

Açıçla töşek arasındadıla, kılıçing kübürdedi,- dedi Boyunçaq.

(39) Ala juqlağandan sora, jaşçıq, turup, töşek arasından açıçını alıp, kübürdən kılıçın alıp, hubun başın kesip, qanından şeşağa tamızıp, başın artmağğa salıp, maqamın başha etip, Boyançaq, “Tur, alan, bizge bolluq bolğandı!” – degendi.

(40) Boyunçaq, guzaba etip, ızından tebiregendi.

(41) Jolda ketip bara, Boyunçaq, jaşha burulup: “Sen kimse? Maqamın başhadı”, - dep sorğannında, jaşçıq, artmağda Hubunnu başın körgüztüp: “Dauursuz kel”, - dep, kılıçın körgüztüp qoyğandı. (42) Tang atıp üyüne kelgendi, “Ma kelin”, - dep , Boyunçaqnı anasına körgüztüp, Hubunnu başın anı allına atıp, qanın qoluna tutdurgandı.

46. AÇEY ULU AÇEMEZ BLA TÛKLESHAN

1 Tamataları da qobalbatır,

Ortançıları da Açıbatır,

Bek gitçeleri da bir kibik batır!a!

- 2 Ay, qış qarangıda bir iş eterge ua,

Ertde turdula da ketdile,

Bir adamğa da ala jetdile da.
- 3 Ol adamnı da tartıp arağa da aldıla,

Kimden bolğanın tuura tanıdıla.
- 4 - Oy, Allah berdi da uzaq barmay a

Bizge könçeklik! – delle,

A, alay bolsa da, mıyığın, - saqalın taza jülülle da.
- 5 Oy, anı noğaylı atçığa da ala satdıla da,

Oy, andan ötüp a, ne bara ketip a,

Bir ullu suudan a ala ötdüle da.
- 6 Bir ullu suudan a ala ötdüle da,

Sansız-sanausuz a bir köp jılkığa

Ala jetdile da.
- 7 - Oy, Allah a, bu köp jılkı da kimni jılkıısıdı? – dedile,

- Oy, sau boluğuz a, sau keligiz a,

Ahşı kişile. – degendi jılkıçı.
- 8 - Bu köp a jılkı da kimni jılkıısıdı ? – dep suradıla da,

- Tükleshannı jılķısıdı, - degendi jılķıçı.
- 9 - Ne ahşı boldı, ol bizni juuuğubuz a boladı! – delle, -
 Arlağırakğa da biz öterikbiz a, atlarıbiz arığandı,
 Bir hauh at berçi, - delle.
- 10 - Oy, Allah – Allah a, men ötgenge - sötgenge
 Hauh atla bere da barsam edi da,
 Bu köp jılķını da men kütmez edim! –dedi.
- 11 - Bermeseng a, kesibiz da ala bilebiz, -deydile,
 Hahayla etip a, ol köp jılķını da sürüp a başlalla.
- 12 Üç janlarından a ala sürdüle da,
 Oy, süre ketip a, üç ayırılğan a jolğa jetdile da,
 Keslerini barır jollarına ala ketdile da.
- 13 Jilyap, ulup da, ol jılķıçı jaş Tükleshanğa bardı.
 - Oy, nek jilyaysan a, o ne bolğandı da? –degendi.
- 14 Ol altı ayaklığa Tükleshan jer salgandı da,
 Atlanırğa da köl alğandı da,
 Üç ayırılğan a jolğa jetdi.
- 15 - Kayrı barasa? – dep sorgandı Açıbatır.

- Meni jılkıımı da kim sürdü – bilmeyme! – dedi Tükleshan.

16 - Ma bılay arı da ozğandı, -dep a,

Ters jolnu ol a körgüztgendi, deydi,

Erikginçi deri Tükleshan a ıuuulğandı, deydi.

17 Oy, artha aylanıp a andan kelgendi da:

- Allah aldarık, nek aldading meni ? – degendi da.

18 - Ma bılay arı da ketdi, -dep,

Ol a dağda ters jolnu üyretedi.

Erikginçi deri anı bla da barğandı.

19 Andan da ıayıp a ıurıay kelğendi:

- Allah aldarık a, Teyri ıarğarık a,

Nek aldıysa meni?! – deydi.

20 - Jılkıını sürgen a ma menme!- degendi Açıbatır.

- Da ne süyese – atışmı, tutuşmu? – dedi Tükleshan.

21 - ıatınlamı bolğanbız tutuşurğa ? –deydi.

Ekisi da töbede tohtalla, degendi.

22 Biri birlerin a atıp başlalla,

Alayçııda ua Tükleshan a Açıbatırını da öltürgendi.

- 23 Üçüncü jolnu da quuulğandı da,
Açıbatırını eki qarındaşın a Türkleshan a anda jetgendi.
- 24 Jetgeni bla da alanı öltürüp ketgendi,
Jılqısın da ol sürüp ketgendi.
- 25 Açıbatırını da juuğu da Nasran - batır
Alanı ölgenine da, asker jıyıp a, anga baradı.
- 26 - Bir onglu bolğan a ne bireu kelsin!
Eki onglu bolğan a ne ekeu kelsin!
Üç onglu bolğan a üçeu kelsin!
Ahırı da bolmağan a jarsığan etsin!
- 27 Atlanngandıla da, ketgendile da,
Ullu suuğa da ala jetgendile da,
Suudan ötalma a, örge bla enişge jürüy qaldıla,
- 28 Açıbatırını qatını andan a buuaz qalğandı da,
Buuaz qalğandı da, jaş taphandı da,
- 29 Anga atnı da jıyılıp atayla da,
Açey ulu Açemez delle.
- 30 Ol kiçi batır a öse ketdi da,

Oneki jıldan a öрге ötdüle da,

31 Hatanı – hayırnı bilip başladı da,

Bir künlede ua jilyap, ulup, anasına bargandı,

Anası anga alay aythandı da:

32 - Oy, ne bolğandı da, nek jilyaysın a,

Açmı bolğansa?

- Da açıraқ a men da bolğanma!

33 - Ne aşarıқsan a, ne eteyim?

- Қурмаç etseng a, қурмаç aşarıқma.

34 Қурмаç etip a, tabaқға қуyp, ol bergendi da,

- Қолun bla ber, қолun bla ösdürgense!

35 Қолu bla bergende, anasını da қолun қışhandı.

- Ay, umutung seni da қışha bolluқ a!-

Ol anasına da қıyın tiygendi da.

36 - Oy, anam, bir zat sorluқman a,

Sen anı manga da aytmasang,

Jiberlik tüyülme! – degendi.

37 - Da bilgenim bolsa ua, men da aytırma.

- Meni atam a barmı edi, joǵmu edi?

38 - Atan a nek joǵ edi,

Atan a bar edi, alay ölgendi.

Kerekleri da, eski tonu da tura elle da.

39 - Meni atam a ahşı kişi ese,

Anı at keregi ua ǵaydadı?- degendi da.

40 - Ay, at kerekleri tot da bolup a turalla, - degendi.

41 Açemez a atasını atına da salıp barǵandı da,

Beline deri da bokǵa da batıp a turǵanlay,

Atnı ǵıǵarǵandı da.

42 Sauut-sabasın, at jerni da,

Kereklerin da, barın da alǵandı da,

Atına da jer salgandı,

Minip, örge da, ne enişge ǵaphandı.

43 - Endi ua, anam, ǵalay eteyim? – deydi.

Atasın da haparın, Nasran-batırnı askerini

Haparın da anası aythandı.

44 Atasını başlıǵına Açemez ǵulǵanıp ketgendi,

Ol ulla suunu da boynunda,

Nasrannı askerine jetgendi.

45 Açemez a askerini üsüne da jetgendi da,

Ƙıynalğaların a körgendi da,

46 Aylana ketip a, ağaç içinde kiyikleni Ƙırğandı,

Askerge bolluƘ a azıƘ etgendi da,

Nasrannı allına barıp a, turğandı.

47 Nasran-batır a Ƙarap turğandı da:

- Oy, Allah-Allah a, sen Ƙaydan ƘıƘdıng a,

Kimni ulanısa ? – degendi.

48 Ol jaşçık da andan alay sorgandı:

- Seni juuugungu atı kim edi?

49 - Meni juuugum a Açı edi,-degendi

- Anı Ƙatını ua barmı edi?

50 - Anı Ƙatını da bar edi,

- Da men anı Ƙatınından tuuğanma, -degendi,

Nasran anı da iynaƘlap, uppalap, Ƙuuannan edi.

51 Tükleshannı eki jıyırma bla on askeri alayda bar edi,

- Atası üçün da ol Açemez alanı kırğan etgendi da,
- 52 Sansız-sanausuz a biyağı jılkığa ol jetgendi da,
Jılkıını sürüp a başlağandı.
- 53 Süre ketip a, üç ayırılğan a jolğa jetgendi,
Jılkıçı jaşçıq jilyap, ulup a, Türkleshannga ketgendi.
- 54 - Oy, ne bolğandı? –degendi Tükleshan,
- Biyağı jılkıngı da sürdüle! –degendi.
- 55 - Da ala üzülgen elle da,
Endi kim sürdü? –degendi ol, -
Bügün atlanıuçı da künüm tüyüldü!-dedi.
- 56 Erttenlikde ua altı ayaklı atına jer salğandı,
Atlanırğa da köl alğandı.
- 57 Üç ayırılğan a jolğa jetgendi,
Açemez a anı alayda saqlap turğandı:
- Kayrı barasa? –dep a sorğandı.-
- 58 Jılkıngı da sürgen a ma menme!- degendi, -
Süyseng – atışayık süyseng – tutuşayık! –degendi.
- 59 - Sora atışu eteyik, -degendi Tükleshan,-

Tutuşurğa da atınla t       !

60 Bir birlerin a atıp ba lalla,

Atı a ketip a, k  re e ketip a ketgende ua,

61 A emezn  esine da aman a ıl a t   gendi:

  lgen kibik a bolup, ol a soylanıp al and  da.

62 T  kleshan a, j  l ısn da s  r  p a, ja    n 

Atın  uyru una ta ıp a aythandı.

63     n  allında atıp oy and ,

Kesi ua jatıp ju lagandı.

64 Ay, ju laganda da, t    nde

Ol ja     sau bolup k  rgendi.

65 - Bar ı bir ara! – dedi atınn na.

Barıp ara anda – ja     sau tura edi.

66 - U ay, u ay, u ay a, t    nde k  r  ned,

Ti leri a ılıp a turadı, -dedi atın .

67 T  kleshann  ua o dan   l rge amalı jo  edi,

An  jala  da kesini sırpın    t  rl  k a edi, deydi.

68 Otounu e igini     nde kelgende ja    ,

Ay, Tükleshan a sekirip uyanngandı:

69 - Ұатın, sau boldu jaş!- degendi,

Unduruқnu қулағında jaşçık a sırpınнı көргendi.

70 Чабıp sırpınнı da алғандı,

Мıçımayın a Түкleshannı da boynuna салғандı.

71 Ol сағатда оқuna anı tuurap a, uruға қуығандı da,

Јılқını сүрүп a Nasrannı askeri болған a

Jerge барғандı.

72 Orunla etip a, askerlege јılқını үleşгendi,

Қалғанların a Nasran – biyge bergendi.

47. ШИРДАН BLA НӨГЕР

(1) Нөгер күндүз зыққыл кийимле кийип, багушлада јата, кеңе bolsa ua беşқарыş јесirleni satıp јүрүген, aman ақıллı кiшi болғандı. (2) Шıрдан anı ol қurtha ақılın bilmegendi. (3) Зыққыл кийimleri көргende, болumsuz јарлı dep, mashara көз bla қарap koyғандı.

(4) Nart Шıрдannı baylıғını uçu, қıyıры tabılмағандı. (5) Malı, јeri hareketi чекsiz көp болғандı.(6) Kesi da bek hылаçı, гıntdılı, başına darajanı көp тарthan,

mahtançak kişi bolğandı. (7) Öçeşip, öç alınga, anı bla kesini adamlığın tanıtırğa da bek süygendi.

(8) Künleni birinde Şırdan nartlağa bargandı. (9) Nartnı halkın jıygandı: “Men sizin bla öçeşirge kelgenme”, -degendi. (10) Da, öçünü ayt, eşiteyik”, - dedile nartla.

-(11) Men öçge jaşımı salııkma. (12) Siz marauçularıgızını qaldırmay jıyığız. (13) Tang alasında sadaqnı ilışanın köz tutmağannga deriçi atarla. (14) Öltürgennge jaşımı qanın qurutama. (15) Öltüralmasala ua – har marauçu beşqarışladan beşişer jesir berirle. (16) Urgan mangılayından eterikdile. (17) Jaş ölmese, ingirde kesi bılayğa kelir. (18) Ölse ua, ol bolğan jerge menden başha adam barmaz,- dedi. (19) Ol nartla barı da “ho” dedile.

(20) Şırdan jaşın ilışannga salır jerinde uru qazdırdı. (21) Jaşı bla teng suratın işletdi. (22) Sora, tang alasına jaşın da, anı suratın da alıp bardı. (23) Jaşın suratnı artına oltturtdu, suratnı da jaşnı allına süyedi. (24) Biteu jaşırın hıylasın tındırıp, marauçulanı saqladı. (25) Marauçula jıyıldıla. (26) Şırdan: “Atıgız!” dedi. (27) erttenden ingirge deriçin atdıla, uralmadıla.

(28) Nöger, baguşladan jaşırın qarap, Şırdannı jaşı suratnı artında çögüp turğanın körgendi. (29) Tıngısız bolğandı : “Marauçula jaşnı öltüralmağandıla. (30) Endi beşqarış jesirleni şırdan alıp ketse, manga juq da qalmaydı. (31) Men da barıp bir atayım”, -dedi. (32) Qısıla kelip: “Şırdan, erkinlik bersen men da bir atar edim”, - dedi. (33) “Uoy, zavallı sen, ant etdir, sen a jüz kere da ata ber! Tap öltürmesen da, senden a jesir da almam!”, -dep, ospar sözle aytıp küldü Şırdan.

(34) Nöger, sadaqnı betjannga salıp atdı da, jaşnı ağızdı. (35) Şırdannı burnu salındı, kaşları tüyüldüle, beti qaraldı. (36) Juq aytırğa amal tapmadı. (37) Palahnı başçısı kesi boldı. (38) Alay bolur dep a umutu joq edi.

(39) Halk çaçıldı, Şırdan da jaşını ölügün alıp, üyüne ketdi. (40) “Jıgılğanı sırtı jerden toymaz” - degença, Şırdan da anı bla tohtap qalalmadı. (41) Jaşın basdırdı, ızı bla jaşını qanın almay qoymazğa niyet etdi. (42) Nögerni öltürürge dep tüzünley jatıuçu jerine keldi, tapmadı. (43) Tögerek aylana, qaray turğanlay, şuuuldap kelgen bir atlını kördü. (44) Atlı barıp, bir jer üyge kirdi. (45) Atın jer üyde qoyup kesi ua bir zıkkıl kiyimleni kiyip çığadı da, barıp bir baguşda jatadı. (46) Şırdan anı körgende, demleşirge bazmay, jaşırtın ketip qaladı. (47) Sora Şırdan bılay aqılğa keldi: “Nöger men umut etgença Nöger tüyüldü, Ana tuuralaşıp qatılırga da jararık tüyüldü. Endi men andan jaşımı qanın başha türlü amal bla alırga kerekme”, -dep, tüş zamanda Nögerni jathan jerine salıp keledi. (48) Sora söznü bılay başlaydı:

50 - Ay, gyauur Nöger, kerti da it Nöger,

Ahıratda tonguzla küt, sen Nöger!

51 Seni kişiligini men bilgenme,

Anı üçün salıp sanga kelgenme.

52 Kündüz bolsa, baguşlada jatasa,

Keçe bolsa, beşqarışla satasa.

53 Qarnına jaraşhan bir aş qapmaysa,

Kölüne jaragan bir at tapmaysa.

54 Nöger Şırdannı hıylasın bilmedi:

- Üyret meni, qalay eteyim? –dedi.

55 - Seni endi eter işing alaydı -

Men aythannı etseng, sanga jaraydı:

- 56 İndilada bardı hora bir aq at,
Jer üsünde joqdu andan ariu zat.
- 57 Suunu, jerni bargan anı jetmeydi,
Andan alğa ilyaçın da ötmeydi.
- 58 Toğuz qatlı qurç qalada jaşaydı,
Altın gullada buday-jem aşaydı.
- 59 Toğuz horaz, toğuz it da anı saqlayla,
Toğuz sadaqçı da taymay joqlayla.
- 60 Ala bilmey çibin uçmayd qalada,
Ol qala da – jan kirmez bir talada.
- 61 Toğuz büyreğ, uuuç tarı alırsa,
Çing allın horazlağa barırsa.
- 62 Ala sanga qanat qağıp jeterle,
Qangkıldap, kıçırıp, qauğa eterle.
- 63 Sen alanı allarına çöğerse,
Üslerine tarı bürtük seberse.
- 64 Ala tarı bürtüklege çabarla,

Seni koyup, börtükleni qabarla.

65 Ol sağıat sen horazladan öterse,

Izı bla toğıuz itge jeterse.

66 Mıçımayın itle seni körürle,

Sınsıp, hap-hup etip, sana ürürle.

67 Toğıuzuna toğıuz büyreğ sen berseng,

Ariu aytıp, itleni erkeletseng.

68 Qıyruğ bulğap, seni tanıp tohtarla,

Sadağçıla boş dauurd dep juqlarla.

69 Nöğer Şırdannı onouun unadı:

- Kiritlege ne madar ? – dep suradı.

70 - Seni damırlıq egeçing Agunda,

Qatın bolup jaşayd nart ulunda.

71 Atnı açnıqları anı qolunda,

Qala saqlanad anı onouunda.

72 Ana barıp, üyge mudah kirirse,

Andan arı eterini bilirse.

73 Nöğer barıp, mudah kirdi üyüne,

Guzaba bolurça turğan küyüne.

74 Karap anı kördü ariu Agunda,

Junçu basıp, juķ tutalmayd ķolunda.

75 - Nek mudahsa, - dedi, - ne bolğandı sanga?

Bılay mugur kelmeuçü eding da sen manga?

76 Auruymusa, açmısa, ayt, ne eteyim?

Seni üçün kökge, jerge jeteyim!

77 - Auruğanım joķdu, aç da tüyülme,

Ol zat üçün sen simsirep iyilme.

78 Mudahlığımdan a sorsang sen manga,

Anı açıķlap aytayım men sanga:

79 Kündüz bolsa, baguşılada jatama,

Keçe bla beşķarışıla satama.

80 Bağaların alıp, sana bereme,

Janından da seni artık köreme.

81 Kölüme jarağan bir at a tapmayma,

Bir keçeni tınçayıp a jaymayma.

82 Jeti ķatlı temir ķalada nartnı

- Hapari uçhan anı allına ötmeydi.
- 83 Jerni batğan anı ıuuup jetmeydi,
Köknü uçhan anı allına ötmeydi.
- 84 Anı sen jaşıırıp turğansa menden,
Kölqaldım da anı üçündü senden.
- 85 Sended, deyle, açhıçları qalanı,
Men kelgenme, berirse dep alanı.
- 86 Anı eşitgende jilyap başladı,
Ay, Agunda köz suuların boşladı:
- 87 - Joqdu amal bermey qoyarğa endi,
Ketmez buşuu alıp kelding da, -dedi,-
- 88 Anı aythan aman tapsın Allahdan,
Qutulmasın anı başı balahdan!
- 89 Nöger, seni anı üsünde joyarla,
Meni ızından taralta qoyarla,-
- 90 Dep da, açhıçlanı berdi qoluna,
Jilyay qaldı, qarap bargan joluna.
- 91 Nöger bardı horazlağa, itlege,

- İşin tındırıp, jetdi kiritlege.
- 92 Kiritleni açıp, kirdi qalağa,
Tübedi ol allay bir tamaşağa.
- 93 Qap-qaranı keçeni arasında
At pırhıldap süyeldi qalasında.
- 94 Budayı bla altın gulla allında,
Kümüş iyer tağılıp bir janında.
- 95 Kiyiz qamiçi, jügen – iyer üsünde,
Nöger kördü körmegenin tüşünde.
- 96 Sermeq alıp, kiyiz qamiçi bla tiydi,
Boysunup, at başın enişge iydi.
- 97 Atha jügenin, iyenin da saldı,
Izı bla kiyiz qamiçini aldı.
- 98 Eşikleni kiritlerin begitdi,
Agundağa açığılanı da eltdi:
- 99 - Ma, egeçim, açığılanı al menden,
Meni üçün bir söz çıqmasın senden,-
- 100 Dedi, - ajal jetip, ölsem talada,

Bu iş qalsın jayılmayın arada.

- 101 Tebindi, kök kükürep, ot çağgança,
Közden taşaydı ol, juldüz uçhança.

48. SİBİLÇİ

- 1 Oy, nartla çıqdıla quuanıp,
Borsuq etlege da jubanıp.
- 2 Turup, jolğa çığıp ketdile,
Bir tuuar sürüuge jetdile.
- 3 joqdu bılayda sürüüçü,
Kimdi, bilmeydile, kütüüçü.
- 4 İngirge deri otladıla,
Dorbunnga aylanıp başladıla.
- 5 Nögerlerin qoyup alayda:
- Tasha bileyim, alanla,
- 6 Jaşay esele adamla,
Bizni da qonaqğa alırla,-
Dep, ketdi dorbunnga Sibilçi.

- 7 Çıkdı üç başlı bir emegen,
Mangılayında – bir közü,
Kukadan tolup aythan sözü.
- 8 Mungu dorbunnga süyredi,
Allına kayanı süyedi.
- 9 Otnu şınkart jaqdı,
Bir temir tişni tapdı-
- 10 Uçu jütü, çüy kibik.
- Teyri berdi, - dep, - adam tişlik!
- 11 Tiş da kıp-kızıl bolurğa,
Emegen buruldu otun salırğa.
- 12 Sibilçi sermep aldı kızğan tişni,
Jengil urdu emegenni közüne.
- 13 Emegen soqur boldu,
Tangnga deri dorbunda qarmap-izlep turdu,
Sibilçi da emegen qorquudan qutuldu.
- 14 Tapmadı tişına eşikni,
Endi qalay açsın qaya teşikni?

- 15 Tang atdı, kün tiyer zamanda
 Tuuarla başlalla ıngırdap.
- 16 Emegen kıayanı azçık açdı,
 Har malın kıarmap, sılap jiberdi.
- 17 Sibilçi kıaldı içinde,
 Emegen etdi tintiule.
- 18 Ahşam kıarangı bolurğa,
 Otunla saldı otha.
- 19 Biyağı tişni Sibilçi,
 Körgüztmey otha saldı.
- 20 Tiş da kııp-kızıl boldu-
 Emegen eşikni açdı
- 21 Sibilçi, artından barıp,
 Kızğan tişni çançdı.
- 22 Kıayanı iyip Sibilçiğe çapdı,
 Ol da eşikge kaçdı.
- 23 Esi da emegennge ketip,
 Tüzelip süredi dep kıorkıup,

- Kesi da jan soluu etip.
- 24 Keldi nögerlerine, ҡutulup,
Aç auuzu da suusapdan tutulup.
- 25 Ol özenden ҡaçdıla, ketdile,
Keçe ҡalğan jerlerine jetdile.
- 26 Ot da küyüp, juqlanıp,
Külnü beri açdıla,
Җarınını içinde etleni tapdıla.
- 27 Alamat tatlı bişip, juttlanıp
Adam aşarça suqlanıp.
- 28 Tangnı saqlamay, jolğa җıgıp,
Җaba-jorta, bek ҡıynalıp,
- 29 Ayıu ҡaқға jetdile:
Jartısın ҡanatlıla aşap,
Җalğan turğannı kördüle.
- 30 Җaқ etni tişlik etip,
Җabırları da jıltırıp, teşilip...
- 31 Җathan ayıu terini jibitdile,

Tüklü çabırla etdile.

32 Bir künnü alayda solup,

Kesleri da arıp, tozup,

33 Nart ellerine keldile,

Sau-esen jamağatnı kördüle.

49. BOLAT HİMİÇNİ JIRI

Bolat Hımıçnı men aytayım,

Oy, oraydara,

Jauurun kengin men aytsam,

Oy, oraydara,

5 Jeti arşın bola ed,

Oy, oraydara,

Belini kengin men aytsam,

Oy, oraydara,

Eki arşın bola ed,

10 Oy, oraydara

Eki ariu atını bar ed,

Oy, oraydara,

Ala jamiı etelle,

Oy, oraydara,

15 Atha minngen zamanda,

Oy, oraydara,

Kıynalmaz kibik Jamiıı

Oy, oraydara.

Bir örgemi pud tarthan,

20 Oy, oraydara,

Alaydağı da jüz jünden,

Oy, oraydara,

Ala tıpıl basalla,

Oy, oraydara.

25 Ala tıpıl basalla,

Oy, oraydara,

Alar “iynay” aytalla,

Oy, oraydara,

Hımıç a tıyanıp tura ed,

30 Oy, oraydara,

Ala juqlap a sundula,

Oy, oraydara:

- Hımıç a bizni qoysa da,

Oy, oraydara,

35 Auar hana bardıqdı,

Oy, oraydara,

Auar hannı kızın allıqdı,

Oy, oraydara,

Jüz atlı da nögeri,

40 Oy, oraydara,

Jüz arba jügü da qumaçı

Oy, oraydara,

Öhtem kişi bolu ed,

Oy, oraydara,

45 Sekirip örge ua turğandı,

Oy, oraydara,

- Atım hımıç bolmasın,

Oy, oraydara,

Auar hanga barmasam,

50 Oy, oraydara,

Hannı kızın almasam!-

Oy, oraydara,

Ol atlanıp ketgendi,

Oy, oraydara,

55 Auar hannga batğandı,

Oy, oraydara,

Anda ilişan atalla,

Oy, oraydara,

Qızın öçge salğandı,

60 Oy, oraydara,

Küzgünü başına iyne çançıp,

Oy, oraydara,

Anda ilişan atalla,

Oy, oraydara,

- 65 İlişannı kişi urmayal,
 Oy, oraydara,
 Bolat Hımıç athandı,
 Oy, oraydara,
 İyneni belinden kırkğandı,
- 70 Oy, oraydara,
 ...Jüz atlı da nögeri
 Oy, oraydara,
 Jüz arba jügü da kumaçı,
 Oy, oraydara,
- 75 Atlanıp ala tebirelle,
 Oy, oraydara,
 Arbalanı ua alları,
 Oy, oraydara,
 Hımıçnı kabağına kirgende,
- 80 Oy, oraydara,
 Җатınları artha burdula,
 Oy, oraydara:

- Bizni Hımıçnı tüyüldü,

Oy, oraydara,

85 Kimmi ese da Hımıçnı arbalarilla,-

Oy, oraydara,

Dep a artha burdula,

Oy, oraydara,

Alay ete turğanlay,

90 Oy, oraydara,

Bolat Humıç jetgendi,

Oy, oraydara,

-Sen burdun ! – dep da biri aytdı,

Oy, oraydara,

95 - Sen burdun! – dep a biri aytdı,

Oy, oraydara,

Biri aldı eşik kılıçnı,

Oy, oraydara,

Biri aldı kürekni,

100 Oy, oraydara,

Biri biri başın jardıla,

Oy, oraydara,

50. BATIRAZNI JIRI

- 1 Batıraz degening a batır asladandı,
Duşmanların titiretgen arslandı.
- 2 Tögerekde jılkı koymağan,
Nart elleni ol bolmasa
Jau oqladan kişi koruulamağan,
- 3 Ong kolunda kaması bla ana çança,
Sol kolunda süngüsü bla künnge tiye,
- 4 Jaş nartları allarında jürüüçü,
Edil boynundan jau jılkıları sürüüçü.

51. JORTUUULDAN KAYTIU

- 1 Karaçıgız nartla eline uzakdan,
Köre esegiz, ullu kıuum kıuançla.

- 2 Alanla, biz a jortuuuldan kelebiz,
Joluğğanlağa kışha salam berebiz,
Söleşsek a elgendirmey ketebiz.
- 3 Jürüşübüz a mamuğ kibik jumuşaq
Kerek bolsa ua erlen kibik jortabız,
Qıyınılıqdan artallı da qorqmaybız.
- 4 Jolubuzdan gauel jel da tıyalmaz,
Sermeşlede sanlarıbız qıynalmaz.
- 5 Tobulğudand bizni qamıçı sabıbız,
Juğutur tikgiçden – sadağ bauubuz.
- 6 Qabırlarıbız – sarıuek teriden,
At jer qaşlarıbız da- elme terekden.
- 7 Biz nartlabız, Sarı Arqadan auğanla,
Kiyikleni turup, qoylay soyğanla.
- 8 Nögerlikni jüreklerde jürütebiz,
Qarıusuzğa qarındaşlıq etebiz.
- 9 Jorğalaşıp, qanatlılaça barabız,
Tört künlüknü jangız künnge salabız.

- 10 Tartıp, atdan audurmaybız iyelerin,
Duşmanlanı ua urup atabız tüyeleden.
- 11 Keç bolsa ua kıaya ıranda jatabız,
Kökge tutup sadaqlanı atabız.
- 12 Nartla ua kün batarnı saqlaydıla,
Elge juuuk aşığışlı çapmaydıla,
Tamatasız haparların aytmaydıla.

52. ELİYA

- 1 Kökge kıarap, nart batırla jırlaydıla, Eliya!
Berı kıarap, bir tınılaçı, sanga aytabız, Eliya!
- 2 Nart elinde adam kıalmay jıyılğandı, Eliya!
Halk termiled baş ururğa, bir körünçü, Eliya!
- 3 Hurs-Halında sensiz kıuanç etalmaybız, Eliya!
Sensiz dommay uuuna da baralmaybız, Eliya!
- 4 Sensiz keçe jolubuznu kim jarıtır, Eliya!
Sensiz keçe jortuuulğa kim atlanır, Eliya!

- 5 Sensiz keçe sadağ oknu kim atalır, Eliya!
Sensiz athan oğun tüz a kim tiydirir, Eliya!
- 6 Sensiz tatlı sıranı da tartalmaybız, Eliya!
Seni körmey, tangıbiz da atalmaydı, Eliya!
- 7 Kartlarıbiz jan berelle, sanga aylanıp, Eliya!
Tilek tiley, öledile, sanga qarap, Eliya!
- 8 Teyri bla kök başında jaşaysa sen, Eliya!
Nartla barı dommay şişlik aşaysa sen, Eliya!
- 9 Nartla barı baş urabız, sanga aylanıp, Eliya!
Barıbiz da quuanabız, sanga qarap, Eliya!
- 10 Nart elinde uruş barad köp zamannı, Eliya!
Atlarıbiz arıydıla, ne eteydik, Eliya!
- 11 Nartla sadağ atadıla tohtamayın, Eliya!
Sadağ okla quyulalla, buz urğanlay, Eliya!
- 12 Ala tauuş etedile, quş kanatlay, Eliya!
Ala barıp jau kübege çançılalla, Eliya!
- 13 Gebohları qayalanı teşedile, Eliya!
Sırpınları jau başların kesedile, Eliya!

- 14 K k k k rep, teyri e igi a ılırmı, Eliya!
 Jau askeri,  u  t g nley,  a ılırmı, Eliya!
- 15 K kde oynay, jarık e ik a hansa sen, Eliya!
 Jau askerni, bir ur anlay,  a hansa sen, Eliya!
- 16 Sanga  arap, k  ,  arıu da biz tileybiz, Eliya!
 Seni kibik, ki ini da s yalmaybız, Eliya!
- 17 Nart eline ot salır a umut bardı, Eliya!
 Nart elini halkı  almay  uu andad, Eliya!
- 18 Biz a endi nart t rege jıyıl anbız, Eliya!
 Biz a endi ullu onoula eterikbiz, Eliya!
- 19 Adıl suudan jau keledi bizge aylanıp, Eliya!
 Sen bolmayın tıyarbız mı biz a nı, Eliya?
- 20 Tau ba ında nartla  ala i leydile, Eliya!
 Nart  alala s yelelle, Dıh tauunlay, Eliya!
- 21 Nartla b g n  azauatha kirgendile, Eliya!
 Alanı ua  atınları sak aydıla, Eliya!
- 22 Nart batır la  azauatdan  aytırlamı, Eliya!
 Nart eline tın lık kirip, solurlamı, Eliya!

23 ara arga jol ngerlik eterikdi, Eliya!

Hapar berge sanga aylanıp keterikdi, Eliya!

53. NARTLANI “GOLLU” BAYRAMLARI

1 Jil boşalıp, tutur ayı jetgendi,
Nart eli da almay “Gollua” kelgendi.

2 Tohsan teyri tohsan taua kondula,
azman tauda, Dıh tauda olturdula.

3 Allarına nartla barı keldile,
Atdan tüşüp, teyrilege salam berdile,

4 Dauurbaşı, tekele da opdula,
Örge sekirip, alaa uuandıla,

5 Teyrile da “Golluda” olturdula,
Allarına ara sıra saldıla.

6 art Eliya tıyaın kötürgendi,
Sora nartlaa bılay degendi:

7 - Bizni sizge kök Teyrisi iygendi,

Küçüğünüzü ol sınağa süygendi.

Qalğanıqız qol taş atsinla.

8 Atlarıqız taş jollanı çapsınla,

9 Çarişle, tutuşuula quraqız,

Uзақ salıp, ilişala maraqız.

10 Süngüleni, sadaqlanı alıqız,

Ala bla onngna, solğa atıqız.

11 Jaşlarıqız dommay uuğa barsınla,

Qızlarıqız “Çoppa” tepsey tursunla.

12 Qartlarıqız, alğış ayta, oltursunla,

Sabiyle da sabiy oyun qursunla.

13 Emegen urluqda Tauas dep bir peliuan bardı,

Anga turğan jeri azdı, tardı,

14 Bek bazınngan sırpının çıqarsın,

Ol Tauas bla sırpının a sinasın.

15 Örüzmek a kelip qatımda tursun,

Bolalsa ua Gubu-batır bla tutuşsun.

16 Alay aytıp, Örüzmekni çaqırdı,

Örözmek da uuçulağa kıçırdı:

17 - Börölege salam bere ötügüz,

Qart böröge artık ülüş etigiz!

18 Qazman tauda aylana ketgendile,

Dommay, buula öltürüp jetgendile.

19 Qart Debet anda algış etdi,

Tili açı Gilyahsırtan qarğış etdi.

20 Nart Örözmek buu öltürdü,

Nart Sosuruq ot keltirdi.

21 Nart Alağan qazan asdı,

Qaraşauay körük basdı.

22 Satanay-biyçe sıra bişirdi,

Agunda qazan tüşürdü.

23 Noğayçık dommay öltürdü,

Raçıkau bayraq kötürdü.

24 Nart oyunla alayda başlandı,

Teyrile da, ana qarap, quuandıla.

25 Nartma degen qol taş atıp sınadı,

- Ol oyunda deu Alaugan horladı.
- 26 Taş oyunda Alaugan horlağandı,
Çarişlede Gemuda alğa bolğandı.
- 27 Atlarına aşığışıp mindile nartla,
Ullu, uzak çariş etip kördüle nartla.
- 28 Nart örüzmek seyir oyun körgüztgendi,
Kolan atın Dıh başına sekirtgendi.
- 29 Dıh tauundan ırfık ızğa sekirtti,
İrfık ızını jolların buğu etdirdi.
- 30 Artha kalıp, Kolan alğa kelgendi,
Gemuda ua kişige körünmegendi.
- 31 Karayla da Gemudanı tapmayla,
Şauay bolmay, sadaqların atmayla.
- 32 Gemuda ua sekirip Ayğa minngendi,
Anda çabıp, Aynı buğu etgendi.
- 33 Gemuda bölek zaman Ayda çaphandı,
Ol buğundan Ay muthuz bolğandı.
- 34 Şauay kelmey, saqladıla, turdula,

Soru sadaqların kökge aylandırıp atdıla.

35 Sadaql oqla kökge uçup keddile,

Kün Teyrini uyasına jettile.

36 Kün Teyrisi ol oqlanı küydürdü,

“Tohtağız !” – dep buyruql berdi.

37 Sırpınların taşlağa biledile,

Kök Teyriden küç-ğarıu tiledile.

38 Sırpınların aşıkmayın suuurdula,

Sırpınları turuqlanı tuuradıla.

39 Süngülerin ala ayğa burdula,

Sızıp iyip, ay töşlege urdula.

40 Karaşauay ol süngüleni alğandı,

Ğatı kısqıp, Nartıyağa athandı.

41 Alay etip, ol nartlağa qaythandı,

Anga qarap, qart Debet da quuannandı.

42 Nart ulanla qart Debetge keddile:

- Tamatabız, ağıbız a, -deditile,-

43 Ustalık bla sanga jetgen joğdu, bilebiz,

Sen da bir oyun etseng a süyebiz.

44 Kart Debet da jılkı taba atladı-

Jılkıdan da bir aq ajir çartladı.

45 Erlay qondu Debet anı sırtına,

Ajir uçup çıqdı mingi taunu başına.

46 Kartnı ajir tau başlada sınadı,

Kartnı nartlay qalğanın angıladı.

47 Kaytıp keldi artha nartnı atası:

- Joqdu , -dedi, - emilikni hatası,-

48 Kol taş atıp köreyim, - degendi,

Sosuruq sostar taşnı alıp kelgendi.

49 Taşnı alıp, uzak sızıp iygendi,

Sostar berıp bir qayağa tiygendi.

50 Kısır qaya, kül töbeley, qaçıldı,

Ortası bla keng arba jol açıldı.

51 Alay etip, nart kartlağa qaytdı:

- Kart bolsam da, nartma ! – dep aytdı.

52 Nart Gezoh a Çerek suuğa sekirgendi,

Çerek suunu túbünden örge жүзgendі.

53 Noğayçık a emilikle sınadı,

Kesine da teyrileni қаратdı.

54 Emegenle suқlanıp қарadıла,

Јүрекleri ақудan tardıla.

55 Nart “Golluға” deu Tauas kelgendі,

Sosuruқnu anda bolғанın көrgendі.

56 Sosuruқ teyrile allına bargandı,

Elliyadan tutuşurға ırazılıқ alғandı.

57 Kөp da turmay, Tauas amalsız bolғandı,

Suu boynunda қırtışge auғandı.

58 Bek artında gubu-batır kelgendі,

Anı beri küysüz Teyri iygendі.

59 Örüzmek bla tutuşıp tebiredile,

Ayamayın bir birin iyledi.

60 Tutuşıları üç күn bla üç keçe bargandı,

Nart Örüzmek gubunu sırtın jerge salғandı.

61 Nartla, teyrilege tabınıp, tiledile:

- Bir oyun körgüztsegiz a, - dedile.

62 Teyrile da ana ırızı boldula:

- Kim başlar? –dep, bir birine sordula.

63 Küysüz Teyri, mıçımay , alayğa kelgendi:

- Kimdi ol meni bla oynarık a? ! – degendi.

64 Ƙamasın alıp, teyrilege alay sordu,

Ol zamanda Eliya törden turdu.

65 Ullu sermeş, oyun başlanngandı anda,

Üç künnü bargandı ettenden tangnga.

66 Ƙamaları küñça, ayça jıltıray edile,

Atlasala, taula, taşla Ƙaltıray edile.

67 Eliyanı Ƙaması bek issi bolğandı,

Anga ol Ƙaynar Teyriden Ƙalgandı.

68 Tiygeninley, taşnı, ağaçnı jandırğandı,

Anga tözmey, Küysüz Ƙamasın athanda.

69 Küysüz Teyri ol ayıpha çıdamadı,

Başın kötürüp, nart eline karamadı.

70 Küysüz teyri Ƙaçar amal etgendi,

Başha jerge, başha kökge ketgendi.

71 Eliya ua qamasın qınına saldı,

Nart eli ullu quuança kaldı.

72 Qart Deehtge nart ulanla keldile:

- Bir jır ayt, - dep bek tiledile.

73 Qart Debet da seyir jırların aytdı,

Teyrileni, adamları sağıaytdı.

74 Bek allın qarğa jırnı aythandı,

Sora quzğun jırnı başlağandı.

75 Qaplan tili nart eline açıldı,

Anı ızından börü jır da ayıldı.

76 Nart ulanla ariu ejju etip turdula,

Jır boşalıp, toy, tepseule qurdula.

77 Şaytanla teyrisi Eliyağa kelgendi:

- “Golluğa “ bizni da qoy, - dep tilegendi.

78 Eliya anga ırızlığın bergendi,

Şaytan, jin da qalmay alayğa jetgendi.

79 Örüzmek kelip süyeldi teyrileni allında,

Toğuz jırçı, toğuz “tekesi” da atında.

80 Birgesine toğuz sıbızgıı, toğuz dauurbası,

Toğuz da süngüü, toğuz da sadaı.

81 Şaytan tepseule başlandıla alayda,

Şaytan tartıula eştildile har ayda.

82 Örüzmek a eki ariunu imbaşına salgandı,

tohtamayın, eki künnü şaytan tepseuge bargandı.

83 Gyapıle da sekirip atların a mindile,

At belinde oyunların etdile.

84 Nart “Gollua” şaytanla aradıla,

Tan ata ua jollarına aşıkdıla.

85 Nart “Gollusu” alay bla ötgendi,

Nart ellege ullu jarıklık bergendi.

86 Teyrile da jarık kökge aytdıla,

Körgenlerin kök Teyrisi aytdıla.

(87) Be bek uzun jır boluuı edi, esimde alanıın aytama ansı. Kam elinde jaşan Ettelanı Sülemenden eştigen edim anı. (88) Dumalada anamı atası, Malondulanı ara-haji da bek süyüüü edi ol jırnı aytıra. (89) Esimdedi, bir oşun ara sıranı da allına salıp, tıyaını da anga ıyrına tar-tur etdire, arası da ol

sıradan tarta, bir –eki sagat aytiuçı edi bu “Gollunu” (90) Bızıngıçı qartla da bek ariu jırlay edile bu jırını, qasıqlanı goppanlağa qagıp.

54. NART HALQNI KÜYÜ

- 1 Ertte-ertte zamanda,

 Mingi taunu qatında,-
- 2 Nartla anda jaşay elle,

 Taşnı-taunu aşay elle.
- 3 Ölet kirip alağa,

 Darman izlep bardıla garağa.
- 4 Salam kibik qırılıp,

 Başları qaldı hatağa.
- 5 Ölet kirgen künlede,

 Mingi taudan qaçdıla,

 Köçe, qaça barganda,

 Köp elleni çaçdıla.
- 6 Bolğan haznaların jıydıla,

- Ölet kirip ellege,
- 7 Jetip assı jerlege,
- Kirdile teren köllege.
- 8 Bir birlerin kırğan elle,
- Taphanların çaçhan elle.
- 9 Җатın, қızını јıya elle,
- Alanı başların қıya elle.
- 10 Jesir etip süre elle,
- Ölet sürүp nartlanı,
- Alf taulağa bardıla,
- 11 Darman izlep, Alf tauda,
- Јeti жүz јıl јаsaған
- Bir emegenni soydula,
- Җanın – қunun aldıla,
- Gıbıtlаға қuydula.
- 12 Gılas aldı bolat şış-
- Uzunluğu јeti күnlүk јol edi.
- 13 Dağıda bir қazan aldıla,

İçinde jeti ögüz bişe edi.

14 Öpke-bauurun şişge çançıp,

Kün közüne tutdula,

Jeti künnü bişirip,

Emegenin öpke-bauurun jutdula.

15 Qazanlanı dağı otdan aldıla,

Salam jıyıp, qula tüzge jaydıla.

16 Assılanı jıyıp, tilek tilelle,

Ala bla etip aşap bitdile.

17 Qılıçların qayraqlaşa bilelle,

Kün Teyriden öletni al dep tilelle.

18 Kün Teyrisi alağa boluşmadı.

Ölet qırıu tohtaşmadı.

19 Alayladan da nartla çıqıp ketdile,

Bara-bara bir dorbunnga jetdile.

20 Ol dorbundan çığa edi tütünle,

Köknü, jerni keçe kibik qaraltıp,

21 Jilyadıla, kök Teyrige jal barıp,

Tiledile, ol teyrige taralıp.

22 Kök Teyrimi boluşmadı alağa?-

Qırıldıla, başları qaldı hatağa.

23 Ölet bla tauusuldula ol nartla,

Minilmeyin qaldıla nart atla.

55. NART HALQNI AHIR KÜNLERİ

1 Mingi tau bla qazman taunu arasında jaşay,

Qırq da suunu boyunlarında jaşap,

Qır kögetleni, Apsatını malların aşap,

2 Künçaqğandan, künbathandan jerlerin

Nart batırla saqlay elle ellerin,

3 Sırpınlanı, sadaqlanı qollarında tuthanlay,

Nart elleni emegenleden qoruulay.

4 Emegenle qırq suulanı başların aldıla,

Nart jerleri suusuz qurup qaldıla.

5 Qırq da suunu nart elleri qozğaldıla qopdula,

Açıulanıp, emegenle bla uruş eterge çıkdıla.

6 Nart Debet da körük otlı jandırdı,

Temir alırga ol köp taşla sındırdı.

7 Ol nart askerni kereklişin bilgendi,

Nart askerge sauutla etip bergendi.

8 Emegenle kara ormanladan çıkgan elle,

Nart askerge çaphan elle.

9 Nart asker da çıkgan edi alağa,

Azıqların jıyıp sostar kalağa.

10 Emegenle terekleni sermey elle,

Çiy közleri nart askerni körmey elle.

11 Terekleni tamırları bla bırgay elle,

Jarlanı oyup, suulanı, bilyamuğ kibik, bulğay elle.

12 Nart askele, kara ormanlanı jırıp,

Bitdirdile sılık emegenleni, kırıp.

13 Kırk suuları emegensiz boldula,

Kuzgun-kargı ölüklerine kondula.

14 Emegenle kurt töbele boldula,

- Ma aladan saskıla, çibinle boldula,
Ol gadur emegenleden ala tuudula.
- 15 Emegenle çirip, iyis etdile,
Nart elleri aurup, ölüp başlalla,
Nartla, kaçıp, jerlerinden kopdula.
- 16 Künçığışha, künbatışha kaçdıla,
Ol janlada tengizlege aqdıla,
Burun-burun, ertte – ertte zamanda,
Nart urluğu duniyada turğanda,
- 17 Ölet kirip kırıldıla ol halkla,
Köp kıynlık körgen elle ol halkla.
- 18 Kırk suuları, kurup, huju kaldıla,
Ol jerlerni assı halkla aldıla.
- 19 Assıladan açı tauuş eşitildi,
Assıladan köp kıynılıkla keldi,
- 20 Jıyılmadıla mirzeu tolu sabanla,
İyesiz kaldıla alğın, burun nart çalala:
- 21 Ölet bla nartla ölüp ketdile,

Tauruhları babaladan bizge jetdile.

56. NARTLA JERDEN ALAY KETGENDİLE

- 1 Ertte, burun, nart batırla bolğandıla,
Ala Mingi tauda jaşagandıla.
- 2 Nart halkı batır bola kelgendi,
Emegenle bla suuları süzölmegendi.
- 3 Mingi tau azman taunu arasında
Turgandıla kırk suulanı jağalarında.
- 4 Anau emegenle bla küreşe turgandıla,
Artıklıını ne az da unamağandıla.
- 5 Bir jol nartla minişdile atlarına jerleşip,
Emegenleni jerden urutur üçün, küreşip.
- 6 Nart Örüzmek nart jıyınna ıçıra,
Ulanların batırlığa aıra.
- 7 Kırk suulanı boylarından ötdöle.
Ura-jorta Ullu Dıhha jetdile.
- 8 Ullu Dıhda nart elleni kördöle, barıp,

Tapdıla Dıh nartlanı kırılıp.

9 Nart Örüzmek hapar sorur nartladan adam tapmaydı,

Açıuundan aşnı-suunu tatmaydı.

10 Arkan atdı Ullu Dıhnı başına,

Arkan tüşdü başında kaya taşına.

11 Ayakları tağılağanı jabışıp,

Örlep çıkdı, ol arkannga qarışıp.

12 Ol qaradı, Mingi tauğa aylanıp,

Turbin bla Mingi tauğa kıçırdı;

- Nart adamlı, qobuğuz! – dep çakırdı.-

13 Emegenle nart elleni kırğandıla,

Adamların, malların da juthandıla,

14 Dıh elleni eşiklerin japhandıla,

Nart ellege kara ölet jayğandıla,

15 Kün çığışda qazman tauğa qaradı,

Barnı-joknu közleri bla maradı.

16 Angılatdı Ullu Dıhda halleni:

- Emegenle çaçhandıla, - dep, -nart elleni.

- 17 azman tauda jan oymayın jıyıız,
 Uhun abar a oymayın, tululaga uyuuz!
- 18 Kndzlede aılaa ımaız,
 Kee lede jolda otla jamaız!
- 19 Allıızda uzun-ara ıırmasın,
 Jer Teyrisi janııznı krge aırmasın!
- 20 Mingi taudan, azman taudan opdula nartla,
 Jılılada oymadıla minilmegen atla.
- 21 Nart jıyınla tmen-tmen ketdile,
 Ullu Duhnı ollarına tuman kibik kirdile.
- 22 Nart rzmek aytdı Ullu Dıhnı baından:
 - Nart elleri, jılyılanbız bılaya,
- 23 Hey, batırla, obuuz, nart uluları,
 Kk Teyriden jaratılan htem ulları!
- 24 Emegenle urusunla jerni snden,
 Bu zat ketmesin a nart ulunu esinden!-
- 25 Bılay aytıp, nart rzmek ılıın bulaydı,
 Auuz jeli bulutlanı ulaydı.

- 26 Kılıcı bla taulanı sermey edi,
Açıulansa, közleri juķ körmey edi.
- 27 Kılıcı bla tuuğandı taulanı,
Töbele bolup ƙalğandı jongurçhaları alanı.
- 28 Kılıcı bla kökleni jaşnathandı,
Ƙıçırığı, auuz jeli tumanlanı çaçhandı.
- 29 Ullu Dıhdan enişge, ƙuş kibik, uçhandı,
Nart askerge aşığışlı çaphandı
Emegen ormanlağa ƙauumların burğandı.
- 30 Nart ƙauumla bölek-bölek bolgan elle,
Ormanlanı tögerekden alğan elle.
- 31 Emegenleni ƙırırğa izley elle,
Kılıçların çığarğanlay kele elle,
- 32 Allarına tüşgen terekleni ura elle,
Bir urğanlay terekleni ƙıra elle.
- 33 Nart Örüzmekni ƙılıcı ot çağadı,
Kök jaşnağança, jarığı duniyağa çığadı.
Ol ƙıçırsa, ƙaltırayla taula, ƙayala.

- 34 Ura-bere, nartla  uf taula a kirgendile,
T bele a emegenleni k rgendile.
- 35 Nart batırla sada la a boldula birden,
Ol keziude emegenle adam etleden.
- 36  ı lıkle etip, a ay tura elle,
Taphan jerde, jan  oymayın,  ıra elle.
- 37  lgenlerin obaladan  azıp, jıya elle,
 ı lık etip, alanı da a ay elle,
Emegenle alay bla ja ay elle.
- 38 Nart batırla t gerekni al an elle,
Emegenle da  ayalanı oy an elle.
- 39 Emegenle duppurlanı, alıp-alıp ata elle,
Asırı a ıudan  aya ta la  aba elle.
- 40 Nart  r zmek ongnga, sol a  ı ır andı, hahaylap:
- Emegenleni tauusu uz! – dep tuuaylap.
- 41 Serme gende  ılı ı, eliya kibik,  a a edi,
Emegenleni bir ur anlay jı a edi.
- 42  r zmek bar andı,  ara ormanlanı jırıp,

- Boşağandı alayda emegenleni kıırıp.
- 43 Nart Örüzmek tohsan künnü uruşhandı,
Kök da jer Teyrisi da anga boluşhandı.
- 44 K̇an ırhıla köse taunu kızarthan elle,
Künnü közün tozurathan elle,
- 45 Kıırıp boşap, aylandıla ızlarına,
Kele kelip, tireldile köse taunu buzlarına.
- 46 Nart Örüzmek çıkkan edi qaray jollağa,
Jıynı bla kirgen edi bir naratlı qollağa.
- 47 Qarap kördü qolnu tolturup bir jathannı,
Terekleni üzüp, kötürüp üslerine athannı.
- 48 Ol bolğandı emegenleni ullu anası,
Teren qolla bolgandıla anı qalası.
- 49 Auuz tılpıuu köse taunu tumanı bolğandı,
Köse taunu ol başına jastıq etip salğandı.
- 50 Nart etleni qoşup aşığandı ol aşına.
Oldu, degendile, - emegenleni jamanı.
- 51 Har üç aydan jüz emegen taphandı,

- Aç bolganda, jartıların qaphandı.
- 52 Bir birlerin ağaç qollağa athandı,
Nart elleni da köp adamın juthandı.
- 53 Jangız közü janngandı keçelege, ay kibik,
Çüçkürgeni jaunu bolup jauğandı, jay kibik.
- 54 Qarap anı nart Örüzmek körgendi,
Sadağın tartıp, qılıcı bla bergendi.
- 55 Sadağ bla janngan közünden urğandı,
Emegenleni çing artı ma bu bolğandı.
- 56 Emegenleni artın qurutup alay qalgandıla,
Adam uluna sora tınçlıq salğandıla.
- 57 Nart tabınla jel atlağa minnendile,
Köklege örlep, urhoduk bolup ketgendile.
- 58 Jıyauları jer qarnına kirgendile,
Jer qarnında jer Teyrisin körgendile.
- 59 Jer qarnında da taphandıla duşmanlanı, jaulanı,
Ala bla uruşsala, tepdirgendile jerleni taulanı.
- 60 Kök Anasın kökde taphandı Örüzmek,

Hapar suray olturğandı bir kesek.

61 Kök Anasın kökde taphandı Örüzmek,

Hapar suray olturğandı bir kesek.

62 Kök Teyrini anasına Örüzmek ulan bolğandı,

Ol kesini atlı jıyına bla kökde bugün da jaşaydı,

Köknü, jerni şaytanlardan saqlaydı.

63 Kök küküregen – anı kıçırğanı,

Tumanla – auuz tılpıuunu çıkğanı.

64 Terlegeni jauun bolup jauadı,

Arğanın duşmanlağa atsa, eliya boladı.

65 Ol, ıçhınıp, jerge da titedi,

Sırpının suuurup, jauların sermese,

Ol zamanda da kök jaşnağan etedi.

57. NARTLANI JERDEN KÖKGE KÖÇGENLERİNİ ÜSÜNDEN TAURUH

(1) Satanay nartlanı anasıdı. (2) Andan ariu, andan aqıllı duniyağa jan jaratılmağandı. (3) Sau duniyağa aqılını, namısını ol üleşgendi. (4) Satanay, bolup ozğan, bola turğan, bolluq işleni bilgendi. (5) Satanaynı atası, anası Kündü, Aydı,

kesi kökde tuugandı. (6) Kökden Jer Teyrisi tilep, emçekge alıp ösdürgendi dep aytadı. (7) Bir birle ua: “Uğay, anı Jelmauuz urlağandı, anı üçün Ay bla kün da tutuladı. (8) Künnü esine Satanay tüşse, Kün kızlıradı, duniyanı sargaltadı, suulanı kurutadı, tengizleni tarğaytadı, - deydile,- (9) Ay tutulsa, jauunla jauadıla, ırhıla kelip, çerekle kuturadı”.

(10) Jer üsünde Satanaynı Suu Anası ösdürgendi. (11) Ol Satanaynı bek süygendi, ana kesi qaragandı. (12) Satanay dep da anga ol atağandı deydile. (13) Ay bla künnü gitçe kızçıqları, alanı esine tüşürüp jilyasa, Suu anası anga kesini ariu nağut-nalmas taşçıqların oynarğa bere turgandı. (14) Satanay alanı içinde barından da bek kızıl sata taşçıqla bla oynarğa süygendi. (15) Ma anı üçün Suu Anası anga Satanay dep atağandı.

(16) Satanay, Jelmauuzdan kaçıp, nart eline kелgendi, anda ol nartlanı bek jigит em қarıлу batırları Örüzmekni қатını болғандı.

(17) Satanay nartlağa onou etip köp çaқла ozğandı. (18) Nartla jer üsünde jauları bla күреşe, halkını қоймаған emegenleni artların etgendile. (19) Zaranlı sariuekleni da қuruthandı. (20) Em artında nartla, jauların tauushandan sora, kök Teyrisinden buyruқ kelip, қуш қанатlı jel atlağa минip, hauаға, kökge uçup ketgendilke. (21) Majer üsünden nartlanı artları alay болғандı. (22) Nartla көчүp kökge ketgenden sora, Satanay jer üsünde kesi қалғандı. (23) Nartlanı sıylы қабırları da jer üsünde қалғандı. (24) Nartla ketgenden sora jıllaға Satanay “Şekesiz Jılla” dep aythandı. (25) Kesi jangız, nartsız halkla bla қалғанда, ol jaşau Satanayға қıyın болғандı. (26) Bolsa da, Satanay jer adamlaға otluқ таşla berip, ot eterge үyretgendi. (27) Alaға mirzeu berip, gırjın bla boza eterge, otluk таşla berip, ot eterge үyretgendi. (28) Қатınланı, таş салıp, bolluқ затланı joralарға, uru, börü ашаған, tas болған затланı joralарға, uru, börü ашаған, tas болған затланı tabарға, bilirge, түрлү

ösümleden darman eterge, har taşa zatnı bilirge hıyla, hıynı tüşle bla. (29) Har jaunu horlarça amalları üyretip, ol qatınlağa “qurthala” dep atağandı.

(30) Andan sora da oburla dep qart qatınladan bir zatla qurağandı. (31) Oburla kiştik, uku, ne tuqum janıuarnı sıfatına kirirça, ne bolurğa süyse da, allay qapha kirirça üyretgendi. (32) Ol oburlanı aman qauumları keçe, süymegen adamlarını sabiylerini, juqlap turğanlay barıp, qanların emgendile, kiştik sıfatda. (33) Keçe tüşlerinde körünüp qorquthandıla. (34) Adamları bılay bolğanlarına basdırıqlanıu dedile.

(35) Er kişileni Satanay jauurnu qalaqğa qararğa üyretgendi, jauurun qalaqğa qarap, künnü halın, uruşlanı, duniyanı halın, bolumların bilirça.

(36) Sora Satanay Kök, jer Suu teyrilerinden tilek tilegendi: “Meni nartsız duniyadan alıqız, endi jer üsünde artıqlıq joqdu” – dep. (37) Sora bie keçe tüşünde bir tauuş eşitgendi: “Taulada nart çuuanarğa çık, Kök Teyrisi kökden sanga jibek arqan iyerikdi, seni anı bla kesine allıqdi”, - dep. (38) Obur Satanay ol tüşünde körgen, ol kesine ayılğan taunu başında çuuanarğa çıqğandı. (39) Çıqğanında jibek arqan kelip, qıyırına quş uyaça bir zat tağılıp turğanlay körgendi. (40) Mıçımay quş uyağa kirip jathandı da, arqan anı kökge alıp ketgendi. (41) Satanay bugün da kökde saudu, quş qanatlı atlağa minip, hauada uçhan nartlağa onou etip turadı.

BAŞLARI

1-çi bölüm. ALTIN DEBET

1. Nartları tıyaqları	3
2. Umay-biyçe	4
3. Altın Debetni jırı	4

4. Nart temirçi Debetni tuuğanı	5
5. Debetni jaratılğanı	7
6. Nart temirçi Debetni Jırı	9
7. Asuuat keçele	13

2-çi bölüm. ALAUGAN BLA QARAŞAUAY

8. Debet ulu Alaugannı jırı	15
9. Almostula qaydan çıqğandıla	18
10. Alaugannı jaşı Qaraşauay	19
11. Alaugan qalay qatın aldı	24
12. Qaraşauaynı jırı	27
13. Qaraşauay Gemudanı sıaydı	29
14. Qaraşauay bla Gemudanı jırı	31
15. Tulpar Gemuda	33
16. Şauaynı jırı	35
17. Örüzmekni jıyını bla Qaraşauay	38
18. Agunda bla Qaraşauay	44

3-çü bölüm. ÖRÜZMEK BLA SATANAY

19. Nart Örüzmekni tuuğanı	47
----------------------------	----

20. Debet bla Örüzmek	48
21. Ariu Satanay	49
22. Satanaynı urlannganı	49
23. Örüzmek bla Qurthala	52
24. Örüzmek Fuknu horlaydı	55
25. Örüzmek bla Kına Sağallı Fuk	57
26. Satanay Örüzmekni ölümden kutharadı	60
27. Örüzmek bla aq maral	64
28. Örüzmek bla jin patçahnı kıızı	68
29. Örüzmek bla Noğayçık	69
30. Nartla jesirlikden kalay kutulğandıla	74
31. Nartla töresi	76
32. Uuda	77
33. Deuetları bla Ushurtukları	78

4-çü bölüm. SOSURUQ

34. Sosuruqğa Satanay aythan Jırçık	80
35. Sosuruqnu Jırı	80
36. Hıylacı Sosuruqnu Jırı	82

37. Sosuruḡ bla emegen 84

38. Sosuruḡ bla şaytanla 87

5-çi bölüm. BÖDENE BLA RAÇIḲAU

39. Nart koyçusu Sozukku 90

40. Bödeneni jırı 95

41. Sozukku bla Bödene 96

42. RaçıḲaunu jırı 99

6-çı bölüm. AÇEY BLA AÇEMEZ

43. Biy Açıyni jırı 102

44. Açıy ulu Açıemez 104

45. Açıemez bla Hubun 109

46. Açıy ulu Açıemez bla Tükleshan 112

7-çi bölüm. BAŞHA NART JIRLA

47. Şırdan bla Nöger 117

48. Sibilçi 121

49. Bolat Hımıçnı jırı 123

50. Batıraznı Jırı 126

51. Jortuuuldan aytıu 126
52. Eliya 127
53. Nartlanı “Gollu” bayramları 128

8-i blm. NART HALNI AHIRI

54. Nart halknı ky 136
55. Nart halknı ahır knleri 138
56. Nartla jerden alay ketgendile 140
57. Nartlanı jerden kkge kgenlerini snden tauruh 145

SÖZLÜK

AÇIKLAMALAR

1. Sözlükte verilen kelimelerin geçtiği metin-satır numarası parantez içinde verildi.

Örnek;

ayaz (3-9) : avuç, el ayası.

çaç (22-12) : saç.

2. Sözlükte fiiller, fiil kökünden sonra gelen (-) işareti ile gösterilmiştir.İncelenen eserde c/j değişmesi olduğu için önce j’li, sonra c’li şekli verildi.

Örnek;

jüz- (13-34) [**<cüz-**] : yüzmek.

jüz (4-22) [**<cüz**] :yüz.

3.Karaçay-Malkar Türkçesi kelimelerdeki ‘v’ ünsüzü, eserde ‘u’ şeklindedir. Sözlükte önce ‘u’ lu, sonra ‘v’li şekli verildi.

Örnek;

auuz (4-4) [**<avuz**] : ağız.

tau (4-11) [**<tav**] : dağ.

sau (48-33) [**<sav**] : sağ.

4. Karaçay-Malkar Türkçesi kelimelerdeki damak n’si (nazal n), ng biçiminde gösterilmiştir.

Örnek;

jangız (9-29) [**<cangız**] : yalnız.

tengiz (4-29) : deniz.

V.BÖLÜM:SÖZLÜK

abadan (26-69) : büyük, iri, yaş ve boy itibariyle büyük.

abçı- (28-23): 1)şaşırmak, sendelemek, çekinmek, ürkmek, bezmek, cesareti kırılmak, canı sıkılmak. 2) zarar görmek, harab olmak.

aberi (31-21) : bir şey, herhangi bir şey, ıvır zıvır.

abın- (22-30) : 1) ayağı takılmak, ayağı sürçmek. 2)duraksamak,tereddüt etmek

abıstol (7-1) : 24 ekim-1 kasım arasındaki günler. kasım ayı.

ajal (45-38) [<acal] : ecel.

ajir (23-6) [<acir]: erkek at, aygır. 2) öfkeli, kindar, kötü.

Açemez (44-1) : Nart destanlarında bir kahraman adı.

Açey (43-4) : Nart destanlarında bir kahraman adı.

açhiç (45-38) : anahtar.

açıl- (13-24) : açılmak.

açuu(11-40) [<açuv): hiddet, kırgınlık, acı.

açıulan-(9-24)[<açuvlan-):öfkelenmek kızmak.

adej: 1) atın yedekte götürülmesi, iki atın yan yana gitmesi. 2) sıra, saf, çizgi, hat, dizi. 3) gem.

adej tart- (17-73) : atı dizginlerinden tutup yedekte götürmek.

adet (42-11) : 1) adet, töre, gelenek 2) alışkanlık, itiyat.

adıl (14-20) : 1) adil, adaletli, tarafsız, doğru. 2) şükran, minnet. 3) asillik, mertlik.

aga (53-42) : ağabey, büyük erkek kardeş.

agar- (15-8) : beyazlaşmak, ağarmak.

agız- (7-14):1) akıtmak. 2) damlatmak. 3)dökmek.

agız-(45-32): devirmek, alaşağı etmek.

agunda (17-97) : yaşlı kız, evde kalmış kız.

ahır (29-46): son.

ahırında (6-11): en sonunda.

ahşı (11-22) :1) iyi. 2) yahşi, güzel.

ahtın- (44-25) : iç geçirmek.

ak- (42-15) : 1)akmak 2) dökülmek 3) geçmek 4) elemek, elimine etmek.

akıl (6-11) : akıl,düşünce.

aksakal (6-11) : yaşlı, ihtiyar.

al (56-32) : ön, ilk, birinci.

alamat (6-26) : muhteşem, büyük.

Alan (54-9) : arkadaş, dost, soydaş anlamında Karaçay-Malkarlılar'ın birbirlerine hitap şekli.

alaşa (12-19) : alçak, yüksek olmayan, kısa boylu. 2) iğdiş edilmiş erkek at.

Alaugan(8-1)[<Alavgan]:Nart destanlarında bir kahraman adı.

alay arı (4-16) : o tarafa.

alay (4-16) : öyle.

alayda (6-20) : orada

alçı (16-80) : lider, önder.

alda- (17-52) : kandırmak, aldatmak.

aldausuz (9-27) [<aldavsuz] : doğru, hakiki, samimi, içten.

Alf (25-28) : dev cüsseli, pehlivan yapılı.

alga (4-20) : ileri, öne, önce.

algın (45-1) : ilkönce, evvela, önce.

algış (1-27) :iyi dilek, dua, iyi temenni.

algışla- (17-9) : güzel sözlerle iyi dilekte bulunmak, kutlamak.

allı (56-19) : önü, başı.

allın (8-17) : önce, ilk, eskiden.

Almostu (9-13) : cin, hortlak.

aluuçu (41-7) [<aluvçu]: müşteri, alıcı

amal (10-8) : 1) tarz, usul, metod. 2) çare, imkan 3) araç-vasıta. 4) tedbir.

amalsız (19-21) : 1) mecbur, mecburi, zorunlu.

amalsızdan(22-30): mecburiyet karşısında mecburen.

aman künlü bol- (24-12) : çok zahmet çekmek, çok sıkıntı görmek.

aman (6-40) : kötü, fena.

ana (10-75) : anne.

angıla- (9-15) : anlamak.

angılat- (45-16) : anlatmak, açıklamak.

ankau (56-4) [<ankav] : deli, hafif kaçık.

ansı(10-77) : yoksa, aksi takdirde.

ant (10-48) : yemin. ant et-: yemin etmek.

antau [<antav] : biçilmiş kuru ot ya da tahıl demeti yığını, dokurcan, lada.

antau geben (16-63) [<antav geben] : büyük ot yığını.

antlı (5-8) : vefalı, sadık, candan bağlı, güvenilir.

appa (10-34) : dede.

Apsatı (5-10) : eski Karaçay-Malkar inanışlarında avcılarının ve vahşi hayvanların tanrısı

ara (28-4) : ara, orta.

arak (13-6) : biçilen ot demetlerinin yan yana getirilip yığılmasıyla oluşan büyük ot yığını.

aralaş- (33-17) : karışmak.

arba (7-24) : at ya da öküzle çekilen, iki ya da dört tekerlekli araba.

arbaz (9-26) : avlu

argı (39-116) : karşı, öte

arı (17-65) : oraya, o tarafa.

arı- (6-21) : yorulmak.

arı-beri (10-190) : oraya-buraya.

arık (17-70) : 1) zayıf: 2) su kanalı.

arkan (6-6) : ip, kement.

arkan at- (56-10) : kement atmak.

arlık (41-15) : öte taraf, diğer taraf,
öte daha uzak, daha ileri.

arpa (13-5) : arpa.

arşin (49-5) [<arşın)-] : 71 cm'lik
uzunluk ölçüsü, arşın.

artal da (17-48) : hiç, sakın.

artha (4-8) : geriye, sonraya.

artık (53-17) : fazla.

ariu (11-24) [<aruv]: güzel, saf, temiz.

asha- (17-70) : topallamak.

asıra- (16-21) : 1) himaye etmek,
saklamak. 2) beslemek. 3) gömmek.

asırı (30-33) : fazla, çok.

asker (4-25) : asker, savaşçı.

as-mus (22-21) [<as-bus]: o, bu, ıvır
zivir.

assı (35-8) : 1) günahkar, dine karşı
çıkan, aforoz edilmiş, sadakatsiz, hain.
2)düşman. 3) dolandırıcı.

asuuat keçe (7-5) [<assıvat keçe]:
zifiri karanlık gece.

aş (4-10) : yemek, yem.

aşa- (4-14) : yemek.

aşau (29-74) [<aşav]: gübre. aşav ber-:
gübre vermek.

aşau (25-23) [<aşav] : yemek, yiyecek.

aşıgış (11-4) : acele.

aşık- (6-30) : acele etmek.

aşık (10-10) : aşık kemiği.

at- (22-13) : atmak, fırlatmak.

ata (6-44) : baba.

ata- (6-13) : isim vermek,
adlandırmak.

ata jer [<cer] sal- (45-20) : atı
eğerlemek.

ata tukum (44-19) : baba soyu

atla- (6-30) : 1) adım atmak, yürümek.
2). atlamak.

atlam (15-32) : adım, etap.

atlan- (6-12) : hareket etmek, ata binip
yola çıkmak.

atlı (13-42) : atlı, süvari.

au (44-21) [<av] : 1)av.2)ağ, file. 3) gözbebeği üzerindeki leke. 4) şal, başörtüsü.

au- (16-37) [<av-] : aşmak;devrilmek.

auana (16-19) [<avana] : silüet, gölge, karanlık.

auar (49-35) [<avar] : akşama yakın vakit.

audur- (29-54) [<avdur-]: devirmek.

aulak (10-55) [<avlak]: kır, ova, boş arazi, çayır.

auru- (41-32) [<avru-] : hastalanmak, hasta olup yatmak, ağrımak.

aurugan (47-77) [<avrugan] : ağrı

auruu (1-8) [<avruv] : hastalık.

aur (6-14) [<avur] : ciddi, ağırbaşlı, itibarlı.

auuz (4-4) [<avuz]: ağız.

ay marja (39-41) [<ay marca]: haydi, ha gayret.

ay medet (37-40) : ne kadar yazık, tüh.

ayausuz(29-44)[<ayavsuz]:

merhametsiz, acımasız.

ayaz (3-9) : 1)avuç, el ayası. 2) ayaz, soğuk rüzgar.

ayhay (26-30) : tabii ki, elbette, lakin, şayet, eğer.

ayıl (12-18) : 1) toka 2) eğerin kolan kayışı.

ayır- (6-50): 1)ayırarak.2)anlamak.

aylan- (6-19): 1) gezmek, dolaşmak, 2) dönmek, 3) çevrilmek, yönelmek.

ayrıkam (22-3): ada

ayt- (6-18) : söylemek.

aythılık (18-6) : meşhur, ünlü, tanınmış; övülmeye değer.

aytuu (33-20) [<aytiv]: hikaye, efsane, masal. 2)cümle

ayuu (48-29) [<ayuv]: ayı.

azat: eski Karaçay-Malkar toplumsal yapısında hür bırakılan köle tabakası.

azat et- (25-60) : azat etmek, hür bırakmak.

azdan (19-20) : az daha, az kalsın.

azık (44-47) : azık, yiyecek.

aziu (26-13) [<azıv] : azı diş.

azireyli (45-11) : çirkin, yakışsız, iğrenç.

B

baçama (25-2) : lider, şef, başkan.

baga (47-80) : çakal.

baga (12-1) : değer, kıymet, fiyat.

bagır (24-24) : bakır.

baguş (47-1) : 1)gübre, gübrelik 2) çöp, süprüntü, çöplük.

bak- (45-51) : beslemek, ihtimam göstermek.

bala (2-2) : yavru çocuk.

baldırgan (30-30): anason.

Balık (43-16) : ırmak ve vadi adlarından biri

balta (7-19) : balta.

bar (35-7) : var, mevcut.

bar- (25-8) : gitmek.

baramtala- (37-11) : zaptetmek, zorla sahip olmak.

barı (17-65) : hepsi.

barlıg (4-14) [<barlı]: zengin, verimli.

barmak (6-26) : parmak.

bas- (17-57) : basmak, ezmek.

Basdırıklanıu(57-34) [<basdırıklanuv]:
1)kabus. 2)karabasan.

baş kus- (23-6) : ekinin başak vermesi.

baş ur- (5-2) : dizüstü çökmek, kapaklanmak

başçı (47-37) : lider, başkan.

başha (17-49) : başka, değişik.

başhalık (33-4) : fark, ayrıntı.

bat- (8-9) : batmak, gömülmek.

batar (51-12) : akşama yakın vakit.

Batça (10-145) : eski Karaçay şaman törenlerinde dans eden delikanlı.

batıl- (10-125) : gömülmek, batmak.

batır (8-3) : kahraman, korkusuz, cesur.

Batıraz (50-1) [<Batırez] : Nart destanlarında bir kahraman adı.

batman (3-9): 1)ağır. 2)arı kovarı, petek.

bau (1-35) [<bav]: 1)ahır, ağıl. 2) bağ, kayış.

bayam (19-19) : 1) açık, besbelli, aşık. 2) yüz karası, rezalet, ayıp. 3) belki, herhalde, bir ihtimal, galiba.

bayık- (44-11): zenginleşmek.

bayla- (8-10) : bağlamak.

baytal (12-16) : kısrak

baytamal (37-43) : 1) bahtsız, talihsiz, hor görülen, lanetli. 2) çok kolay, çok hafif.

baz- (3-13) : güvenmek, cesaret etmek.

bazgan (17-20) : cesur, cesaretli.

bazın- (17-6) : cesaret etmek.

bediş (11-9) : ayıp.

bedişle- (25-18) : rezil etmek, aşağılamak.

begi- (9-23) : 1)sağlamlaşmak, kuvvetlenmek. 2) yerleşmek, yer tutmak. 3)kapanmak, tıkanmak.

begit- (29-26) : kapatmak, sıkılaştırmak, sağlamlaştırmak.

bek (2-4) : çok, pek, en bek: sağlam, sıkı.

ber- (4-10) : vermek.

bereket (23-27) [<pereket] : bereket, bolluk.

beşkarış (47-1): köle. 2) tırpan.

bet (22-4) :1)renk. 2) şeref, haysiyet.3) yamaç.4) yüz, çehre.

betçan (45-26) [<betcan] : istihkam, siper, hat, hudut.

bez- (25-5): bezmek, sıkılmak.

bezgi (4-8): menteşe.

bıdır (10-70) : 1)göbek, karın.
2)işkembe.

bıgın (15-18) : karın , böğür.

bıla (10-21): bunlar.

bılay (9-22) : böyle.

bırgı (3-10) : boru.

bıstır (16-4) [<bısdır] : 1) çaput,
paçavra 2) elbise

bızıngı (53-90) : Malkar bölgesinde bir
ırmak ve köy adı.

biçen (13-9) : çayırların biçilmesiyle
elde edilen ot.

bilek (6-25) : kol.

bilyamuk (55-11) [<bilamuk] :
Karaçay-Malkar yemeklerinden bir tür
un çorbası.

bilgiç (32-19) 1)sihirbaz, kahin. 2)
ukala adam.

birça (39-92) : aynı

birem-birem (31-14) : birer-birer.

bireu (17-20) [<birev] : biri, birisi.

birge (17-10) : beraber.

biş- (9-17) : pişmek.

bişir- (4-19) : pişirmek.

bişlak (35-14) [<bişlak] : peynir.

bit- (10-43) : yetiştirmek, büyütmek.

bitdir- (4-25) : bitirmek, tüketmek.

biyagı (10-40) : önceki, deminki.

biyagınlay (45-31) : önceki gibi,
deminki gibi.

biyçe (27-4) : prenses, prens eşi veya
kızı.

biyik (14-14) : yüksek.

biylik (23-1): 1) prenslik, beylik,
hakimiyet. 2)öküzlerin koşulduğu
karasabanın boyunduruğunun kalın
yeri.

bla (3-12) : ile.

bogurdak (26-4) : boğaz, gırtlak, nefes
borusu.

bol- (3-14) : olmak.

bolat (3-13) : çelik.

Bolat-hımıç(49-1) : Nart destanlarında bir kahraman adı.

boljal (37-31) [**<bolcal**]: vade, müddet.

boluş- (1-29) : yardım etmek.

boluşluk (15-10) : yardım.

borak (44-45) : masallarda adı geçen kanatlı at, burak.

boran (17-59) : fırtına.

borsuk (48-1) : porsuk.

bosaga (9-20) : eşik.

boşa- (29-5): bitirmek.

boşal- (6-42) : bitmek.

boşla- (17-62) : serbest bırakmak.

boy: boy.

boy ber- (29-55) : uymak, ayrılık göstermek, teslim olmak.

boya- (22-15) : 1)boyamak. 2) kirletmek, pisletmek.

boysun- (15-17) : uymak, bağımlı olmak.

boyunçak (45-27) : kolye.

boza (3-7) : boza.

bödene (40-1) : bıldırcın

böl- (17-91) : bölmek, ayırmak

bölek (13-24) : grup, kısım.

börk (32-20) : kalpak, kafkas erkeklerinin baş giyimleri.

börü (1-33) : kurt.

buday (44-28) : buğday.

buga (11-25) : boğa.

bugoy (13-7) :dağlardaki buzulların geniş ve derin çatlakları.

buk- (10-20) : saklanmak, gizlenmek.

buku (53-29) : toz.

bulga- (16-40) : 1)karıştırmak. 2) sallamak.

bur- (4-16) : çevirmek, bükmek, döndürmek.

burçak (17-64) : fasulye türü bitkiler.

burhu (22-33) : küçük, azıcık, mini mini, küçük parça, zerre.

burun (9-1) : eski, önceleri, eskiden

buruu (17-60) [<buruv] : duvar, çit.

busak (19-18): kavak ağacı.

buşuu (47-87) [<buşuv] : üzüntü, keder.

but (22-16) : bacak.

butak (27-10) : dal.

buu- (1-35) [<buv-] : boğmak, sıkmak.

buu (27-10) [<buv] : erkek geyik.

buuaz (4-2) [<buvaz] : hamile, gebe.

buz- (30-8) : bozmak.

buz (9-11) : buz, dolu tanesi.

buzlavuk (17-56) [<buzlauuk] : buz tutmuş yer.

buzov (16-48) [<buzou] : buzağı.

büg- (26-10): eğmek.

bügün (7-25) : bugün.

bürtük (47-63) : tane.

büsüre-(17-85)

:beğenmek,hoşunagitmek; memnun olmak, minnettar kalmak.

büyük (47-61) : böbrek.

Ç

çab- (10-19): 1) koşmak. 2) saldırmak.

çaba-jorta (14-20) [<çaba-corta] : koşuşturarak.

çabak (8-18) : balık.

çabır (48-30) : Kafkasyalıların yumuşak deri çizme üzerine giydikleri birtür çarık.

çabış- (13-36) : koşuşmak.

çaç (22-12) : saç.

çaç- (6-13) : dağıtmak.

çaçıl- (13-24) : dağılmak.

çaçlı (9-14) : Eski Karaçay'da eşi koruyan tanrıça.

çaga (56-33) : çapa, kazma.

çak (7-4) : zaman

çakgan (47-101) : söğüt, kavak gibi ağaçların tırtıla benzeyen çiçekleri.

çakır- (10-9) : çağırmaq, davet etmek.

çakırım (15-32) : yaklaşık bir kilometrelik uzaklık ölçüsü.

çal- (13-9) : 1) biçmek. 2) dolanmak. 3) örmek.

çaldış (10-176) : 1) örme çit. 2) kareli desenli.

çalman (41-5) : çit.

çana (6-15) : kızak.

çañç- (16-50) : 1) saplamak, batırmak. 2) doğramak.

çañçıl- (52-12) : saplanmak.

çarh (22-28) : 1) organizma. 2) keyif. 3) tekerlek, makara.

çariş (12-20) : at koşusu, at yarışı .

çartla- (10-138) : 1) çatlama, atmak. 2) çatırdamak. 3) sıçramak, fırlamak.

çauka(42-4) [<çavka] : leş kargası, ekin kargası

çayır (4-21) : sakız.

çaykal- (27-10) : çalkalanmak, dalgalanmak.

çayna- (16-50) : çiğnemek.

Çegem (14-15) : Malkar bölgesinde bir vadi. ırmak ve köy adı.

çeget (35-3) : 1) orman. 2) kuzey, kuzey tarafı.

çek (39-128) : sınır.

çelek (13-52) : kova.

çemer (4-22) : usta, kabiliyetli.

çerek (13-16) : ırmak, akarsu.

Çerek (4-4) : Ogarı Malkar vadisinde akan bir ırmak.

çıçhak (45-38) : korkak, ödle, tabansız.

çıda- (12-4) : dayanmak, sabretmek, tahammül etmek.

çıgar- (4-20) : çıkarmak.

çıgır (44-8) : 1)kel. 2)Karaçaylıların adige (çerkes) lere verdikleri takma isim.

çingıl (15-7) : uçurum, sarp kayalık.

çıpçık (24-25) : serçe.

çıpın (26-9) : çatı kirişi , direk.

çıran (42-3) : buzul.

çırmal- (39-106) : sarılmak, dolanmak

çıрмаuuk (13-9) [<çırmavuk] : sarılğan.

çibin (10-66) : sinek.

çille (13-9): bir tür ipek.

çinar (8-21) [<çınar]: ak gürgen, kayın.

çiri- (55-15) : çürümek.

çirik (13-16) : 1) çürük. 2) gübre.

çiy (4-30) : 1) çiğ, pişmemiş. 2) ham, işlenmemiş.

çiybıdır (16-78) : şişman, şişko.

çola (43-29) : 1) gedik, eksiz.2) fırsat.3)sözde, bir şey ifade etmeyen, beceriksiz.

çomart (41-1) : cömert, eli açık.

çoppa (53-11): ziraatçiliğin tanrısı.

çorbat (43-7) : saçak.

çoyun (44-36) : 1) tunç-bakır karışımı maden.2) dökme kazan.

çögele- (8-24) : çökmek.

çögüç (7-16) : çekiç.

çömüç (13-3): ağaçtan oyulmuş su kabı

çörçek (6-34) : hareketli, arsız, edebsiz, afacan.

çörge- (49-20) : sarmak, bürümek.

çubur (16-61) : kısa, kesik.

çuçhur (15-7) : şelale, çağlayan.

çulgan- (39-21) : kıvrılmak, dolanmak.

çungur (19-10) : çukur.

çuruk (10-36) : çizme, ayakkabı.

çuuana (57-37) [<çuvana] : tepe, alçakdağ

çüçkür- (8-23) : aksırmak, hapşırmak.

çüy (42-15) : çivi.

çüyge(42-15) : makara, masura.

D

da (17-30) : 1) da, de; dahi, bile. 2) şimdi, bu halde, öyleyse, pekala.

dağı da (10-37) : yine, gene, tekrar.

damırlık (47-70) : rezillik, skandal, ayıp.

daraja (18-10) [<daraca] : 1). önem, ehemmiyet, fayda, anlam. 2) derece, düzey, seviye.

Darman (44-52) : ilaç

dau(10-103) [<dav] : istek, talep.

dau (17-92) [<dav] : tartışma, münakaşa;

daulaş-(10-21) [<davlaş-] : münakaşa etmek, tartışmak.

dauur (45-41) [<davur] : 1) gürültü, patırtı 2) bozuşma, dargınlık, ihtilaf.

dauurbasçı (53-4) [<davurbasçı]: davulcu.

Debet (3-8) : Nart destanlarında bir kahraman adı

degen (6-13) : denen, denilen.

demengili (29-55) : sağlam, dayanıklı, güçlü, esaslı.

demleş- (15-1) : aralarını açmak, kavga etmek, çekişmek, mücadele etmek.

deri (48-13) : kadar.

deu (6-5) [<dev] : dev, muazzam; kudretli, güçlü.

Deuet (1-2) [<Devet] : Debet (bkz.)

Dıh Tau (52-20) [<Dıh Tav]: Dağ adı.

dılgam (15-6) : dik, sarp, yalçın.

dobar (11-26): sağlam,sıhhatli,gürbüz.

dommak (6-27) : bronz.

dommay (6-14) : 1) güçlü, kuvvetli, sağlam, kuvvetli, zorlu 2) sakin, halim selim yumuşakbaşlı.3) Kafkas bizonu.

dorbun (4-1) : mağara.

dugum (44-5) : frenk üzümü.

dump bol- (17-46) : kaybolmak, yok olmak.

duniya (6-50) : dünya.

duppur (56-39) : tepe, tümsek.

duşman (6-43) : düşman.

E

eb (4-19): imkan, olabilirlik.

eb tüş- (4-19) :imkan olmak,mümkün olmak.

egeç (47-70) kız kardeş.

eger (27-30) : tazi, av köpeği.

ejiv (53-76) [<ejüv] : vokal, müziğin melodisi, ezgi.

ejiv et- (53-76) : müziğe ağızla eşlik etmek, söylenen şarkıya vokal yapmak.

eki (7-1) : iki

ekinçi (7-15) : ikinci.

el (1-29) : 1)halk, toplum. 2) yurt, vatan, memleket.

ele- (43-1) : elemek.

elejumar (3-7) [<elecumar] : yiyeni delirten bir tür ot.

elgen- (45-37) : ürkmek, korkmak.

eliya (6-40) : şimşek, yıldırım.

elme terek (51-6) : titrek kavak.

elt- (22-17) : götürmek.

em (13-41) : en.

emçek (4-5): meme.

emegen(1-14) : Dev, Kafkas efsanelerinde insanüstü varlık.

emen (6-34) : meşe ağacı.

emilik (34-3) : binmeye alıştırılmamış vahşi tay, vahşi at.

emiz- (3-3) : emzirmek.

en (39-71) : 1) hayvanın kulağına konan işaret. 2) en. 3) soy, cins, tip.

endi (6-43) : şimdi, artık.

endigi (10-149) : şimdiki.

enişge (8-25) : aşığı.

entda (24-29) : yine, daha, hala.

er (6-6) : 1) erkek, yiğit. 2) koca, eş.

eri- (4-9): 1) erimek. 2) acımak, merhamete gelmek.

erik (29-13) : 1) deri tabaklamada kullanılan bir toz. 2) erik

erik- (29-13) : sıkılmak, usanmak, bıkmak.

erin (11-17) : 1) dudak. 2) uç, kenar.

erin- (17-69) : üşenmek.

erit- (4-18) : eritmek.

erke (40-9) : şımarık, nazlı

erkelet- (47-67) : nazlandırmak, şıarmak.

erkin (16-45) : 1) serbest, hür.

2) bol, ferah, geniş.

erkin et- (24-20) : serbest bırakmak

erkinlik (13-11) : hürriyet.

erlay (25-33) : hemen, çabuk.

erşi (22-19) : çirkin.

ertte (1-1) [<ertde] : erken, eski zamanda.

erttenbla (38-18) [<ertden bla] : sabahleyin.

ertli (39-141) : iyi cins, kaliteli

es (6-6) : akıl, hatır, hafıza.

esen (48-33) : sağ, salim, sıhhatte.

esir- (26-18) : sarhoş olmak.

esle- (11-11) : fark etmek. farkına varmak.

eslet- (11-18): fark ettirmek.

eşik (12-8) : kapı.

et al- (10-201) : şişmanlamak.

ez- (4-13) : ezmek.

F

fakır (18-18) : 1)fakir. 2) zavallı, biçare.

Fuk (23-1) : Nart destanlarında bir kahraman adı.

G

gadır (37-45) : iğrenç, tiksindirici, menfur, fena.

gara (13-21) : maden suyu

gatça (39-136) : cilveli kız, yosma

gaueI (51-4) [<gavel] : ilkbahar yada sonbaharda rüzgarlı havada yağmurla karışık yağın kar.

geben (29-5) : kuru ot yığını.

geboh (35-14) : süngü, kasatura, mızrak.

Gemuda (11-10) : Nart destanlarında Karaşavay adlı kahramanın atı.

genjetay (4-31) [<gencetay] : kırsağın üç yaşında iken doğurduğu tay.

gıbıt(39-102) : 1) karın, göbek. 2)tulum.

gıl (54-12) : rüşvet, menfaat.

gılın kuş (43-7) : baykuş.

gıntdılı (47-6) : alingan, kaprisli.

gırau (40-9) [<gırav] : biçimsiz, çelimsiz, sırık gibi.

gırjın (4-14) [<gırcın] : ekmek, çörek.

gitçe (17-27) : küçük.

Gollu (53-1) : bereket tanrısı.

goppan (42-22) : büyük kazan;sapsız tahta kase.

gotur (44-31) [<gottur] : ağır, hantal, şişman.

gögen (39-23) : güğüm, bidon.

görenke (44-23) : 400 gramlık ağırlık ölçüsü.

gubu (53-60):1)örümcek.2)kene.

guduçu (30-16) : hırsız.

gulla (11-37) : 1) tabut 2) çeşme yalağı.

gulou tayak (10-28) [<gulov tıyak]: baston.

gumuljuk (26-20) [<gumulcuk]: karınca.

gumus (22-35) : siğil, ur, tümör.

guzaba: acele, çabuk.

guzaba et- (45-40) : acele etmek, telaşlanma, endişelenmek.

gürbeji (4-21) [<gürbeci] : demirci dükkanı, demirci atelyesi.

günyah (27-19) [<günah] : günah.

güttü (29-23) : eğri büğrü, ezilmiş.

gyauur (45-9) [<gavur]: gavur.

H

haji (53-88) [<haci]: hacı.

hahay (13-36) : feryat, bağırma.

hahayla- (46-11) : acı acı bağırma, imdada çağırmak.

hal (10-19) : 1)hal, durum, vaziyet. 2) keyif.

haljar (42-14) [<halcar] : hayvan ağılı, geçici olarak yapılmış sundurma

halı (10-58) : iplik.

halk (6-48) : halk, millet.

han (39-15) : han, bey.

hans (1-4) : ot, çayır.

hant (38-3) : yemek, yiyecek.

hapar (7-10) : haber, havadis; hikaye.

har (4-8) : her.

harib (10-4) : zavallı, garip.

hastan (3-5) : kuru otların yığıldığı yer, ot ambarı.

hata (53-47) : kötülük, talihsizlik, zarar ziyan.

hater (9-19) : hatır, hürmet.

haua(13-36) [<hava]: hava.

hauh(46-9) [<havh]: ödünç, borç.

hayda (36-13) : haydi.

hayır (20-1): fayda, hayır, kazanç.

hazır (6-37) : hazır.

hazır et- (37-24) : hazırlamak.

hazna (54-6) : hazine

hazna (23-27) : pek fazla.

hını (31-2) : somurtkan, sert, asık suratlı, öfkeli, kızgın, kaba.

hıyla (33-11): kurnazlık.

hıyлаç (33-10) : kurnaz.

hıylalık (17-71): kurnazlık.

hıynı (17-13): büyü

honşu (33-8) : komşu.

hora (12-16) : 1) iyi cins at 2) atlarda doru renk

horatay (44-2) : iyi cins tay, doru tay.

horla- (8-28) : yenmek, galip gelmek.

haroz (47-59) : horoz.

huju (45-3) [<hucu] : 1) öksüz, yetim, terkedilmiş, ıssız, metruk 2) fena, kötü 3) çok iyi.

humallak (13-5) : şerbetçi otu.

huna (9-20): taş duvar.

hurmet (29-4) : 1) hürmet, saygı. 2) alım.

hurulda- (27-23) : horlamak.

I

ıçhın- (39-159) : girmek

ıçhın- (15-3) : kurtulmak, serbest kalmak

ılızgır (3-12) : 1) arkada bırakılan iz, 2) kirli, pasaklı adam.

ıngırda- (48-15) : mırıldanmak.

ıran (51-11) : derin uçurumlar arasında kalan düzlükler.

ırazılık(53-56): hoşnutluk, memnuniyet

ırbın (33-3) : 1) dağlık arazi. 2) köşe, bucak, belirsiz yer. 3) yer, mekan, ev.

ırgay çabak (41-30) : turna balığı

ırgay (41-28) : kurutulmuş koyun kuyruğu

ırhı (43-2) : sel, taşkın.

ırışhı (17-81) : kismet, kader.

ıskındık (8-25) : kuru ot yığınlarına hayvanların girmemesi için etraflarına çekilen çit.

ıstauat (9-18) [<ıstavat] : yaylalarda hayvan ağılı, oba.

ıyık (45-18) : hafta.

Iz (4-7) : iz.

ızla- (32-3) : takip etmek.

İ

igi (9-23) : iyi.

ilyaçın (13-3) [<ilaçın] : şahin, atmaca.

ilin- (23-24): takılmak.

ilişan (47-20) : hedef, nişan.

ilkiç (11-13) : sırık, ince uzun ağaç parçası.

imbaş (11-15) : omuz:

ingir (10-85) : akşam.

ingirlik (10-88) : akşam.

irk (29-5) : iğdiş edilmiş koç.

issi (44-15) : sıcak.

issilik (13-8) : sıcaklık.

iş (6-34) : iş, vazife, görev.

işan (17-23) : 1) hedef, işaret. 2) şart. 3) belirti.

işek (39-71) : iki yaşında dişi toklu.

işle- (1-39) : çalışmak, yapmak, işlemek.

it (10-154) : köpek.

iy- (1-16) : 1) göndermek, 2) bırakmak.

iye (51-10) : sahip.

iyer (13-14) : at eğeri.

iyerle- (17-85) : eğerlemek.

iyesiz (55-20): sahihsiz.

iyis (22-21) : koku.

iyis et- (55-15) : kokmak.

iyisge- (39-139) : koklamak

iymen- (57-65) : çekinmek, sıkılmak, yüzü tutmamak.

iynek (1-33) : tatlı, hoş, gönül alıcı.

iynekla- (29-72) : okşamak, gönül almak, sevindirmek.

inyan- (16-10) : inanmak.

iyne (10-57) : iğne.

iynek (16-19) : inek.

izle- (6-23) : aramak.

izmi (17-18) : 1) izin. 2) tavır, davranış.

J

jab- (8-20) [<cab-] : örtmek, kapatmak.

jabagılı (44-33) [<cabagılı] : 1) tüyleri dökülmüş 2) uzun tüylü.

jabış- (2-9) [<cabış-] : yapışmak.

jabuu (10-127) [<cabuv] : örtü.

jaga (9-9) [<caga] : yaka

jagalaş-(45-6) [<cagalaş-] : boğuşmak, mücadele etmek.

jak- (3-2) [<cak-] : yakmak; sürmek, bulaştırmak.

jalan (22-29) [<calan] : çıplak, yalın.

jalbar- (54-21) [<calbar-] : yalvarmak.

jalçı (39-77) [<calçı] : gündelikçi, işçi, ırgat.

jalın (15-21) [<calın] : is

jalpak (13-4) [<calpak] : plato, otlak, yayla.

jama-(11-16) [<cama-] : yamamak.

jamau (10-60) [<camav] : yama.

jamagat (48-33) [<camagat] : cemaat, halk.

jaman (43-6) [<caman] : kötü, fena.2)pek,çok

jamıçı (6-22) [<camçı] : Kafkas dağlı halklarına özgü keçe pelerin, yamçı.

jan (1-15) [<can] : can.

jan [<can] **solur et-** (48-23) : nefes nefese kalmak.

jan- (15-33) [<can-] : yanmak.

jandır- (4-20) [<candır-] : yakmak.

jangıl- (37-34) [<cangıl-] : yanılmak, hataya düşmek.

jangız (9-29) [<cangız] : yalnız, tek.

janıuar (1-4) [<canıvar] : hayvan;kurt.

jantau (11-13) [<cantav] : 1) bağırsaktan yapılan ip, kayış. 2) ot yığını, tahıl demeti.

japhak (16-41) [<caphak] : hayvanın ön ayaklarının bulunduğu kısım,kürek kemiği.

japı (11-16) [<capı] : biçim, şekil.

Jappa-jangız (18-27) [<cappa-cangız] : ayakkabı, çarık.

japsar- (11-33) [<capsar-] : yatıştırmak

jar (55-11) [<car] : uçurum, yar.

jar- (3-2) [<car-] : yarmak; ameliyat etmek.

jara (3-2) [<cara] : yara.

jara- (9-5) [<cara-] : yaramak, faydalı olmak.

jaragan(47-53) [<caragan] : iyi, güzel, kaliteli.

jaralı (17-76) [<caralı] : yaralı.

jaraş-(17-55)[<caraş-]
:anlaşmak,uyuşmak

jaraşdır-(17-13)[<caraşdır-]
:hazırlamak, tanzim etmek.

jarat-(10-86) [<carat-] : yaratmak

jarau (16-21) [<carav] : fayda.

jarı- (22-32) [<carı-]: 1)aydınlanmak.
2)mutlu olmak, cesaretlenmek.

jarık (3-6) [<carık] : ışık, aydınlık.

jarıklık (53-85) [<carıklık] : mutluluk.

jarıt- (3-6) [<carıt-] : aydınlatmak.

jarka(38-18) [<carka]: ağaç parçası, odun parçası. 2) parça, mermi parçası, top parçası, şarapnel.

jarlı (18-21) [<carlı] : fakir, zavallı.

jarsı-(46-26) [<carsı-] :1)endişe etmek düşünmek, sıkıntı etmek, üzölmek 2) aksamak.

jartı (44-47) [<cartı] : akılı noksan, kaçık, deli; yarım,yarı.

jasak (23-3) [<casak] : 1)vergi, haraç. 2) tazminat.

jastık (56-49) [<castık] : yastık.

jaş (6-19) [<caş] :1)yaş. 2)genç, delikanlı, oğul

jaşa- (8-1) [<caşa-] : yaşamak.

jaşau (6-3) [<caşav] : hayat.

jaşçık (10-25) [<caşçık] : delikanlı, küçük erkek çocuğı.

jaşır- (17-4) [<caşır-] : saklamak, gizlemek.

jaşırtın (22-36) [<caşırtın] : gizlice.

jaşna- (56-28) [<caşna-] : parlamak.

jat- (22-11) [<cat-] : yatmak.

jau (1-32) [<cav] : düşman.

jau- (11-15) [<cav-] : yağmak.

jaudur-(29-53) [<cavdur-]: yağdırmak.

jauun (22-9) [<cavun] : yağmur.

jauur (27-8) [<cavur] : atın sırtında meydana gelen yara.

jauurluk (16-2) [<cavurluk] : eğerin altına konulan örtü.

jay- (23-19) [<cay-] :1)yaymak, sermek.2)yok etmek, harcamak, kaybetmek, öldürmek.

jayıl- (47-100) [<cayıl-]: yayılmak, serilmek.

jaz (16-21) [<caz] : 1) bahar, ilkbahar.2) av, avcılık.

jek-(35-8)[<cek-] : ezmek,zulmetmek.

jekir- (3-2) [<cekir-] : sövmek, küstahlık yapmak, kötü davranmak.

jel (22-16) [<cel] : rüzgar, yel.

jelim (24-11) [<celim] : tutkal, zamk.

jelken (13-34) [<celken]: yelken.

jelmauuz (22-2) [<celmavuz] : ejder, ejderha.

jelpegey (24-23) [**<celpegey**] : eğri, yana yatmış.

jem (13-4) [**<cem**] : yem

jeng- (15-29) [**<ceng-**] : yenmek, galip gelmek.

jengil (8-20) [**<cengil**] : 1)çabuk. 2) hafif.

jepi (11-16) [**<cepi**] : aralık, çatlak.

jer (3-1) [**<cer**] : yer, toprak.

jesir (30-1) [**<cesir**] : esir

jet- (1-16) [**<cet-**] : ulaşmak, yetişmek.

jetgen (40-8) [**<cetgen**]: yetişkin, ergin

jeti (19-24) [**<ceti**] : yedi.

jez (40-3) [**<cez**] : prinç, bronz

jıgıl- (14-9) [**<cıgıl-**] : düşmek, devirilmek.

jık- (10-194) [**<cık-**] : devirmek, düşürmek.

jıl (4-3) [**<cıl**] : yıl,sene;yaş

jılı (17-63) [**<cılı**] : ılık, sıcak.

jılındı (37-27) [**<cılımdı**] : az sıcak, ılık.

jılkı (17-76) [**<cılkı**] : at sürüsü.

jıltıra- (27-10) [**<cıltıra-**]: parlamak.

jıltırauuk (7-11) [**<cıltıravuk**]: parlak.

jır (24-21) [**<cır**] : şarkı, destan.

jır – (13-16) [**<cır-**] : ikiye yarmak, açmak.

jırıl- (53-90) [**<cırıl-**]: şarkı söylemek.

jırt- (39-94) [**<cirt-**] : yırtmak, yolmak

jırtış- (45-6) [**<cırtış-**] : dalaşmak, dövüşmek.

jıy- (7-13) [**<cıy-**] : toplamak.

jıyı (8-22) [**<cıyı**] : koku. cıyı. çığ.

jıyıl-(4-7) [**<cıyıl-**] : toplanmak.

jıyın (17-21) [**<cıyın**] : grup, topluluk.

jıyırma (20-10) [**<cıyırma**] : yirmi.

jıyışdır- (16-7) [**<cıyışdır-**] :derleme, toplama.

jibek (57-37) [**<cibek**] : ipek.

jiber- (25-58) [**<ciber-**]: 1) göndermek, yollamak. 2) elinden kaçırmak.

jibit- (48-31) [**<cibit-**]: ıslatmak.

jigit (2-2) [**<cigit**]: yiğit.

jigitlik (4-35) [**<cigitlik**]: at üzerinde tehlikeli numaralar yapmak

jiltin (7-22) [**<ciltin**]: kıvılcım.

jiltinle- (6-31) [**<ciltinle-**]: kıvılcım çıkarmak.

jilya- (19-17) [**<cıla-**]: ağlamak.

jilyat – (45-11) [**<cılat-**]: ağlatmak.

jin (13-36) [**<cin**]: cin.

jink (37-4) [**<cingk**]: kıvılcım.

jok (38-3) [**<cok**]: yok.

jok[<cok] bol- (9-2): yok olmak.

jokla-(3-8)[<cokla-]:yoklamak, ziyaret etmek.

jol (4-21) [**<col**]: yol.

jolouçu (34-1) [**<colovçu**]: yolcu.

joluk- (17-37) [**<coluk-**]: rastlamak.

jongurça (56-27) [**<congurça**]: yonga, ağaç parçası.

jor (3-11) [**<cor**]: haç, istavroz.

jora (3-9) [**<cora**]: 1) hayal, hülya, tasavvur, tahmin, 2) talih, nasip.

jorgala- (51-9) [**<corgala-**]: hızlı yürümek.

jort- (10-54) [**<cort-**]: koşmak, koşuşturmak.

jortuuul (13-48) [**<cortuvul**]: akın, baskın.

joy- (3-7) [**<coy-**]: yok etmek, harcamak,kaybetmek,öldürmek.

jönger (31-17) [**<cönger**]: arkadaş, dost.

jörmele- (10-60) [**<cörmele-**]: teyellemek

juban-(10-97) [<cuban-**]:** eğlenmek, oyalanmak.

jugutur (51-5) [**<cugutur**]: büyük aşık kemiği.

juh (32-13) [**<cuħ**] : 1) sarp kaya. 2) surat, yüz, burun.

juk (10-201) [**<cuk**] : şey, bir şey.

juk- (1-8) [**<cuk-**] : bulaşmak.

jukla- (6-22) [**<cukla-**] : uyumak

juklan- (48-26) [**<cuklan-**] : sönmek.

juku (17-31) [**<juku**] : uyku.

jukusura-(37-5)[**<cukusura-**]
:uyuklamak, uykusu gelmek.

julduz (2-10) [**<culduz**] : yıldız.

jum- (42-29) [**<cum-**] : yummak

jumduruk (6-29) [**<cumduruk**] : yumruk.

jummak (17-22)[**<cummak**]:1) yumak.
2) bir tür peynir.

jumurtha (13-3) [**<cumurtha**] : yumurta.

jumuş (17-32) [**<cumuş**] : hizmet, iş, vazife.

jumuşak (7-12) [**<cumuşak**]: yumuşak.

junçu- (17-64) [**<cunçu-**] : mahçup olmak, sıkılmak, sıkıntıya düşmek.

junçuu (47-74) [**<çunçuv**] : sıkıntı, mahçubiyet.

jurt (3-6) [**<curt**] : yurt, vatan.

jut- (10-134) [**<cut-**] : yutmak.

jutlan- (48-27) [**<cutlan-**] : açgözlülük etmek.

juu- (4-4) [**<cuv-**] : yıkamak.

juuab (10-88) [**<cuvab**] : cevap.

juuuk (11-12) [**<cuvuk**] : 1)yakın.
2)akraba.

juuurgan(27-22)[**<cuvurgan**] : yorgan.

jügen (42-12) [**<cügen**] : at başlığı, dizgin.

jük (42-23) [**<cük**] : yük

jülü- (46-4) [**<cülü-**]: traş etmek.

jün (39-68) [**<cün**] : yün.

jürek (4-6) [**<cürek**] : kalp, yürek.

jüreksin-(15-21)[**<cüreksin-**]:
hıçkırmak.

jürü- (6-18) [<cürü-] : yürümek.

jürüş (2-8) [<cürüş] : hız, tempo.

jürüü (24-2) [<cürüv] : yürüyüş.

jütü (6-36) [<cütü] : keskin.

jüyrük (17-74) [<cüyrük] : 1) süratli, hızlı, çabuk, seri, canlı, çevik. 2) canlı, hafif, tül gibi, sıkıntısız.

jüyüşan (39-82) [<cüyüşan] : efendi, prens.

jüz (4-22) [<cüz] : yüz.

jüz- (13-34) [<cüz-] : yüzmek.

jüzük (23-9) [<cüzük] : yüzük

K

kab (10-10) : kılıf.

kabak (49-79) : 1) köy, semt, mahalle, avlu. 2) kapak, göz kapağı.

kaban (26-20) : semiz, şişman.

Kabartı (33-17) : Kafkasya'da kabardey ülkesi.

kabıl (9-27) : kabul.

kabın (11-21) : 1) lokma. 2) yemek, yiyecek.

kabır (44-22) : mezar

kabırğa (8-34) : 1) kaburga. 2) dağ yamacı.

kabış- (17-61) : 1) susmak, sesi kesilmek. 2) ölmek, can vermek. 3) somurtmak.

kajar (13-6) [<kacar] : iran.

kaç (27-8) : hatır. 2) haç. 3) put.

kadama (13-43) : sarp, ulaşılması zor, uçurum.

kadar (6-26) : 1) kader. 2) kuvvet güç, kudret. 3) devir, çağ, zaman.

kak (25-38) : kurutulmuş et.

kak- (16-39) : vurmak, sallamak.

kakla- (3-8) : et kurutmak.

kala (6-44) : kale.

kalak (22-16) : yontulmuş düz tahta parçası, kaşık.

kalauur (44-39) [<kalavur] : gözcü, gözetleyici; karakol.

kalay(4-16) : 1) nasıl. 2) kalay madeni. 3) bidon.

kalgan (9-18) : diğer, başka.

kalın (10-104):1) kalabalık, sık.

2) başlık parası.

kalkan (4-19) : 1) miğfer, başlık. 2) kalkan.

kaltıra- (11-14) : titremek

kaltırat- (6-30) : titretmek.

kama (53-64) : hançer, kama.

kama-(4-32):1)körlenmek, körleşmek.2)isteksizleşmek,azmini kaybetmek, soğumak.3)kamaşmak.

kamiçi (25-10) [<kamçi] : kamçı.

Kamiş (25-24) : kemiş.

kandır- (16-47) : doyurmak.

kanga (22-15) : 1) tahta, düzgün yontulmuş tahta parçası. 2)evlek. 3) yemek sofrası, tepsi.

kangkılda- (47-62) : gevezelik etmek, boşboğazlık etmek.

kanjıga (29-39) [<kancıga] : eğer terkisi, eğer kayışının dış tarafı.

kanlı (8-32) : gaddar, merhametsiz, dehşetli, korkunç, amansız.

kaphın (17-81) [<kaphan] : kapan, tuzak.

kaplan- (6-22) : bükülmek, kırılmak.

kara (3-2) : siyah, kara. kara: nişan, hedef.

kara- (6-17) : bakmak.

karal- (7-11) : kararmak, sönmek. -: kararm

karangı (7-4) : karanlık.

Karaşauay(12-15) [<Karaşavay] :Nart destanlarında bir kahraman adı.

karaton (41-26) : kısır, çocuğu olmayan.

karauaş(39-18) [<karavaş] : carıye, kadın köle, uşak.

karga (55-13) : karga.

karga- (10-65) : beddua etmek.

kargış (23-5) : beddua.

karındaş (26-29) : kardeş.

karış- (3-15) : 1) uyuşmak, dona kalmak, 2) karşı koymak, direnmek.

karma- (48-13) : 1)incelemek, tetkik etmek. 2) söndürmek.

karmak (41-28) : olta.

kars (30-25) : el çırpma, alkış sesi.

kars kak- (30-33) : tempo tutmak.

kart (23-11) : yaşlı, ihtiyar.

karıu (35-11) [<karuv] : kuvvet, güç.

kaşık (53-90) : kaşık.

kat- (6-37) : gözünü dikmek; yerinde mihlanmak.

katdır-(3-6):1)dayanıklı hale getirmek. 2) dayanmak, tahammül etmek. 3) döndürmek. 4)gözlerini dikip bakmak. 5) öldürmek. 6) sertleştirmek

kathan (48-31) : bayat, kurumuş.

katı (6-41) : sert, dayanıklı.

katıl- (16-76) : 1) saldırmak. 2) dokunmak, değmez.

katın (6-2) : kadın, zevce.

katınsız (10-5) : bekar erkek.

katış (42-8) : karışık, beraber.

katış- (9-3) : karışmak.

kaudan(22-9) [<kavdan] : kışın hayvanların otlatıldığı otlak, kuru otların olduğu yerler.

kauga (47-62) [<kavga]:eziyet,zulüm, mücadele, endişe, telaş.

kaura (17-87) [<kavra] : kurumuş bitki sapı, anız.

kauum (9-3) [<kavum] : 1) grup, kısım. 2) kabile, klan.

kayda (9-12) : bazen

kayda (22-7) : nerede.

kaygı (13-47) : dert, tasa, kaygı.

kayın (22-15) : kayın ağacı, akağaç.

kayırıl- (26-11) : kafa tutmak, direnmek.

kaynar (53-67) : güneş tanrısı.

kaynat- (21-4) : kaynamak.

kayrak (3-15) : bileği taşı.

kayrı (32-10) : nereye.

kayt- (7-13) : dönmek.

kaytar- (36-15) : döndürmek.

kaz- (25-28) : kazmak.

kazan (9-19) : kazan, tencere.

kazauat (30-44) [<kazavat] : savaş, mücadele.

Kazman Tav (13-23) [<Kazman Tau]:
Kafkasya'daki Kazbek dağının bir başka adı.

kebin (29-39) : kefen.

keç (17-19) : geç.

keçe (6-17) : gece.

keçik- (32-8) : gecikmek, geç kalmak.

keçüu(43-18) [<keçüv] : merhametli, iyi kalpli, insafli, gönlü yüce.

kekir- (13-45) : geçirmek.

keleçi:elçi, arabulucu, dünür, temsilci.

keleçi iy- (17-95) : elçi göndermek, dünürcü göndermek.

kelin (10-146): gelin.

keltir- (27-15) : getirmek.

kem: az ,minimum.

kem bol- (6-5) : azalmak.

kemir- (6-25) : 1)kemirmek. 2) ıstırap vermek, eziyet çektirmek.

keng (6-15) : geniş.

keng (15-17) : uzak.

kengeş (4-12) : istişare, karşılıklı danışma.

kengeş et- (4-12): istişarede bulunmak.

ker- (17-7) : germek, genişletmek, açmak.

kerek (4-6) : gerek, lazım.

keril- (5-6) : 1) genişlemek, açılmak 2)
gerilmek

kerti (17-52) : gerçek, doğru, hakikat.

kesek (17-37) : parça.

kesekle- (26-14) : parçalamak,
parçalara ayırmak.

kesi (1-3) : kendi, kendisi.

keşene (42-32) : lahit, mozole, türbe.

ket- (6-19) : gitmek.

keter- (1-40) : gidermek.

kez (26-13) : çentik, kertik.

keziü (11-4) [<kezüv] : sıra, zaman.

kıçır- (17-60) : bağırarak.

kıçırık (56-28) : feryat, haykırış.

kıdır- (17-67) : baştan başa gezmek,
dolaşmak.

kıl (10-58) : sert tüy, kıl.

kımıja (45-21) : çıplak.

kımıjalay (11-15) : çıplak olarak.

kımıl-da- (36-20) : kımıldamak.

kın (26-14) : kın, kılıf.

kına (23-9) : kına.

kıppa (17-51) : yumak.

kır (15-17) : kır, ova, düzlük.

kır- (6-4) : 1) kazımak. 2) mahvetmek.

kıral (13-33) : 1) devlet, yurt, halk. 2)
yemin, ant.

kırdık (13-25) : çimen, ot.

kırıl- (6-8) : mahvolmak, telef olmak.

kırıu(54-18) [<kırıv] : turna

kırk- (39-91) : 1)kesmek.2)dövmek,
pataklamak.

kırs (41-21) : açgözlü, cimri,
tamahkar.

kırtış (29-53) : çimen, çayır.

kıs- (5-3) : sıkıştırmak,bastırmak

kışa (51-2) : 1) kısa, 2) yakın 3)
hemen, çabık.

kışaç (7-17) : maşa.

kısıl- (10-63) : sığınmak, sıkışmak, bitişmek.

kısır (42-18) : 1) yalçın, sarp. 2)kısır. 3) yekpare, tekparça, tüm.

kısır kaya (53-50) : sarp granit kaya.

kısta- (29-35) : kovmak, sürmek.

kış (16-20) : kış.

kıt- (41-37) : kazanmak, yenmek, mağlup etmek.

kıtlık (24-6) : azlık, kıtlık.

kıy- (54-9) : 1)kesmek, kırmak.2) dökmek.3) kıymak.4) yapmak, karar vermek

kıyın (11-30) : emek.

kıynlık (24-4) : felaket.

kıyır (6-27) : kenar.

kıynal- (24-15) : zahmet çekmek, zahmet etmek, sıkıntı çekmek.

kız (6-49) : kız.

kızar- (4-9) : kızarmak.

kızart- (56-44) : kızartmak.

kızıl (23-1) : kırmızı.

kızuu (7-18) [<kızuv] : hızlı, çabuk.

kibik (4-8) : gibi.

kiçi- (10-3) : kaşınmak, kaşımak.

kimildi (16-28) : gayrimeşru.

kindik (29-57) : göbek.

kir (9-18) : pislik, kir.

kir- (4-17) : girmek.

kirit (47-69) : kilit.

kirpilde- (17-7) : koşuşmak, dört dönmek.

kişenle- (6-21) : kösteklemek, ayağından zincirlemek.

kişi (17-15) : 1) kimse. 2) yabancı, başkası. 3)erkek, yiğit, cesur. 4) evli erkek.

kişne- (27-42) : kişnemek.

kiştik (57-31) : kedi.

kitab (33-20) : kitap.

kiy- (4-23) : giymek.

kiyik (34-2) : 1) geyik. 2) yabani, vahşi.

kiyiz (27-38) : keçe.

kob- (27-42) : 1) kalkmak. 2) kopmak, ırmağın taşarak gelmesi.

kobar- (11-26) : 1) kaldırmak. 2) koparmak.

kobuz (23-27) : 1)Kafkas mızıkası, akerdeon, garman. 2) müzik aletlerinin genel adı.

koçhar (39-160) : koç

kol (3-9) : el.

kol (35-3) : kanyon, sarp vadi.

kolan (53-28) : alalı beleli, alacalı.

kon- (17-49) : konmak.

konak (6-41) : misafir.

konakbay (29-14) : ev sahibi, misafiri ağırlayan kimse.

kongur (25-3) : kahverengi.

konuş (29-21) : kamp, konaklama, barınak.

kor (3-8) : 1)insan, adam. 2) ziyan.

korgaşin (16-67) : kurşun.

korkuu (18-3) [**<korkuv**] :tehlike, tehdit.

koruula-(43-25) [<koruvla-**]** :korumak, sakınmak.

koş (17-41) : yaylalarda kurulan hayvan ağılı ve barınaklar.

koş- (16-48) : 1) katmak, eklemek.

koşun (42-26) : 1) testi. 2 kiremit.

koy (17-88) : koyun.

koy- (6-4) : bırakmak, terk etmek.

koyan (25-23) : tavşan.

koyçu (19-25) : çoban.

kozgal-(3-11):heyecanlanmak, karışmak.

kozla- (9-9): doğurmak, yumurtlamak.

kozlau (12-11) [<kozlav] : 1)doğum.
2)faiz.

kozu (23-6) : kuzu.

köç- (33-18) : göçmek, göç etmek.

köget (55-1) : meyve

kök (5-1) : gökyüzü

kökürek (8-19) : kendini beğenmişlik;
kendine güven.

köl (26-17) : göl.

köl (19-16) : gönül, ruh.

kölek (16-72) : gömlek.

köl kaldı bol- (47-84) : küsmek,
darılmak, gücenmek.

köm- (16-41) : gömmek.

kömük (3-5) :köpük.

könçeklik (16-71) :yağma, talan.

köp (4-14) : çok, daha çok.

köpçek (17-61) : eğer yastığı.

kör (6-6) : mezar.

kör- (4-18) : görmek.

köre (7-10) : göre, nazaran.

körgüz- (12-14) : göstermek.

körpe (24-23) : iki-üç aylık kuzu
derisi.

körük (4-20) : körük.

körün- (52-2) : görünmek.

köz (2-10) : göz.

kırım (43-15) [<kırım] : katliam, telef
olma.

kuçak (5-3) : kucak

kuçakla- (26-25) : kucaklamak.

kuka: (48-7) 1) dalkavuk, 2) cilveli.

kul (2-1) : kul, köle; insan, adam.

kula (54-15): hakim, lider, prens, bey.

kulaç (11-25) : kulaç.

kulak (17-70) : 1 kulak. 2) arkalık. 3)
sarp vadi. boğaz.

kuma (44-40): tüy rengi, renk.

kumaç (49-41) : kumaş.

kumgan (41-6) : 1) ibrik 2) lavabo.

kural- (4-9) : kurulmak, düzenlenmek.

kuraşdır- (17-55) : düzenlemek, tertiplemek.

kuş (4-6) : 1) çelik, 2) sağlam, güçlü.

kurmaç (44-18) : patlamış mısır.

kurtha (22-34) : cadı, yaşlı kadın.

kurut-(1-32) : yok olmak, eksilmek, kurumak.

kuş (12-16) : yırtıcı kuşların genel adı.

kuş tügenley et- (52-14) : dağıtmak, darma dağın etmek.

kuthar- (20-12) : kurtarmak.

kutul- (10-30) : kurtulmak.

kuu-(8-4)[<kuv-]: kovalamak, sürmek.

kuu (36-1) [<kuv] : 1) mantar kavı.2)kurumuş, kupkuru.3) kuş tüyü.

kuuandır- (3-4) [<kuvandır] : sevindirmek.

kuuanç(6-42) [<kuvañ] : mutluluk, sevinç, bayram.

kuuuk (43-6) [<kuvuk] : saman

kuuul-(43-6) [<kuvul-] : ileri atılmak, hızla gitmek.

kuuur- (25-42) [<kuvur-] : kavurmak.

kuy- (10-98) : dökmek.

kuyruk (16-50) : kış, kalça.

kuyruk bulga- (47-68) : kuyruk sallamak.

kuyul- (52-11) :dökülmek

kuzgun (53-74) : kuzgun.

kübe (4-19) : zırh

kübür (45-17) : sandık.

kübürçek (41-25) : kutu, küçük sandık.

küç (4-34) : güç, kuvvet.

küçsün- (14-13) : 1) gönülsüz yapmak, isteksiz olmak, zor gelmek. 2)ah çekmek, iç çekmek.

küçük (10-154) : köpek yavrusu, enik.

küküre- (4-2) : gürlmek.

kül (48-26) : kül

kül- (17-15) : gülmek.

külkü (23-32) : gülme, eğlence.

kümüş (47-94) : gümüş.

kün (3-8) : gün;güneş.

kün teyrisi (5-4) : güneş tanrısı

künbathan (55-2) : batı

künbatış (55-16) : batı.

künçıgış (13-31) : doğu

künçakgan (55-2) [<künçıkgan]: doğu

künlük (51-9) : şemsiye.

künlüm (13-4) : güneye bakan dağ yamacı.

küreş- (6-1) : uğraşmak, mücadele etmek.

küt- (44-39) : gütmek.

küy (43-20) : 1) ağıt. 2) biçim, şekil, metod.

küy- (15-27) : yanmak.

küydür- (53-36) : yakmak.

küysüz (53-58) : katı yürekli, merhametli.

küz: hasat zamanı, ot biçme zamanı.

küz artı (7-1) : sonbahar.

küzgü (10-161) : 1)ayna. 2) röntgen cihazı.

küzlük (39-160) : nadas.

L

lahor (11-7) : sohbet, konuşma, mülakat.

M

ma (7-26) : işte.

majal(17-76) [<macal]: iyi, güzel, hoş; daha iyi.

madar (25-44) : çare, imkan.

magadan (4-23) : maden.

mahtançak (17-22) : övünmeyi seven.

mahtau (17-47) [<mahtav] : övgü.

mahtaulu (11-1) [<mahtavlu] : şanlı, şöhretli.

maka (23-6) : kurbağa.

makırda-(23-6):miyavlamak,melemek.

mal (5-10) : 1) küçük ve büyükbaş hayvan. 2) mal,zenginlik,varlık.

mamuk (41-25) : pamuk.

mangılay (11-14) : alın.

mara- (13-18) : gözetlemek, nişan almak.

maral (2-7) : dişi geyik.

marauçu (31-21) [<maravçu]: avcı

marja(39-41) [<marca]: haydi, lütfen.

marka (17-5) : eti gelişen oğlak, süt kuzusu.

mashara- (17-17) :alay etmek, eğlenmek.

mashara (25-18) : 1) namussuzluk, iffetsizlik. 2) alay, istihza.

maştak (17-73) : 1) bodur adam, cüce. 2) kısa boylu at.

mazallı (6-33) : iri, muazzam, büyük, dev gibi.

medet (37-40) : acıma, merhamet ifade eden bir söz.

melte (41-25) : kirli, pis, iyice kirlenmiş, yağlanmış.

men (25-16) : ben.

mıçımay (6-39) : derhal, acilen, geciktirmeden.

mıdahlık (47-78) : hüznün, keder, sıkıntı.

mıllık (6-7) : 1) vücut, gövde.2)leş.

mıllık at- (25-31) : üzerine atılmak, kendini fırlatmak.

mında (4-28) : burada, bunda.

mıyı (17-21) : 1) beyin. 2) akıl, zeka.

mıyık (24-23) : bıyık.

mildeu (37-39) [<mildev]: parça, tane, zerre, kırıntı.

min- (10-120) : binmek.

mindir- (11-43) : bindirmek, çıkarmak.

Mingi Tau (4-33) [<Mingi Tav]:

Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi olan Elbruz dağı (5642m).

ming (44-23) : bin sayısı.

mirzev: bkz. mürzev.

mişerte (43-32) : ölünün yakınları gelene kadar, cesedin bozulmaması için içine konulup birkaç gün saklandığı taştan yapılan küçük ev.

monday (37-35) : sersem, aptal, deli, çabuk inanan, saf.

mudah (11-31) : kederli, hüznü, üzgün, sıkıntılı.

mudah bol- (11-31) : üzölmek, hüznölenmek.

mugur (47-75) : mahzun, hüznü, ümitsiz.

muhur (25-35) : paranın yazı kısmı, mühür.

mulhar (9-26) : kuru ot artığı.

murat (18-15) : maksat, gaye, ümit.

murdar (44-44) : 1) katil, cani 2) alçak, namussuz,3)gaddar,hunhar.4)mundar, pis.

muthuz: mat, donuk, soluk, renksiz.

muthuz bol- (53-33): matlaşmak, donuklaşmak, soluklaşmak.

mürzeu(55-20) [<mürzev] : tahıl, ürün, hububat.

müyüş (9-20): köşe.

müyüz (2-9): boynuz.

N

naças (6-7) : 1)alçak, namussuz, dolandırıcı. 2) yaramaz, afacan.

nakut-nalmas (57-13) [<nakut-nalmaz]: yakut, elmas gibi değerli taşlar.

nal (6-48) : at nalı.

namıs (11-22) : şeref, gurur, namus, ahlak, saygı, hürmet, töre.

Nart (1-10) : Kafkas mitolojisinde bütün Kafkasyalıların ataları olarak

kabul edilen efsanevi insanlar,
mitolojik kahramanlar.

neçik (11-22) : nasıl.

nek (1-8) : niçin, neden, niye.

nença (22-3) : ne kadar, kaç.

nığış (6-10) : köşe başlarında yaşlıların
toplanıp sohbet ettikleri yer.

nöger (10-115) : arkadaş, dost.

nür (5-5) : nur, ışık.

O

oba (9-26) : 1) mezar 2) yığın, küme,
tepe 3) baca.

obur (10-145) : kötü ruh, cin, hortlak,
büyücü.

ojak (9-9) [<ocak]: baca,ocak.

ogursuz (27-7) : 1) huysuz,
merhametsiz, kötü kalpli. 2) kaba,
edepsiz, terbiyesiz.

o-hou (40-1) [<ohov] : peki,tamam

ok (4-23) : kurşun, mermi;ok.

ol (6-6) : o (3.tekil şahıs zamiri).

ol sagatda (39-133) : o zaman

oltur- (6-10) : oturmak.

omak (18-10) : gösterişli, yakışıklı,
şık, güzel.

omurau (16-17) [<omurav] : omur.

onduruk (43-9) : karayola.

ong (35-11) : 1)güç, kudret, 2)
kabiliyet, yetenek, 3)fayda, menfaat,
4) başarı.

ong (31-6) : sağ taraf.

ong- (3-14) : 1) refaha ermek, mutlu
olmak, başarılı olmak. 2) solmak.

ongla- (15-1) :yenmek, mağlup etmek,
üstün gelmek.

onou (4-12) [<onov] : fikir, tavsiye,
öğüt, karar.

onoulaş- (6-20) [<onovlaş-] :
kararlaştırmak.

orayda (49-2) : Karaçay-Malkar halk şarkılarının melodilerinin terennümü sırasında söylenen bir söz.

orman (22-17) : 1) orman. 2) Slav halkından olan.

ornat- (17-87) : yerleştirmek.

ortançı (32-2) : ortanca.

orun (10-154) : yer, mevki. orun: yatak.

osal (25-9) : kötü, fena, işe yaramaz. kalitesiz, değersiz.

ospar (17-25) : gururlu, kibirli.

osuyat (29-49) [<osiyat]: vasiyet.

ot (3-10) : ateş; zehir.; ot; barut

otla- (6-21) : otlamak.

otou (46-68) [<otov] : oda; yeni gelin için hazırlanan oda.

oy- (13-29) : yıkmak, bozmak.

oydur- (15-18) : yıktırmak.

oymak (10-162) : dikiş yüksüğü.

oyna- (10-12) : oynamak.

oyum: 1) plan, düşünce, fikir. 2) akıl, zeka.

oyumga kel- (17-48) : fikir sahibi olmak, karara varmak.

oyuu (36-11) [<oyuv]: nakış, işelme, motif.

oz- (4-24) : geçmek; ileri gitmek, haddini aşmak.

ozdur- (24-25) : geçirmek; haddini aşmak.

ozgan (3-1) : geçmiş, geçen.

ozgun (12-20) : edepsiz, laubali, küstah.

Ö

öç (49-59) : 1) mükafat, bahis. 2) kin, hırs, hiddet, garez. 3) pay, hisse, kısmet

öç sal- (18-2) : mükafat koymak, bahse girmek.

öçeş- (18-4) : bahse girmek.

öçük- (27-37) : musallat olmak.

öçült- (15-33) : söndürmek.

ögüz (8-14) : öküz

öhtem (17-25) : 1)gururlu, mağrur, kibirli, 2) heybetli, yüce, görkemli.

ökür- (23-6) : böğürmek.

öl- (26-1) : ölmek.

ölet (1-30) : veba, salgın hastalık.

ölük (55-13) [**<ölüg**] : ölü, ceset.

öltür- (8-6) : öldürmek.

ömür (7-6) : 1) asır, yüzyıl. 2) ömür.

öpke (26-11) : akciğer.

öpke-bauur (54-14) [**<öpke-bavur**] : sakatat.

ör (16-26) : yükseklik, yüksek.

öre (7-14) : dik yüksek.

öreje (3-6) [**<öreçe**] : hayvanların ensesi.

örge (26-24) : yukarı

örle- (14-7) : tırmanmak, yükselmek.

Örüzmek (10-124) : Nart destanlarında bir kahraman adı.

ös- (4-34) : büyümek, gelişmek

ösdür- (4-5) : büyütme.

ösüm (57-28) : gelişme, büyüme.

öşün (13-15) : göğüs.

öt (10-165) : 1)cesaret. 2)öd,safra.

öt- (4-26) : geçmek, nüfuz etmek, öne geçmek.

ötürük (24-22) : yalan, sahte.

ötürükçü (30-16) : yalancı.

özden (25-4) : Karaçay-Malkar toplumunda prenslerden sonra gelen ikinci derecede soylular, hür halk tabakası.

özen (6-8) : 1) vadi. özen; ova, düzlük. 2) ırmak.

P

palah (13-48) :felaket, bela, dert.

pariy (39-145) : çoban köpeği, kurt köpeği

padçah (13-6) [<patçah] : padişah, kral, rusçarı.

payda (40-11) : fayda.

pehliuan (8-1) : pehlivan.

pırhılda- (47-93) : burnundan soluk vermek, puflamak.

pil (6-34) : fil.

put (49-20) [<pud] : 16 kg'lık ağırlık ölçüsü.

R

Raçıkau (42-1) [<Raçıkav] : Nart destanlarında bir kahraman adı.

S

sab (51-5) : sap.

saban (23-6) : tarla.

sabiy (6-7) : çocuk:

sabiylik (25-2) : çocukluk.

sadak (4-23) : ok.

sadaka (18-21) : sadaka.

sagat (39-133) : 1)saat 2) zaman

sagayt- (53-73) : 1) dikkatini çekmek, uyandırmak 2) kuşkulandırmak, kuşkuya düşürmek.

sagış: düşünce, tasa, kaygı.

sagış et- (13-38) : düşünmek, hatırlamak.

sak (13-12) : 1) dikkat, tedbir. 2) dikkatli, tedbirli.

sakal (23-9) : sakal.

sakla-(23-11):1)beklemek.2) korumak.

sal: 1)ceset, ölü. 2) cansız, halsiz.

sal bol- (29-69) : ölmek.

sal- (5-1) : koymak

salam: selam.

salam ber- (6-24) : selam vermek.

salamlaş- (24-12) : selamlaşmak.

salın- (17-70) : sarkmak.

salkın: serin, gölge.

salkın et- (16-19) : gölge etmek.

samarkau(16-73)[<samarkav]

:şaka,alay, istihza.

sampal (25-46) : tetik.

san (2-7) : sayı, miktar, nüfus.

sana- (41-3) : 1) saymak 2) kabul etmek, dahil etmek.

sanal- (31-15) : 1)sayılmak. 2)dahil olmak. itibara alınmak, göz önünde tutulmak.

sansız (18-9) : sayısız, çok.

sapın (4-26) : sabun.

sargalt- (5-5) : sarartmak.

sarı (39-95) : sarı.

sark- (8-36) : 1) akmak, suyun akması 2) zamanın akıp gitmesi. 3) göç etmek, inmek. 4) şişmek.

saskı (55-14) : at sineği.

Satanay Biyçe (18-11) : Nart destanlarında bir kadın kahraman adı.

sau (48-33) [<sav] : sağ, canlı.

sau kal (42-28) [<sav kal]: hoşçakal

sau- (7-25) [<sav-] : 1) sağlamak. 2) şantajla para koparmak.

sauga (6-40) [<savga] : 1) hediye, armağan. 2) mükafat, ödül.

saulay (8-7) [<savlay] :bütün,tamam, tamamen

sauluk (39-101) [<savluk] : sağlık, sıhhat

sauut-saba (3-6) [<savut-saba] : 1) kapkaçak, 2) silah, teçhizat.

sayın (4-25) : her.

sayla- (8-11) : 1) seçmek, tercih etmek. 2) sarmak. 3) ayıklamak. 4) yere sermek.

saylau(13-38) [<saylav]: seçim, tercih.

seb- (47-63) : 1)serpmek 2) ekmek.

segiz (16-65) : sekiz.

sekir- (10-156) : atlamak, sıçramak, atılmak.

sekiriu (18-4) [<sekim] : sıçrama, atlama.

senek (10-170) : dirgen.

serme- (8-5) : 1) kapmak, yakalamak.
2) çekmek, sıyırmak, elinden zorla almak.

sermeş- (1-10) : mücadele etmek, kavga etmek, dövüşmek, savaşmak, vuruşmak.

sermeşiu (29-55) [<sermeşüv]: kavga, dövüş, mücadele, muharebe, savaş.

seyir (19-3) : ilgi çekici, şahane, muhteşem.

seyirsin- (19-4) : hayran kalmak, şaşırmak, hayret etmek.

seyir-tamaşa (2-6) : ilgi çekici, şahane, hayret verici.

sez (18-8) : ruh, yürek, ilham, duygu.

sez- (4-13) : hissetmek, sezmek, anlamak.

sıbızgı (18-17) : 1) kaval. 2) tüfek namlusu.

Sıbızgıcı (53-80) : kavalcı.

sıdır- (17-43) : sıyırmak, derisini yüzmek.

sıfatlı (2-7) : güzel görünüşlü.

sıla- (13-1) : okşamak, masaj yapmak.

sılık (38-12) : 1) yüzsüz, küstah 2) boş, anlamsız, hiç.

sıljıra-(17-36) [<sılcıra-] : süzülme, kaymak, kaçmak, yakayı sıyırmak, sokulmak, dalıvermek.

sın bol- (45-12) : dona kalmak, put kesilmek.

sın- (4-32) : 1) kırılmak. 2) kesilmek, dinmek.

sına- (4-14) : 1) denemek, tecrübe etmek. 2) görmek, geçirmek, çekmek. 3) dikkatle bakmak, gözetlemek.

sınau (17-54) [<sınav] : deneme, imtihan.

sınçakla- (17-36) : rahatsız olmak, her şeyden şikayetçi olmak.

sınçıla- (16-54) : gözetlemek.

sındır- (23-22) : 1) kırmak. 2) kesmek, dindirmek, geçirmek.

sımık (19-35) : kırık.

sınsı- (27-30) : feryat etmek, sızlanmak, ağlar gibi ses çıkarmak.

sıntıl (39-150) : 1)cılız, çelimsiz, zayıf 2) gevşek, kuvvetsiz.

sıra (52-6) : bira, bir tür içki.

sırpın (3-6) : kılıç.

sırt (15-9) : sırt, arka.

sıt- (25-12) : ezmek, bağırmak, yenmek, mağlup etmek.

sıtıl- (29-72) : ezilmek, boğulmak, yenilmek, mağlup olmak.

sıy (3-5) : saygı, hürmet, itibar, şeref, prestij.

sıyın kör- (3-5) : hürmet etmek.

sıyır- (8-28) : elinden almak, zorla almak.

sıylı (22-18) : asil, şerefli, hürmet edilen; değerli, pahalı, kutsal.

sıylı kabır (57-23) : kutsal mezar.

sıypa- (13-1) : 1)okşamak. 2) silmek, süpürmek.

sız- (53-49) : 1) atmak, fırlatmak, palavra atmak. 2) çizmek. 3) yazmak.4) çalmak, aşırarak, yürütmek.

sızgır- (31-18) : 1)ısıklık çalmak. 2) ulumak. 3) tıslamak.

Sibilçi (16-20) : Nart destanlarında bir kahraman adı.

simsire- (47-77) : aniden dikilmek, şaşırıp kalmak, kımıldamadan durmak, sersemlemek, şaşkına dönmek, donup kalmak.

sing- (15-24) : 1)emilmek, sinmek, içilmek. 2) kök salmak, yerleşmek.

singir (4-7) : sinir, kırıış.

sirel- (11-12) : dikilmek, ayakta durmak.

siy- (26-18) : işemek.

siydik (21-4) : idrar.

sok- (18-18) : 1) müzik aleti çalmak.
2) vurmak. 3) ayıplamak. 4) yaralamak.

sokur (48-13) : kör.

Sol (31-6) : sol.

solu- (29-21) : nefes almak,
dinlenmek.

solut- (1-31) : 1) nefes aldirmek, 2)
dinlendirmek

soluu (3-12) [**<soluv**] : 1) tatil,
dinlenme 2) nefes.

sor- (10-80): sormak.

sora (7-14) : 1) sonra. 2) başka. 3)
demek ki.

sostar (43-32) : granit.

Sosuruk (16-20) : Nart destanlarında
bir kahraman adı.

soy- (5-10) : 1) derisini yüzmek
2) öldürmek 3) kesmek

soyum (8-14) : kesilecek hayvan.

soz- (3-13) : uzatmak.

sozul- (3-9) : uzamak.

söleş- (4-11) : konuşmak.

suklan- (3-4) : arzu etmek, özlem
duymak.

sun- (17-52) : zannetmek, sanmak.

sura- (10-81) : sormak.

suu (1-36) [**<suv**] : su; ırmak, nehir.

suusa- (3017) [**<suvsa-**] : susamak.

suusab (13-15) [**<suvsab**]: 1) susuzluk
2) ayran, içecek.

suuu- (6-37) (**suvu-**): soğumak.

suuuk (9-16) [**<suvuk**] : soğuk.

suuur-(53-38)[**<suvur-**]: 1) savurmak.
2) iğne deliğinden ipliği geçirmek, ipe
dizmek.

suuut- (37-26) [**<suvut-**] : soğutmak.

sülesin (23-11) : vaşak.

sümmek (17-100) : ibriğin su dökülen
kısmı, emzik, musluk.

süngü (30-8) : süngü.

sürt- (44-38) : 1) silmek 2) sıvamak 3) sürmek 4) vurmak.

sürüş- (17-59):sallanmak, sendelemek.

sürüu (8-4) [**<sürüv**] : sürü.

sürüüçü (48-3) [**<sürüvçü**] : çoban.

süy- (1-7) : 1) sevmek, 2) arzu etmek, istemek.

süydür- (6-46) : sevdirmek.

süye- (39-97) : dayamak, dikmek

süyek (10-97) : 1) soy-sap. 2) endam.3)çekirdek. 4) kemik.

süyal- (26-18) [**<süyel-**] : dikilmek, ayakta durmak.

süygen (2-4) : sevgili.

süyre- (13-13) : 1)sürükleyerek götürmek, 2) kız kaçırmak.

süyün- (5-12) : sevinmek, neşelenmek, duygulanmak.

süyünç (41-33) : sevinç, neşe, hayranlık.

Ş

şagırey(29-24) : samimi, dost, tanıdık.

şaşdır- (8-8) : delirtmek, aklını oynattırmak.

şauay (53-31) [**<şavay**] : at satıcısı, at tüccarı.

Şauay (13-17) [**<Şavay**] : Nart destanlarında bir kahraman adı.

şaudan (7-20) [**<şavdan**] : kaynak suyu.

şaytan (9-28) : şeytan.

şinkart (48-9) : büyük ateş.

şırdan (47-22) : Nart destanlarında bir kahraman adı.

şıtı (29-53) : tükürük, salya.

şişlik (4-19) : şiş kebab.

şoş (11-18) : sakin, yumuşak, sessiz.

şurgu (43-7) : keder, gam, üzüntü.

şuuulda- (47-43) [**<şuvulda-**] : 1) uğuldamak, şırıldamak, 2) hızla gitmek.

şuyoh (45-2) : dost

T

tab (18-14) : müsait, elverişli, uygun.

tab- (6-12) : 1) bulmak. 2) doğurmak.

taba (6-7) : teba, esir.

tabada (10-142) : tarafında.

tabak (44-16) : tabak, çanak, kap.

tabala- (22-8) [**<tabal-**] : alay etmek, kin duymak.

taban (13-20) : 1) topuk, taban. 2) ökçe.

tabın- (22-30) : tapmak.

tak- (3-6) : bağlamak, asmak, takmak.

tal (5-12) : söğüt ağacı

tala (17-37) : orman içinde açık alan, kır, sahra.

tala- (17-78) : yırtmak, parçalamak, ısırmak.

talın- (29-14) : 1) dolanmak, ısırılmak. 2) zahmet vermek.

talaş- (17-6) : 1) dolaşmak. 2) kavga etmek, çekişmek. 3) özenmek, gayret etmek.

talay (17-75) : birkaç, bir hayli, bir sürü.

tam- (3-1) : damlamak.

tamak (10-69) : 1)boğaz, gırtlak. 2) ses.

tamamla- (7-24) : tamamlamak.

tamaşa (8-29) : merak, ilgi, alaka, hayranlık

tamata (1-2) : büyük, lider, önder, başkan.

tambla (6-12) : yarı.

tamçı (7-11) : damla.

tamdır- (15-7) : damlatmak.

tamga (23-9) : 1) damga, işaret, arma. 2) leke.

tamır (1-22) : 1) kök. 2)damar.

tamız- (45-39) : damlatmak.

tang (2-10) :1) şafak vakti, 2) sabah.

tanı- (36-10) : 1) tanımak, bilmek. 2) anlamak.

tanış (17-9) : arkadaş, tanıdık, bildik, aşına.

tanış- (17-10) : tanışmak.

tapka (32-6) : raf.

tapsız (23-5) [**tabsız**] : 1) rahatsız, kullanışsız. 2) elverişsiz, uygunsuz.

tar (13-16) : dağ geçidi, boğaz.

tar (35-3) : 1) dar. 2) güç durum, sıkıntı, zorluk.

tara- (22-12) : 1) taramak. 2) dalgalandırmak. 3) oymak, yıkmak, harap etmek.

tarak (9-11) : 1) dilim, parça. 2) tarak.

taral- (22-4) : sıkıntı çekmek, sıkılmak; arzulamak, hasret çekmek.

taralt- (8-33) : 1) dalgalandırmak 2) üzüntü vermek, ıstırap çekertmek 3) duyulandırmak, hislendirmek 4) harab etmek, yıkıp götürmek.

tarı (47-61) : darı.

tarık- (29-72) : şikayet etmek, dert yanmak.

tarkayt- (57-8) : azaltmak, tüketmek, bitirmek, kurutmak.

tart- (3-11) : 1) çekmek, 2) içmek, 3), vurmak, 4) biçmek, 5) gönül vermek, 6) tartmak.

tartu (53-81) [**<tartuv**] : müzik, melodi.

tasha (43-17) : sır

taşa (17-36) : 1) sır. 2) gizli, kuytu, sapa.

taşay- (17-93) : gözden kaybolmak, sıvışmak, gizlenmek, yok olmak.

taşkömür (4-20) : taşkömür.

taşla- (22-21) : 1) bırakmak, terk etmek. 2) çocuk düşürmek, düşük yapmak.

tatlı (52-6) : tatlı, lezzetli, hoş.

tatuu (10-158) [**<tatuv**] : tat, lezzet.

tau (4-11) [**<tav**] : dağ.

tauruh (55-21) [<tavruh] : hikaye, menkibe, efsane.

tauus- (1-20) [<tavus-]: 1) bitirmek, tükenmek. 2) zayıf düşürmek, kuvvetten düşürmek.

tauusul- (10-49) [<tavusul-] :1)bitmek,tükenmek. 2) zayıf düşmek, kuvvetten düşmek.

tauuş (6-31) [<tavuş] : ses.

tay (38-9) : tay

tay- (47-59) : 1) vazgeçmek, geri dönmek. 2) kaymak, yerinden oynamak.

tayak (3-15) [<tiyak] : sopa.

taymay (11-30) : devamlı, daima, her zaman.

taz (44-61) : leğen

taza (25-57) : 1) temiz. 2) saf. 3) namuslu dürüst.

taza suu (6-3) [<taza suv] : temiz su.

tazala- (26-26) : temizlemek.

tebin- (17-12) : 1)hareket etmek, kımıldamak. 2) kızmak, öfkelenmek.

tebire-(10-27) :1)başlamak.2)harekete geçmek.

tegene (27-18) : hamur teknesi, çamaşır teknesi.

teke (53-4) : 1) teke. 2) Karaçay-Malkarhalk tiyatrosunda bir karakter.

temir (1-3) : demir.

temirçi (4-17) : demirci.

temir kazak (9-23) : kutup yıldızı.

teng (44-32) : 1) arkadaş. 2) yaşıt, akran. 3) eşit, müsavi, denk.

tengiz (4-29) : deniz.

tengleş- (17-7) : yarışmak, rekabet etmek, mukayese etmek.

tengli (3-9) : 1) kadar, 2) yaşıt, akran, 3) hizada, seviyesinde.

tepdır- (17-35) : kımıldatmak, oynatmak, hareket ettirmek.

tepsə- (28-17) : dans etmek, oynamak.

tepseu (53-81) : dans, oyun.

terek (7-7) : ağaç.

teren (16-51) : derin.

tereze (24-17) : pencere.

terge- (17-16) : 1) hesaplamak. 2) saymak. 3) düşünmek, sanmak.

teri (3-3) : 1) deri, post. 2) kürk.

terk (11-37) : hızlı, çabuk, süratli.

terk oguna (23-14) : hemen, çabucak.

terle- (14-19) : 1) terletmek. 2) buğulanmak. 3) heyecanlanmak, merak etmek.

termil- (52-2) : 1) çok arzu etmek, çok istemek 2) ıstırap çekmek, acı çekmek, eziyet çekmek, sıkıntı çekmek 3) özlemek, hasret çekmek.

ters (31-2) : 1) ters. 2) yanlış, hatalı.

teş- (10-176) : 1) delmek. 2) soymak. 3) çözmek.

teşik (9-20) : delik.

teşil- (11-16) : 1) çözülmek. 2) delinmek.

Teyri (1-37) : 1) Tanrı, Karaçay-Malkar eski inanışlarına göre gök tanrısı, 2) gökyüzü, 3) bir yemin sözü.

tılı (7-12) : hamur.

tılpu (15-33) [<tılpuv] : nefes, buhar.

tın- (27-26) : 1) sakinleşmek, durulmak, durmak. 2) bitmek.

tınçay- (27-6) : rahatlamak, dinlemek.

tınçay (42-27) : uykucu, miskin.

tınçlık (23-33) : rahatlık, sükunet, kolaylık.

tındır- (47-91) : bitirmek, halletmek, becermek, tüketmek.

tıngıla- (17-65) [<tıngla] : dinlemek.

tıngısız (43-9) : rahatsız, düzensiz, özensiz, dikkatsiz.

tıpıl (49-23) [<tıbıl] : işlenmemiş keçe.

tıtır (9-23) [<tıtır] : 1) evin içindeki orak, ateşin etrafı. 2) ev, mesken.

tırnak (6-27) : 1) tırnak. 2) pençe.

tış (19-4) : 1) dış, dışarı. 2) kılıf. 3) kitap kapağı. 4) yabancı.

tıy- (6-3) : engellemek, mani olmak, men etmek; çevirmek.

tıyak (1-32) : tayak (bkz.)

tik (6-8) : dik, yalçın, sarp, yokuş.

tikgiç (51-5) : deriden yapılmış şerit.

til (4-10) : dil, lisan.

tile- (6-9) : istemek, dilemek.

tilek (52-7) : dilek, istek.

tillen- (44-27) : çocuğun konuşmaya başlaması.

tintiu (48-17) [**<tintiv**]: araştırma, inceleme, tahkikat, analiz.

tirel- (11-12) : dayanmak, yaslanmak

tiş (6-25) : 1) diş. 2) şiş, sivri demir.

tişiruu (9-10) [**<tişiruv**] : kadın.

tişlik (48-10) : şiş kebab.

titire- (14-15) : 1) titirmek, 2) korkmak, dehşete kapılmak.

tiy- (1-15) : dokunmak, temas etmek, değmek, hastalık bulaşmak.

tiyre (19-13) : 1) mahalle, semt. 2) Karaçay-Malkar'da eskiden soyların ayrı ayrı yaşadıkları büyük mahalleler.

tob (24-11) : 1) top. 2) paket, deste, tomar, kutu.

toba (39-122) : yemin, tövbe, pişmanlık.

toba kayt- (44-19) : pişman olmak, vazgeçmek.

tobuk (3-9) : diz.

tobulgu (51-5) : dağ eteklerinin güney yamaçlarında yetişen, kamçı sapı olarak kullanılan sağlam bir bitki.

togay (3-10) : 1) halka. 2) bilezik.

toguz (4-3) : dokuz.

tohana (23-16) : 1) konak, büyük ev 2) saray 3) çiftlik 4) avlu 5) taht

tohsan (53-2) : doksan.

tohta- (38-2) : durmak, dinmek, kesilmek; ara vermek, yerleşmek.

tohtamay (6-17) : durmadan, devamlı.

tokmak (7-15) : topuz, tokmak.

tolkun (14-20) : dalga

toltur- (10-106) : doldurmak.

tomurau(11-17) [**<tomurav**] : tomruk, kütük.

ton (8-12) : kürk.

tonguz (47-50) : domuz.

topurak (9-26) : toprak.

tor (34-3) : doru at rengi.

tot (3-10) : pas, paslı.

tot bol- (46-40) : paslanmak

Totur (44-31) : Eski Karaçay-Malkar'da kurtların ve avcılarının tanrısı.

Totur (14-1) :Karaçay-Malkar halk takviminde bahar aylarının genel adı.

toy (28-9) : şölen, düğün, eğlence.

toy et- (24-21) : eğlence, şölen düzenlemek.

toy- (5-10) : doymak

toz- (48-32) : 1) yıpranmak, aşınmak. 2) zayıflamak, cılızlaşmak.

tozura- (18-19) : dağılmak, karışmak.

tozurat-(56-44):karıştırmak, dağıtmak.

tozuragan (18-9) : eski, virane, harap, dağınık, karışık.

töbe (11-11) : 1) tepe. 2) yığın küme.

tögürek (6-34) : yuvarlak.

tögül- (3-12) : dökülmek.

töle- (23-3) : ödemek.

tölü (23-26) : nesil.

töppe (13-24) : tepe, zirve, doruk.

tör (3-5) : baş köşe, evin itibarlı köşesi.

töre (6-48) : 1) mahkeme. 2) kanun. 3)durum.

tört (9-7) : dört.

töş (10-46) : 1) göğüs. 2) örs.

töş (7-14) : yamaç, tepe, dağ.

töşek (32-12) : döşek.

töz- (6-29) : dayanmak, sabretmek, tahammül etmek.

tukum (1-21) :1) soy, sülale, 2) cins, tip.

tulpar (8-3) :1)yiğit, cesur, kahraman.
2) efsanevi uçan at, iyi cins at.

tul-tuman (17-57) [<tul-tuban] : sayısız, bir sürü.

tuluk (56-17) : tulum

tuman (13-23) : prenslerle soylular arasındaki tabaka.

tur- (6-43) :kalmak,durmak.

turç (6-26) : dökme demir.

turna (45-1) : turna.

turuk (10-90) : ayakta duracak yer.

tut- (6-41) : yakalamak, tutmak.

tutum(10-49): sağlamlık, dayanıklılık.

tutum (37-47) : sap, kabza.

tutuşuu (18-4) [<tutuşuv] : güreş.

tuu- (4-3) [<tuv-] : doğmak.

tuuar (16-13) [<tuvar] : sığır.

tuuarçı (16-5) [<tuvarçı]: sığır çobanı.

tuuayla- (56-40) [<tuwayla-] :bağırarak ürkütmek, haykırmak.

tuura- (27-17) [<tuvra-] : doğramak, kesmek.

tuura (17-36) [<tuvra] : doğru, direkt, karşı.

tuyak (13-16) : hayvan tırnağı.

tüb bol- (45-15) : mahvolmak.

tübe- (8-27) : 1) rastlamak, 2) uğramak, kavuşmak.

tübet- (18-15) : rastlamak, rast getirmek.

tük (3-2) : 1) tüy, 2) kıl, 3) yün, 4) kürk.

tükürük (21-4) : tükürük.

tülkü (27-32) : 1) tilki. 2)kurnaz.

tünene (17-50) : dün.

tüp (6-5) : dip, temel, kök.

türt- (10-154) : dürtmek, iteklemek, uzaklaştırmak.

türtül- (17-59) : 1) takılmak, çarpmak. 2) rastlamak, rastgelmek.

tüş (25-57) : düş, rüya.

tüş- (10-51) : 1) inmek. 2) düşmek. 3) gerekmek, gerektirmek, icabettirmek.

tüşün- (4-19) : 1) inanmak, kanaat getirmek. 2) anlamak, kavramak.

tüşür- (4-23) : indirmek, düşürmek.

tütün (54-20) : duman

tüy- (10-137) : 1) bağlamak. 2) dövmek.

tüyme (1-34) : 1) düğme, 2) Kafkas kadın giyiminde göğüsü kaplayan altın ya da gümüş işlemeli süsler.

tüyül- (1-34) : dövülmek; bağlanmak.

tüyül (6-9) : değil.

tüyüş (30-44) : dövüş.

tüz (6-19) : 1) ova, düzlük. 2) doğru, gerçek, düz, düzgün.

tüzel- (48-23) : 1) ısrarla devam etmek 2) düzelmek, yoluna girmek 3) alışmak, bağlanmak, intibak etmek.

tüzge ket- (44-34) : burnu büyümek, kendini beğenmek.

tüzünley (47-42) : tamamen, dosdoğru, doğruca doğrudan.

U

uç (47-4) : uç.

uç- (2-8) : 1) uçmak. 2) kaymak. 3) saldırmak, çatmak 4) gizlice yaklaşmak, yavaş yavaş yaklaşmak.

uç (26-6) : 1) gövde. 2) tamamen kızarmış koyun gövdesi.

uçhun (7-22) : kıvılcım; kül.

uçur- (43-28) : 1) uçurmak 2) sallamak, 3) kaydırmak 4) tahrik etmek, kışkırtmak, saldırmak.

ugay (16-74) : hayır.

uku (8-15) : baykuş.

ulak (23-6) : oğlak.

ulan (3-1) : 1) oğlan, 2) çocuk.

ullu (6-1) : büyük.

ulu- (1-33) : ulumak.

Umay Biyçe (2-4) : kadın ve çocukları koruyan Tanrıça.

umut (29-70) : umut, ümit.

una- (6-4) : razı olmak, kabul etmek.

unduruk (27-11) : karyola, kerevet.

uppa (13-25) : öpücük.

ur- (4-31) : 1) vurmak. 2) çakmak. 3) kaplamak. 4) esmek.

urçuk (11-40) : kirman, iğ.

urgan (10-138) : coşkun, şiddetli.

urguy (10-66) : sivrisinek.

urhoduk (56-57) : 1) hafif, köpük gibi, delikli bir tür taş 2)kül.

urla- (22-2) : çalmak.

urluk (44-46) : tohum.

uru (7-14) : kuyu.

uruş (1-12) : savaş, muharebe.

usta (18-11) : usta.

uşak: sohbet, konuşma.

uşak et- (21-6) : sohbet etmek, konuşmak.

uşat- (7-17) : beğenmek, razı olmak.

uşhuur (8-14) [<uşhuvur] : yemek, akşam yemeği.

uu (1-9) [<uv] : zehir;av.

uual- (10-118) [<uval-] : kırılmak.

uuat- (10-99) [<uvat-] : kırmak.

uuçu (30-13) [<uvçu] : avcı.

uuuç (44-17) [<uvuç] : avuç.

uya (17-36) : yuva.

uyal- (28-21) : utanmak.

uyan- (36-5) : uyanmak.

uzal- (3-11) : uzanmak.

uzat- (6-41) : uzatmak.

uzaygan (17-74) : süresi geçmiş, tarihi geçmiş, zamanı geçmiş.

Ü

üçkül (13-9) [<üçgül] : üçgen, üç köşe.

üçün (6-1) : için.

üfkür- (7-18) : üflemek.

ülüş (3-8) : pay, hisse.

ür- (47-66) : 1) havlamak. 2) üflemek.

üs (4-20) : üst, üzeri.

üşü- (17-61) : üşümek.

üy (4-12) : ev.

üyre- (4-36) : 1) çoğalmak, üremek.
2) kabarmak.

üyret- (13-7) : alıştırmak, öğretmek, eğitmek.

üz- (8-11) : koparmak.

üzdür- (34-3) : kopartmak.

üzül- (17-12) : 1) kopmak. 2) ağır hal almak.

Z

zalim (6-4): 1), zalim, kötü kalpli. 2) mükemmel iyi. 3) güçlü, kuvvetli, zorlu.

zaran (6-1) : zarar, ziyan.

zat (4-25) : şey, nesne.

zıka (8-11) : 1) yabani tere, yabani hardal. 2) hortlak, peri.

zıkkıl (17-20) : yırtık pırtık elbise.

zıldı (42-8) : 1) cansız, uyuşuk adam, uyumsuz, aykırı adam 2) çimenlik, çim.

zingırda- (19-6): şingırdamak, çalmak.

zınthı (13-4) : yulaf.

ziyna (30-16) [<zıyna] : zina.

zulmu (6-6) : gaddarlık, zulüm, istibdad.

VI. BÖLÜM : KAYNAKÇA

- AKALIN,Mehmet.(1998). *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara:TKAE Yayınları.
- CAFEROĞLU,Ahmet.(2000). *Türk Dili Tarihi.İstanbul: ENDERUN Kitabevi*.
- ECKMANN,Janos.(1996). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar(Hazırlayan:O.Fikri SERTKAYA)*.Ankara:TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, A.B. (1990). *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*.Ankara.
- KARAMANLIOĞLU,Ali Fehmi.(1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*.Ankara:TDK Yayınları.
- KARAHAN(ÖZGÜR),Firdevs. (2000). *Üçüncü Kuşak Göçmen Karaçaylarda Dil Kullanımı Üzerine Bir Araştırma*.Ankara:H.Ü. Türk Dili Yüksek Lisans Tezi.
- ÖNER, Mustafa. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara:TDK Yayınları.
- ÖZGÜR,Can. (2001). *Doğu Karadeniz Ağızlarında Eski Kıpçak Türkçesi Üzerine Tespitler*.Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu.
- ÖZGÜR,Can. (2002). *Kitabü'l-Hayl (Giriş: Kıpçak Türkçesi-Tıpkıbasım ile Transkripsiyonlu Metin-Tercüme-Açıklamalar-Dizin)*.İstanbul:Çantay Yayınları.
- ŞAHİN, İbrahim.(1995). *QARAÇAY HALQNI EL BERGEN ÇOMAQLARI (Giriş-Transkripsiyon,Türkiye Türkçesine Aktarma-Sonuç-İndeks)*.Malatya.
- TAVKUL,Ufuk.(2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*.Ankara:TDK Yayınları.
- TEKİN,T.-ÖLMEZ,M. (1995). *Türk Dilleri*.Ankara:Simurg Yayınları.
- TOPARLI,Recep-VURAL,Hanifi-KARAATLI,Recep.(2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*.Ankara:TDK Yayınları.
- TOSUN,Reyhan.(2000). *Karaçay-Malkar Türkçesinde Fiil*.Ankara.
- Türk Dünyası El Kitabı.(1992). *Dil-Kültür-Sanat(II. Cilt)*.Ankara:TKAE Yayınları.

UĞURLU, Mustafa. (1999). *Memluk Türkçesinde Zarf-füilli Parçaları Dizimi*. Ankara: TDK Yayınları.

YAVUZ, Metin. (1994). *Karaçay Türkçesi (Gramer-Metin-Sözlük)*. İstanbul.

ZAJACZKOWSKI, WI. (1963). *Tatarische Volkslieder aus Dobruscha, FO, IV*.